

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
Філологічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ
Декан філологічного факультету
_____ С. В. Гузенко
«___» _____ 20__ р.

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
із дисципліни
«ЗАГАЛЬНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ СИНТАКСИС»
Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки
Напрямок підготовки: 6.020303 (Прикладна лінгвістика)

Автор: Желязкова В. В., доцент кафедри загальної та
прикладної лінгвістики

Затверджено на засіданні кафедри від 28 серпня 2017 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ СИНТАКСИС

Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки
Напрямок підготовки: 6.020303 (Прикладна лінгвістика)
Філологічний факультет

2017-2018 навчальний рік

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені
В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Желязкова Вікторія Валеріївна, доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Завідувач кафедри загальної та прикладної лінгвістики _____ (Коч Н. В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією філологічного факультету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Голова навчально-методичної комісії _____ (Мхитарян О. Д.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від «28» серпня 2017 року № 12

Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Василькова Н. І.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму 035 Філологія (Прикладна лінгвістика).

Предметом вивчення навчальної дисципліни є синтаксичні одиниць, їхня структура та семантика, синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення.

Міждисциплінарні зв'язки: сучасна українська літературна мова, загальна та прикладна морфологія, загальна та прикладна семантика.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» є ознайомлення студентів із генезою виникнення та етапами еволюційного поступу теоретичного синтаксису з урахуванням екстралінгвістичних факторів; пояснення сутності основних операційних понять навчальної дисципліни; формування навичок синтаксичного аналізу одиниць мови; окреслення проблемних питань прикладного синтаксису.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» є:

1. Розкрити закономірності розвитку теоретичного синтаксису.
2. Визначити основні проблеми синтаксису.
3. Окреслити дефінітивне поле центральних понять та операційних одиниць теоретичного синтаксису.
4. Дати знання про методи обробки письмової лінгвістичної інформації на рівні словосполучення, речення, тексту.
5. Дати уявлення про автоматичний синтаксичний аналіз тексту.

1.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати: основні тенденції в розвитку сучасної граматики; співвідношення наукової парадигми та синтаксичної проблематики; аспекти вивчення та історію формування теоретичного та прикладного синтаксису; типологію синтаксичних теорій; способи вияву синтаксичних відношень; прикладні аспекти синтаксису.

вміти: застосовувати теоретичні знання на практиці, критично осмислювати наявні наукові концепції з проблеми синтаксису, аналізувати основні синтаксичні одиниці, складати їх структурні схеми; використовувати базові принципи роботи комп'ютерних програм, скерованих на автоматизований синтаксичний аналіз текстів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові компетентності: вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямках і школах; володіти методами наукового аналізу і структурування мовного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів; професійно застосовувати поглиблені знання із загального та прикладного синтаксису; вільно користуватися спеціальною термінологією; володіти методикою обробки письмової лінгвістичної інформації; володіти прийомами синтаксичного аналізу мовних одиниць усіх рівнів; знати підходи до ефективного аналізу синтаксичного аспекту конкордансів; володіти

принципами роботи комп'ютерних програм, скерованих на автоматизований синтаксичний аналіз текстів; здатність формувати нові знання, ідеї, концепції в галузі філології та лінгвістики.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4,0 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Термінологічний апарат і проблематика загального синтаксису.

Тема 1. Загальний синтаксис: предмет, завдання, проблеми. Основні поняття синтаксису. Характеристика одиниць синтаксису (словоформа, словосполучення, клауза, група, речення, текст, дискурс). Періодизація синтаксичних досліджень мови. Синтаксичні теорії.

Тема 2. Логічний синтаксис. Передумови виникнення логічного синтаксису. Базові принципи логіко-синтаксичної організації мови. Логіка висловлювань та їхні типи. Логіка предикатів. Типи предикатів і їхні властивості.

Тема 3. Семантичний синтаксис як теоретичний напрям лінгвістики. Семантика словосполучення. Семантика речення. Семантика тексту. Семантика дискурсу. Поняття ситуації в семантичному синтаксисі. Семантичні трансформаційні процеси. Валентність та її типи.

Кредит 2. Проблемні питання теоретичного синтаксису.

Тема 1. Зв'язок морфології, морфеміки та синтаксису. Синтаксична роль та її морфологічна зумовленість. Синтаксичні зв'язки. Поняття морфосинтаксису. Правила синтаксичного групування морфем. Чергування на межі слів. Інкорпорація. Слова-речення. Синтаксичний нуль.

Тема 2. Структуральний синтаксис. Описові синтаксичні моделі. Пояснювальні та аргументативні механізми синтаксису. Глибинна та поверхнева організація синтаксичних одиниць мови. Автономний синтаксис.

Кредит 3. Прикладні напрями синтаксичних досліджень.

Тема 1. Комунікативний синтаксис. Особливості комунікативної організації словосполучень, висловлювань, речень, текстів і дискурсів. Комунікативні типи синтаксичних одиниць. Теорія актуального членування речення. Тема і рема. Комунікативні властивості синтаксичних одиниць вищого порядку.

Тема 2. Референційний синтаксис. Поняття референції. Типи актуалізаторів синтаксичної структури. Типи референтних синтаксичних груп. Підходи до класифікації нереперентних синтаксичних груп.

Кредит 4. Моделювання синтаксичної структури мовних одиниць.

Тема 1. Поняття синтаксичної моделі, її складники та принципи побудови. Способи представлення структурно-синтаксичної організації словосполучень, речень і текстів. Дерево безпосередніх складників. Дерево залежностей.

Тема 2. Комп'ютерний синтаксис. Прийоми обробки лінгвістичної інформації на рівні словосполучень і речень. Автоматичний синтаксичний аналіз тексту: традиції та новітні методики. Глобальні та часткові системи АСА. Безперервні та циклічні системи АСА. Принципи роботи інтегральних і локальних систем АСА.

Рекомендована література

Базова

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.

2. Бабайцева В. В. Русский язык и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
3. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення : Лекція для студентів-заочників / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1958. – 23 с.
4. Ващенко В. С. Практикум із синтаксису української мови : Навчальний посібник / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1978. – 69 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник для студентів філологічних факультетів вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1983. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 119 с.
8. Вихованець І. Р. та ін. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
9. Глазова О. П. Українська пунктуація [Текст] : Навчальний посібник / О. П. Глазова. – Харків : Ранок, 2004. – 352 с.
10. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
11. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
12. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : Навчально-методичний посібник / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
13. Заборна М. С. Просте речення: Складні випадки аналізу : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.
14. Лаптева О. А. Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М. : Наука, 1976. – 490 с.
15. Ощепкова В. П. Односоставные синтаксические нечлененные и неполные предложения / В. П. Ощепкова. – Николаев : НГПИ, 1994. – 37 с.
16. Ринберг В. Л. Конструкции связного текста в современном русском языке / В. Л. Ринберг. – Львов : Вища школа, 1987. – 166 с.
17. Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 198 с.
18. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1960. – 170 с.
19. Синоніміка вираження присудка в українській мові // Методичні рекомендації на допомогу вчителю середньої школи. – Одеса : ОДП, 1975. – 34 с.
20. Синтаксис простого и сложного предложения : Лекции / под. ред. В. А. Белошапковой. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 52 с.
21. Синтаксична будова української мови. – К. : Наукова думка, 1968. – 203 с.
22. Слинько І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
23. Смерчинський С. Нариси з українського синтаксису у заявку з фразеологією та стилістикою / С. Смерчинський. – Мюнхен, 1990. – 383 с.

24. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [Текст] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
25. Терлак З. М. Українська мова. Збірник вправ із синтаксису і пунктуації. – Львів : Світ, 1999. – 224 с.
26. Тимченко М. Ф. Сучасна українська мова. Синтаксис простого і складного речення (зразки повного синтаксичного розбору) [Текст] : Методичні рекомендації для студентів 3 – 4 курсів спеціальності «Українська мова і література» / М. Ф. Тимченко. – Миколаїв : [б. в.], 2010. – 48 с.
27. Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями : Материалы для спецкурса / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону, 1973. – 104 с.
28. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе: Словосочетание / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.
29. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Інфінітив у функції другорядних членів речення : Лекції спецкурсу / І. Р. Швець. – Одеса : ОДП, 1972. – 58 с.
30. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
31. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові : Посібник для вчителя / К. Ф. Шульжук. – К. : Радянська школа, 1989. – 136 с.
32. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища школа, 1986. – 183 с.

Допоміжна

1. Ахманова О., Микаэлян Г. Современные синтаксические теории / О. Ахманова, Г. Микаэлян. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 166 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Былинский К. И., Розенталь Д. Э. Трудные случаи пунктуации / К. И. Былинский, Д. Э. Розенталь. – М. : Госиздат «Искусство», 1961. – 231 с.
4. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : Учебник для вузов специальности «Журналистика» / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1978. – 439 с.
5. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М. : МГУ, 1958. – 399 с.
6. Вопросы синтаксиса современного русского языка / под. ред. В. В. Виноградова. – М. : Учпедгиз, 1950. – 412 с.
7. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
8. Дослідження з синтаксису української мови. – К. : АН УРСР, 1958. – 295 с.
9. Загнітко А. П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення / А. П. Загнітко. – К. : НМ КВО, 1990. – 68 с.
10. Исследования по синтаксису русского литературного языка : Сборник статей. – М. : АН СССР, 1956. – 199 с.
11. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1983. – 167 с.
12. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення.: Складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1989. – 63 с.

13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навчальний посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
14. Кодомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : Навчальний посібник для філологічних факультетів університетів / Л. О. Кодомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
15. Кононенко В. И. Семантико-синтаксические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 208 с.
16. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / под. ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 198 с.
17. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педагогічних інститутів / К. М. Плиско. – Харків : Вид-во «Основа», 1992. – 149 с.
18. Тоцька Н. І. Українська пунктуація : Практикум : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів / Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1990. – 160 с.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: екзамен у сьомому семестрі.

5. Засоби діагностики успішності навчання: виконання індивідуальних завдань, контрольних і практичних робіт, написання рефератів, повідомлень. Об'єктом контролю є навчальна діяльність студентів з курсу та її результати.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Кафедра загальної та прикладної лінгвістики

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____ Н. І. Василькова
28 серпня 2017 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЗАГАЛЬНИЙ ТА ПРИКЛАДНИЙ СИНТАКСИС

ОКР «бакалавр»
Галузь знань: 0203 Гуманітарні науки
Напрямок підготовки: 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)
Філологічний факультет

2017 – 2018 навчальний рік

Робоча програма навчальної нормативної дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» для студентів ОКР «бакалавр» за напрямом підготовки 6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)

Розробник:

Желязкова В. В., доцент кафедри загальної та прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук _____ (Желязкова В. В.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри загальної та прикладної лінгвістики
Протокол № 1 від «28» серпня 2017 р.

Завідувач кафедри _____ (Коч Н. В.)

«28» серпня 2017 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 0203 Гуманітарні науки	Нормативна
	Напрямок підготовки	<i>Рік підготовки:</i> 4

Індивідуальне науково-дослідне завдання – укладання термінологічний словник із дисципліни	6.020303 Філологія (Прикладна лінгвістика)	Семестр	
Загальна кількість годин – 120		7	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 6	Ступінь бакалавра	Лекції	
		12	
		Практичні, семінарські	
		24	
		Консультації	
		Самостійна робота	
68			
Вид контролю: іспит			

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 120 год.: 36 год. – аудиторні заняття, 84 год. – самостійна робота (40 % / 60 %).

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» є ознайомлення студентів із генезою виникнення та етапами еволюційного поступу теоретичного синтаксису з урахуванням екстралінгвістичних факторів; пояснення сутності основних операційних понять навчальної дисципліни; формування навичок синтаксичного аналізу одиниць мови; окреслення проблемних питань прикладного синтаксису.

1.2. Основними завданнями вивчення дисципліни «Загальний та прикладний синтаксис» є:

6. Розкрити закономірності розвитку теоретичного синтаксису.
7. Визначити основні проблеми синтаксису.
8. Окреслити дефінітивне поле центральних понять та операційних одиниць теоретичного синтаксису.
9. Дати знання про методи обробки письмової лінгвістичної інформації на рівні словосполучення, речення, тексту.
10. Дати уявлення про автоматичний синтаксичний аналіз тексту.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими компетентностями:

I. Загальнопредметні компетентності: бути здатним до критичного мислення й ціннісно-світоглядної реалізації особистості; вміти виявляти, ставити та вирішувати проблеми; бути здатним до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел; вміти працювати в команді та автономно; вміти застосовувати знання у практичних ситуаціях.

II. Фахові компетентності: вільно орієнтуватися в різних лінгвістичних напрямках і школах; володіти методами наукового аналізу і структурування мовного матеріалу з урахуванням класичних і новітніх методологічних принципів; професійно застосовувати поглиблені знання із загального та прикладного синтаксису; вільно користуватися спеціальною термінологією; володіти методикою обробки письмової лінгвістичної інформації; володіти прийомами синтаксичного аналізу мовних одиниць усіх рівнів; знати підходи до ефективного аналізу синтаксичного аспекту конкордансів; володіти принципами роботи комп'ютерних програм, скерованих на автоматизований синтаксичний аналіз текстів.

2. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Термінологічний апарат і проблематика загального синтаксису.

Тема 1. Загальний синтаксис: предмет, завдання, проблеми. Основні поняття синтаксису. Характеристика одиниць синтаксису (словоформа, словосполучення, клауза, група, речення, текст, дискурс). Періодизація синтаксичних досліджень мови. Синтаксичні теорії.

Тема 2. Логічний синтаксис. Передумови виникнення логічного синтаксису. Базові принципи логіко-синтаксичної організації мови. Логіка висловлювань та їхні типи. Логіка предикатів. Типи предикатів і їхні властивості.

Тема 3. Семантичний синтаксис як теоретичний напрям лінгвістики. Семантика словосполучення. Семантика речення. Семантика тексту. Семантика дискурсу. Поняття ситуації в семантичному синтаксисі. Семантичні трансформаційні процеси. Валентність та її типи.

Кредит 2. Проблемні питання теоретичного синтаксис.

Тема 1. Зв'язок морфології, морфеміки та синтаксису. Синтаксична роль та її морфологічна зумовленість. Синтаксичні зв'язки. Поняття морфосинтаксису. Правила синтаксичного групування морфем. Чергування на межі слів. Інкорпорація. Слова-речення. Синтаксичний нуль.

Тема 2. Структуральний синтаксис. Описові синтаксичні моделі. Пояснювальні та аргументативні механізми синтаксису. Глибинна та поверхнева організація синтаксичних одиниць мови. Автономний синтаксис.

Кредит 3. Прикладні напрями синтаксичних досліджень

Тема 1. Комунікативний синтаксис. Особливості комунікативної організації словосполучень, висловлювань, речень, текстів і дискурсів. Комунікативні типи синтаксичних одиниць. Теорія актуального членування речення. Тема і рема. Комунікативні властивості синтаксичних одиниць вищого порядку.

Тема 2. Референційний синтаксис. Поняття референції. Типи актуалізаторів синтаксичної структури. Типи референтних синтаксичних груп. Підходи до класифікації нереперентних синтаксичних груп.

Кредит 4. Моделювання синтаксичної структури мовних одиниць.

Тема 1. Поняття синтаксичної моделі, її складники та принципи побудови. Способи представлення структурно-синтаксичної організації словосполучень, речень і текстів. Дерево безпосередніх складників. Дерево залежностей.

Тема 2. Комп'ютерний синтаксис. Прийоми обробки лінгвістичної інформації на рівні словосполучень і речень. Автоматичний синтаксичний аналіз тексту: традиції та новітні методики. Глобальні та часткові системи АСА. Безперервні та циклічні системи АСА. Принципи роботи інтегральних і локальних систем АСА.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб	конс.	сп
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. Термінологічний апарат і проблематика загального синтаксису						
Тема 1. Загальний синтаксис: предмет, завдання, проблеми. Основні поняття синтаксису. Характеристика одиниць синтаксису (словоформа, словосполучення, клауза, група, речення, текст, дискурс). Періодизація синтаксичних досліджень мови. Синтаксичні теорії.	14	2	4			8
Тема 2. Логічний синтаксис. Передумови виникнення логічного синтаксису. Базові принципи логіко-синтаксичної організації мови. Логіка висловлювань та їхні типи. Логіка предикатів. Типи предикатів і їхні властивості.	12		2			10
Тема 3. Семантичний синтаксис як теоретичний напрям лінгвістики. Семантика словосполучення. Семантика речення. Семантика тексту. Семантика дискурсу. Поняття ситуації в семантичному синтаксисі. Семантичні трансформаційні процеси. Валентність та її типи.	16	2	4			10
Кредит 2. Проблемні питання теоретичного синтаксису						
Тема 1. Зв'язок морфології, морфеміки та синтаксису. Синтаксична роль та її морфологічна зумовленість. Синтаксичні зв'язки. Поняття морфосинтаксису. Правила синтаксичного групування морфем. Чергування на межі слів. Інкорпорація. Слова-речення. Синтаксичний нуль.	14	2	4			8

Тема 2. Структуральний синтаксис. Описові синтаксичні моделі. Пояснювальні та аргументативні механізми синтаксису. Глибинна та поверхнева організація синтаксичних одиниць мови. Автономний синтаксис.	14	2	2			10
Кредит 3. Прикладні напрями синтаксичних досліджень						
Тема 1. Комунікативний синтаксис. Особливості комунікативної організації словосполучень, висловлювань, речень, текстів і дискурсів. Комунікативні типи синтаксичних одиниць. Теорія актуального членування речення. Тема і рема. Комунікативні властивості синтаксичних одиниць вищого порядку.	11	2	2			7
Тема 2. Референційний синтаксис. Поняття референції. Типи актуалізаторів синтаксичної структури. Типи референтних синтаксичних груп. Підходи до класифікації нереперентних синтаксичних груп.	9		2			7
Кредит 4. Моделювання синтаксичної структури мовних одиниць						
Тема 1. Моделювання синтаксичної структури мовних одиниць. Поняття синтаксичної моделі, її складники та принципи побудови. Способи представлення структурно-синтаксичної організації словосполучень, речень і текстів. Дерево безпосередніх складників. Дерево залежностей.	14	2	2			10
Тема 2. Комп'ютерний синтаксис. Прийоми обробки лінгвістичної інформації на рівні словосполучень і речень. Автоматичний синтаксичний аналіз тексту: традиції та новітні методики. Глобальні та часткові системи АСА. Безперервні та циклічні системи АСА. Принципи роботи інтегральних і локальних систем АСА.	16		2			14
Разом:	120	12	40			68

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема: Місце синтаксису в лінгвістичній парадигмі.	2

2.	Тема: Логічний синтаксис як теоретичний напрям досліджень мови.	4
3.	Тема: Семантичний синтаксис та його процеси.	4
4.	Тема: Значення морфології та морфеміки для синтаксичних досліджень мовних явищ.	2
5.	Тема: Специфіка структурального синтаксису.	4
6.	Тема: Комунікативний синтаксис.	2
7.	Тема: Референційний синтаксис.	2
8.	Тема: Синтаксичне моделювання як прикладна проблема лінгвістики.	2
9.	Тема: Комп'ютерний синтаксис.	2
Разом:		24

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Термінологічний апарат і проблематика загального синтаксису		
1.	Синтаксичні дослідження мови: історіографічний огляд 11. Зробити комп'ютерну презентацію за поданою темою (не менше 10 слайдів).	10
2.	Функціональний синтаксис як напрям теоретичного мовознавства 1. Укласти тези за темою (2–3 сторінки).	10
Кредит 2. Проблемні питання теоретичного синтаксису		
3.	Семантичний синтаксис 1. Напишіть лінгвістичну казку про семантичну та синтаксичну валентності. 2. Наведіть приклади речень (не менше 2), що репрезентують діатезу, актив, пасив, медій, рефлексиви.	10
4.	Морфосинтаксис 1. Складіть схему основних понять, завдань і проблем морфосинтаксису.	10
Кредит 3. Прикладні напрями синтаксичних досліджень		
5.	Таксономічні моделі структурального синтаксису 1. Побудуйте таксономічну модель речення: «Він був збіса мудрий, цей Русланбек, член парламенту непередставленого народу».	10
6.	Комунікативний та референційний синтаксис. 1. Визначити комунікативні властивості топіків та антитопіків, підбравши їх із творів української літератури.	14

	2. Написати твір-мініатюру з теми «Краса душі та тіла: як вигідно це об'єднати», використавши екзистенційні, універсальні, атрибутивні, предикативні та родові нереперентні іменні групи.	
Кредит 4. Моделювання синтаксичної структури мовних одиниць		
7.	Синтаксичне моделювання: витoki, принципи та перспективи 1. Підготувати повідомлення за темою (не менше 10 сторінок).	10
8.	Комп'ютерний синтаксис 1. Зробіть синтаксичний аналіз речення «Ми йшли додому, цвіли гаї, співали пташки, але на душі було сумно» за допомогою однієї з відомих Вам комп'ютерних програм автоматичної обробки тексту.	10
Разом:		84

9. Індивідуальне навчально-дослідне завдання

Укладіть термінологічний словник із дисципліни (не менше 50 одиниць).

10. Методи навчання

Усний виклад матеріалу, проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, вправи, спостереження над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, специфічні прийоми: синтаксичні розбори).

11. Методи контролю

Самостійні роботи, виконання тестових завдань, контрольні роботи.

12. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота										Іспит	Накопичувальні бали/сума
Кредит 1			Кредит 2		Кредит 3		Кредит 4		160		
T1	T2	T3	T4	T5 T6	T7	T8	T9	T10			
Практичні заняття	5	5	5	5	5	10	10	10	10		
Самостійна робота	45			20		40		10			
				Кр 1 - 30				Кр 1 – 30			
Усього	60			60		60		60		160	400

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано

Е	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано
F*	1-34		

13. Методичне забезпечення

Навчально-методичний комплекс.

14. Рекомендована література

Базова

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Бабайцева В. В. Русский язык и пунктуація / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
3. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення : Лекція для студентів-заочників / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1958. – 23 с.
4. Ващенко В. С. Практикум із синтаксису української мови : Навчальний посібник / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1978. – 69 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник для студентів філологічних факультетів вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1983. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 119 с.
8. Вихованець І. Р. та ін. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
9. Глазова О. П. Українська пунктуація [Текст] : Навчальний посібник / О. П. Глазова. – Харків : Ранок, 2004. – 352 с.
10. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
11. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
12. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : Навчально-методичний посібник / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
13. Заборна М. С. Просте речення: Складні випадки аналізу : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.
14. Лаптева О. А. Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М. : Наука, 1976. – 490 с.
15. Ощепкова В. П. Односоставные синтаксические нечленимые и неполные предложения / В. П. Ощепкова. – Николаев : НГПИ, 1994. – 37 с.
16. Ринберг В. Л. Конструкции связного текста в современном русском языке / В. Л. Ринберг. – Львов : Вища школа, 1987. – 166 с.
17. Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 198 с.
18. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1960. – 170 с.

19. Синоніміка вираження присудка в українській мові // Методичні рекомендації на допомогу вчителю середньої школи. – Одеса : ОДП, 1975. – 34 с.
20. Синтаксис простого и сложного предложения : Лекции / под. ред. В. А. Белошапковой. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 52 с.
21. Синтаксична будова української мови. – К. : Наукова думка, 1968. – 203 с.
22. Слинко І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
23. Смеречинський С. Нариси з українського синтаксису у заявку з фразеологією та стилістикою / С. Смеречинський. – Мюнхен, 1990. – 383 с.
24. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [Текст] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
25. Терлак З. М. Українська мова. Збірник вправ із синтаксису і пунктуації. – Львів : Світ, 1999. – 224 с.
26. Тимченко М. Ф. Сучасна українська мова. Синтаксис простого і складного речення (зразки повного синтаксичного розбору) [Текст] : Методичні рекомендації для студентів 3 – 4 курсів спеціальності «Українська мова і література» / М. Ф. Тимченко. – Миколаїв : [б. в.], 2010. – 48 с.
27. Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями : Материалы для спецкурса / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону, 1973. – 104 с.
28. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе: Словосочетание / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.
29. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Інфінітив у функції другорядних членів речення : Лекції спецкурсу / І. Р. Швець. – Одеса : ОДП, 1972. – 58 с.
30. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
31. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові : Посібник для вчителя / К. Ф. Шульжук. – К. : Радянська школа, 1989. – 136 с.
32. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища школа, 1986. – 183 с.

Допоміжна

1. Ахманова О., Микаэлян Г. Современные синтаксические теории / О. Ахманова, Г. Микаэлян. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 166 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Былинский К. И., Розенталь Д. Э. Трудные случаи пунктуации / К. И. Былинский, Д. Э. Розенталь. – М. : Госиздат «Искусство», 1961. – 231 с.
4. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : Учебник для вузов специальности «Журналистика» / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1978. – 439 с.
5. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потемнина и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М. : МГУ, 1958. – 399 с.
6. Вопросы синтаксиса современного русского языка / под. ред. В. В. Виноградова. – М. : Учпедгиз, 1950. – 412 с.

7. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
8. Дослідження з синтаксису української мови. – К. : АН УРСР, 1958. – 295 с.
9. Загнітко А. П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення / А. П. Загнітко. – К. : НМ КВО, 1990. – 68 с.
10. Исследования по синтаксису русского литературного языка : Сборник статей. – М. : АН СССР, 1956. – 199 с.
11. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1983. – 167 с.
12. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення.: Складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1989. – 63 с.
13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навчальний посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
14. Кодомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : Навчальний посібник для філологічних факультетів університетів / Л. О. Кодомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
15. Кононенко В. И. Семантико-синтаксические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 208 с.
16. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / под. ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 198 с.
17. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педагогічних інститутів / К. М. Плиско. – Харків : Вид-во «Основа», 1992. – 149 с.
18. Тоцька Н. І. Українська пунктуація : Практикум : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів / Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1990. – 160 с.

15. Інформаційні ресурси

1. <http://moodle.mnu.mk.ua/course/category.php?id=117>
2. library@mdu.edu.ua;
3. <http://mehmat.mnu.ua/splfp11>.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

Рівень оволодіння студентами термінологічною базою навчального курсу «Загальний та прикладний синтаксис», методами та засобами проведення семіотичного аналізу писемних текстів та інших продуктів мовленнєвої діяльності визначається за шкалою ECTS.

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54	2 (незадовільно)	Не зараховано
FX	35-49		

--	--	--	--

З метою об'єктивного та ефективного оцінювання знань студентів необхідно застосувати такі засоби діагностики їхніх навчальних досягнень:

- засоби усної перевірки результатів навчання – бесіда, фронтальне опитування, колоквіум, аналіз схем;
- засоби письмової перевірки результатів навчання – тестові завдання, семіотичний аналіз тексту, практичні вправи, індивідуально-дослідні завдання, контрольна робота;
- засоби практичної перевірки – розробка наукових проектів.

Комплексний контроль знань студентів із курсу «Загальний та прикладний синтаксис» здійснюється на основі результатів проведення поточного, модульного та підсумкового контролю знань (іспит).

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ ІЗ ДИСЦИПЛІНИ

Лекція №1

Тема: Синтаксис як розділ мовознавства

План

1. Предмет загального синтаксису.
2. Загальнотеоретичні й методологічні питання синтаксису.
3. Основні одиниці синтаксису. Синтаксичні зв'язки і засоби їх вираження.

Література:

1. Вихованець Іван Романович Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Слинько Іларіон Іларіонович, Гуйванюк Ніна Василівна, Кобилянська Марія Филімонівна Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Марія Яківна Плющ, Степан Пилипович Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 430 с.
4. Шульжук Каленик Федорович Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Додаткова література:

1. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 3–118.
2. СУЛМ / За ред. Плющ М. Я. – К.: В. шк., 1994. – С. 303–307.
3. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 3–50, 181–213.
4. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 3–227.
5. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. – Умань, 1995. – С. 5–10.

1. Предмет загального синтаксису

Синтаксис є одним із розділів курсу сучасної української мови. Основи його

наукового вивчення закладено в працях вітчизняних мовознавців другої половини 19 століття. Нинішні дослідження зосереджені на системі синтаксичних одиниць, їх структурі і семантиці, синтаксичних зв'язках і семантико-синтаксичних відношеннях. Різні підходи до вивчення синтаксису уможливили аналіз синтаксичних одиниць в усіх аспектах їх вияву.

У граматичній системі мови синтаксису належить центральне місце, оскільки в його сфері функціонують мовні одиниці, які забезпечують спілкування людей, безпосередньо співвідносячи повідомлюване з реальною дійсністю.

Синтаксис як розділ мовознавства належить до тих дисциплін, категоріально-поняттєвий апарат яких залишається до кінця не визначеним. Це проявляється навіть в описі предмета синтаксису. Термін „синтаксис” (від грец. слова *syntaxsis* – побудова, зв'язок, складання, впорядкування) вперше використаний у III ст. до н. е., представниками грецької стоїчної філософсько-лінгвістичної школи, які досліджували логічний зміст висловлень. У слов'янському мовознавстві функціонували терміни синтаксис (Востоков Олександр Христофорович), синтакса (Яків Федорович Головацький), складня (Омелян Михайлович Огоновський); перший остаточно переіміг у 1946 р.

- В одному з найвідоміших досі підручників із синтаксису сучасної української літературної мови для студентів філологічних факультетів синтаксис розглядається як *«розділ граматики, який вивчає будову простих і складних речень, їх типи і форми та умови вживання»*, розділ, у якому слово — це член речення і елемент словосполучення.
- Академічне видання «Сучасної української літературної мови» тлумачить синтаксис як *«вчення про внутрішню і зовнішню граматичну структуру речення»*.
- Автори «Граматики української мови» розуміють під синтаксисом мови *«сукупність діючих у самій мові правил, які регулюють творення та функціонування синтаксичних одиниць»*.

Визначення синтаксису, і речення відповідно, не може бути дане тільки в межах лінгвістичної системи, оскільки ці поняття мають сенс лише в системі таких понять, як свідомість, психіка, думка, судження тощо. Мова не є самодостатнім, автономним, ізольованим явищем. Її самостійність, об'єктність – відносні. І ця відносність стає неприхованою, видимою, особливо на рівні синтаксичному. Тому визначення синтаксису в межах мовознавчої системи завжди будуть неповними.

Система і структура мови опосередковані характером відображення навколишньої дійсності

й способом взаємодії людини з нею. У мові, як формі свідомості, відбиті розчленований і системний характер відображення дійсності та активна, динамічна взаємодія людини з предметом відображення. Так, здатність людей членувати предмет відображення, що перебуває у фокусі уваги мовця, на форму і його, наприклад, якісну ознаку закріплена в мовних, синтаксичних категоріях підмета й означення, які виражаються іменниками та якісними прикметниками. Таке атрибутивне відношення у структурі української мови є стійким елементом мовної системи, зумовлює появу різних прикметниково-іменникових словосполучень, що мають неоднакове лексичне наповнення.

У цьому розумінні речення є тією структурою-матрицею, яка й відбиває характер взаємодії людини з розчленовано відображеною дійсністю. Власне, речення є найвищого рівня мовною структурою.

Синтаксична будова української, як і будь-якої мови, має свої особливості; національний синтаксис історично є найбільш стабільною системою, яка через віки зберегла життєдайний шар мови, пов'язаний з умінням українського народу тонко відображати почуття і думки, формувати й виражати своє світобачення в розгорнутому висловлюванні. Синтаксичний опис будь-якої мови тим і цінний, що він поєднаний із такими категоріями, як мислення, думка, судження. Тому історія синтаксису – це історія світобачення народу в найзагальніших його структурних проявах; сучасний стан синтаксису – це сформована поколіннями картина пізнання дійсності людиною і суспільством.

Синтаксичні одиниці української мови, зокрема члени речення, речення як структурна одиниця більшою мірою, ніж елементи інших рівнів, типологічно зіставні з синтаксичними одиницями інших мов, а саме тих, що належать до праіндоєвропейської мовної основи. Синтаксичні категорії переважно є лінгвістичними універсаліями. Так, підмет і присудок, означення, додаток і обставини існують у кожній мові, речення є категорією будь-якої мови. Саме синтаксичний пласт мови об'єднує українців із іншими народами, є формою існування вселюдської свідомості.

Термін „синтаксис” стосується об'єкта вивчення (синтаксис мови) і розділу науки про мову (синтаксис як наука).

Синтаксис мови – це синтаксична будова мови, сукупність синтаксичних одиниць та правил, які регулюють творення і функціонування синтаксичних одиниць.

Синтаксис як наука – це розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць.

Різноманітні висловлювання щодо предмету синтаксису раніше зводилися до трьох основних поглядів:

1) предмет синтаксису – словосполучення (Пилип Федорович Фортунатов, Олександр Матвійович Пешковський, Яків Федорович Головацький, Іван Петрович Ужевич, Леонід Арсенійович Булаховський) „Речення – закінчене словосполучення” (Пилип Федорович Фортунатов)

2) предмет синтаксису – тільки речення (Федір Іванович Буслаєв, Олексій Олександрович Шахматов, Борис Михайлович Кулик, спочатку Андрій Петрович Медушевський) „Словосполучення зберігають значення частин або членів речення, фактично ототожнюючись із другорядними членами речення” (Олексій Олександрович Шахматов)

3) предмет синтаксису – словосполучення і речення (М. Ломоносов, Олександр Христофорович Востоков, згодом – Віктор Володимирович Виноградов, Наталія Юріївна Шведова, Галина Удовиченко, М. Доленко, В. Горяний).

– Віра Арсентіївна Белошапкова. : словосполучення, просте речення, складне речення

– Іван Романович Вихованець: мінімально-синтаксична одиниця, словосполучення і речення.

– Надія Юліївна Шведова: власне синтаксичний: словосполучення, просте речення, висловлення, складене речення; невластне синтаксичні: слово і форма слова.

– Марія Яківна Плющ: словосполучення, словоформа, просте речення, складне речення, складне синтаксичне ціле.

Отже, об'єктом вивчення синтаксису є різні синтаксичні одиниці, що можуть бути виокремлені у зв'язному тексті, тобто словосполучення, речення; словоформи і складне синтаксичне ціле (текст).

- Синтаксис словосполучення („малий”) розглядає синтаксичні властивості слів, правила їх поєднання, типи словосполучень.
- Синтаксис речень („великий”) досліджує правила побудови речень, типи речень, їх структурно-семантичні особливості.
- Синтаксис словоформ вивчає слова як компоненти словосполучень і речень, які виділяються на основі синтаксичних зв'язків чи семантико-синтаксичних відношень.
- Синтаксис тексту аналізує типи смислового зв'язку і синтаксичної організації складного

синтаксичного цілого.

Як і будь-які мовні явища, синтаксис можна розглядати в різних аспектах: соціально-психологічному, семіотичному, мовленнєвому, комунікативному, історичному, нейролінгвістичному, системному, функціональному тощо. Це, в свою чергу, веде до різних визначень предмета синтаксису та утворення різних мовознавчих дисциплін, що вивчають синтаксичну будову мови. Синтаксис має предметні зв'язки з різними галузями гуманітарних знань, розділами мовознавчої науки. Він пов'язаний із морфологією, лексикологією, правописом, зокрема пунктуацією, діалектологією, стилістикою тощо.

Синтаксис пов'язаний:

- *із морфологією (розгляд слів і форм слів, їхніх граматичних ознак),*
- *лексикою (від лексичного складу залежить семантична структура речення, значення лексеми проявляється в реченні),*
- *фразеологією (словосполучення і синтаксичні функції фразем),*
- *фонетикою (наголос, інтонування речень),*
- *правописом, зокрема пунктуацією,*
- *діалектологією,*
- *стилістикою,*
- *логікою (тісний зв'язок граматичних і логічних категорій: речення приблизно дорівнює судженню) та іншим наукам.*

2. Загальнотеоретичні й методологічні питання синтаксису

Предмет синтаксису у процесі розвитку науки про мову трактували по-різному, що пояснюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Серед *об'єктивних чинників* – природа синтаксичних одиниць і особливості їх функціонування, взаємовідношення між окремими аспектами цих одиниць та їх функцій, специфіка будови певної мови. *Суб'єктивні чинники* – це усвідомлення важливості дослідження відповідних синтаксичних явищ, ступінь зрілості науки, традиції історичного розвитку синтаксису.

Як відомо, будь-яка мова існує у двох тісно взаємопов'язаних психічних процесах: в уяві (набір мовних засобів і схем, які зберігаються в людській пам'яті) і в мовленні (творення речень і тексту, що відбивають позамовну дійсність).

Мовні засоби – фонеми, морфеми, слова й словоформи не мають

самодостатнього значення: вони існують лише заради мовлення, тобто заради речень і тексту. Це не лише інвентар, розрізнені елементи, які, щоб за їх допомогою передати якесь повідомлення, інформацію, думку, треба ще певним чином організувати, поєднати, використовуючи їхні властивості. Визначальну роль у цьому відіграє синтаксис.

Синтаксис дає змогу умовно виражати, моделювати зв'язки, які існують між двома та більше явищами, що їх названо словами (синтаксис словосполучення), та зв'язки між осмисленими явищами й дійсністю (синтаксис речення). Робиться це відповідно до певних, властивих йому правил і за певними схемами. Таким чином, синтаксис можна визначати як сукупність правил і схем, за допомогою яких мовець, використовуючи слова та їхні форми відтворює, моделює ті чи інші явища дійсності або внутрішні стани, щоб повідомити про них інших людей.

Якщо морфологія встановлює граматичні властивості певних розрядів слів (н/д, відмінювання іменників за відмінками і числами, змінювання дієслів за способами, часами, особами, числами тощо), то синтаксис визначає, як ці граматичні властивості слід використовувати, щоб з окремих слів утворити речення, а відтак – і текст. Творячи певне висловлювання, ми оперуємо не просто словами, а різними їхніми формами (тобто словоформами), які об'єднуємо в словосполучення, а ті – спочатку в прості речення, потім, якщо є така потреба, в ускладнені й складні речення; з речень формуємо текст.

Основні одиниці синтаксису.

Синтаксис починається із словоформи, а далі поділяється на синтаксис словосполучення, синтаксис простого, синтаксис складного речення та синтаксис тексту. Кожне з цих відгалужень єдиного синтаксису має свої специфічні правила і схеми. Оволодіння ними забезпечує, із одного боку, правильну побудову висловлювань різного типу, чітке й дохідливе передавання власної думки іншим людям, з іншого – правильне розуміння чужих висловлювань.

В українській лінгвістиці виділяють такі синтаксичні одиниці: словоформи, словосполучення, складна синтаксична єдність.

Розрізняються словоформи 3-х рівнів: лексичні, морфологічні й синтаксичні.

Лексичні словоформи (лексеми) виконують номінативну роль. У нашій уяві вони існують у вигляді основ. Із кожним таким словом рефлексивно пов'язане його лексичне значення – узагальнений ідеальний образ певного фрагмента дійсності (сигніфікат). І

кожного разу, перш ніж нам згадається слово, в уяві постає пов'язаний із ним образ певного предмета, явища. Цей образ так само уявляється нам і тоді, коли слово ми чуємо від іншої людини або бачимо його написаним.

Морфологічні словоформи відбивають можливості слів тієї чи іншої частини мови відображати різні відношення між окремими явищами як дійсності, так і внутрішнього стану людини.

Наприклад, в українській мові іменник потенційно має 14 словоформ, прикметник – 24, числівник – 6, дієслово від 25 до 37. Але не всі морфологічні словоформи можуть вживатися у мовленні. Наприклад, не вживаються потенційно можливі форми множини від іменників: *молоко, довіра, цукор*.

Морфологічні словоформи як і лексичні, позбавлені конкретності; вони багатозначні. Скажімо, в українській мові словоформа *товариша* (Р.в.) може означати і суб'єкт дії (допомога товариша), і об'єкт (зустріч товариша), і присвійність (альбом товариша), і частину від цілого (плече товариша), і відсутність (немає товариша) тощо. Значення морфологічної словоформи (як і лексичне значення) сприймається конкретно лише тоді, коли вона мислиться як частина висловлювання, тобто набуває статусу синтаксичної одиниці.

Синтаксичні словоформи – це різні форми самостійних частин мови, використовувані як будівельний матеріал для творення словосполучень і речень як словесних моделей певних фрагментів явищ дійсності або внутрішніх станів людини.

Отже, між значеннями граматичних засобів у морфології й у синтаксисі існує істотна різниця. Якщо морфологічні засоби виражають тільки абстрактні, можливі, безвідносні до конкретної дійсності відтінки змісту тих чи інших словоформ, то змістом будь-якого синтаксичного засобу є відображення конкретного відношення між явищами дійсності або внутрішніх станів людини.

Коли ми хочемо повідомити, кому належить конкретна книжка, словоформа *товариша* набуває значення присвійності. Усі інші можливі варіанти морфологічних значень Р.В. в цій синтаксичній словоформі відсікаються (як і лексичні значення, якщо вони є).

Однак, словоформи не є синтаксичними одиницями. Вони є лише їхніми мінімальними складовими.

Основними одиницями синтаксису є словосполучення, речення, складне речення і складна синтаксична єдність.

Словосполучення – це одиниця синтаксису, що складається мінімум із двох повнозначних слів, об'єднаних синтаксичним зв'язком.

Речення – це мінімальна комунікативна одиниця, яка про щось повідомляє, до чогось спонукає або про щось запитує й розрахована на слухове або зорове сприйняття.

Між словосполученням і реченням як синтаксичними одиницями є істотна різниця.

- *Словосполучення – це не комунікативна одиниця, а речення – комунікативна.*
- *Словосполучення – це непередикативна одиниця, а речення – передикативна (тобто має модальність, час і особу).*
- *Словосполучення – це будівельний матеріал, із якого складається речення, тобто речення – це одиниця вищого татунку.*
- *Словосполучення повинне складатися мінімально з двох самостійних слів, а речення може складатися з одного слова і не обов'язково самостійної частини мови.*
- *Грамматичне значення словосполучення – це відношення між головним і залежним словами, а граматичне значення речення – це відношення між підметом і присудком.*
- *І, нарешті, речення завжди має інтонаційну і смислову завершеність.*

Складне речення є комбінаторним утворенням, поєднанням власне простих речень. Через це можна говорити про комбінаторику речень, синтактику. Складне речення не є окремою внутрішньою формою мовної системи на тій підставі, що члени речення і зв'язки між ними в частинах складного речення ті самі. Але на відміну від структурно довільних сполук простих речень типу Вітер розігнав хмари. Засяяло сонце, складні речення — це такі сполуки, які мають усталений, типовий синтаксис, тобто закріплені мовною практикою структури і спеціальні мовні засоби для їх вираження, наприклад: якщо..., то...; і..., і... тощо.

Складне речення як специфічне комбінаторне утворення пройшло шлях від безсполучникових і сурядних аж до підрядних структур (від паратаксису до гіпотаксису). Стабільними утвореннями складного речення можна вважати складні підрядні речення, оскільки їхні підрядні частини щодо головного є корелятами членів простого речення або ізоморфними до членів речення.

Максимальною одиницею синтаксису є складна синтаксична єдність – група тісно взаємопов'язаних завершених речень, що утворюють особливу синтаксико-стилістичну одиницю.

Компоненти синтаксичної одиниці знаходяться один із одним у певних смислових відношеннях й певним чином синтаксично пов'язані.

3. Синтаксичні зв'язки і засоби їх вираження.

Синтаксичний зв'язок – формальний зв'язок між компонентами синтаксичної одиниці, виражений відповідними мовними засобами.

Згідно з функціональним підходом в україністиці останнім часом виділяють такі типи синтаксичних зв'язків:

- *предикативний* (зв'язок між підметом і присудком, що формує структурну основу простого двоскладного речення; частково в складному реченнях);
- *сурядний зв'язок* традиційно трактується як незалежний, як зв'язок між рівноправними словами в словосполученні і між рівноправними простими реченнями в складному реченні: *газети і журнали; І ліси шумлять, і квіти розквітають.*
- *підрядний зв'язок* існує між нерівноправними членами словосполучення – головним і залежним, або між нерівноправними простими реченнями – головним і підрядним – які входять до складного речення: *швидко бігти; Щоб жити, ні в кого права не питаюся.*

Існує два різновиди підрядного зв'язку: сильний і слабкий. Сильний зв'язок виникає в тих випадках, коли головне слово або головне речення вимагає поширення, тобто коли без поширення воно не є самодостатнім: *відчутти спрагу; Не пам'ятаю, скільки там було кімнат.*

За слабого зв'язку, який визначається тільки частиномовною належністю головного слова в словосполученні, реалізуються в означальні відношення (*цікавий захід, швидко одягнутися, книжка студента*). Те саме стосується і складного речення з підрядним означальним: *ми побачили горобця, який мирно дрімав на гілці.*

Для вираження синтаксичних зв'язків снують певні засоби, а саме:

- відмінкові закінчення іменників, прикметників, закінчення особи, числа і роду дієслів;
- прийменники служать для вираження синтаксичних зв'язків і відношень між

словоформами в складі словосполучень і речень;

- сполучники сурядності і підрядності, з'єднуючи однорідні члени, прості речення в складних реченнях і компоненти складної синтаксичної єдності, виражають їх граматичне значення; інші сполучні елементи з'єднують прості речення в складносурядних реченнях;
- сполучні слова – функціональні замісники сполучників; типізовані слова (займенники: вказівні та ін.);
- порядок компонентів у реченні (він може бути фіксований, або прямий, і нефіксований, інверсійний); інтонація. У побудові синтаксичної одиниці зазвичай беруть участь кілька засобів;
- інтонація (на письмі позначається розділовими знаками), яка відіграє важливу роль у поділі речень на синтагми, встановленні фразового наголосу, визначенні типів складних безсполучникових речень та ін.

Синтаксичні зв'язки у словосполученні, простому і складному реченнях певною мірою збігаються, хоча в кожній з названих одиниць виявляються специфічні особливості синтаксичного зв'язку.

Отже, СИНТАКСИС – це розділ граматики, що вивчає систему синтаксичних одиниць і правила їх функціонування. Найбільше часу відводиться на вивчення речення основного комунікативного засобу, у складі якого інші мовні одиниці можуть служити засобом повідомлення думки. На сучасному етапі у мовознавстві загальноновизнаним є структурно-семантичний напрямок, який орієнтує дослідників на характер побудови синтаксичних одиниць та різні смислові відношення між ними. Використовуються і формально-граматичний та логічний підходи, елементи статички і динаміки, диференціації мовного і мовленнєвого аспектів.

Синтаксис (від грецького **syntaxis** – *складання, впорядкування*) – це розділ граматики, у якому вивчають особливості будови, семантики й функціонування синтаксичних одиниць

Словоформа

Мінімальна синтаксична одиниця, яка бере участь у формуванні словосполучення і речення. Морфологічні видозміни змінюваного слова обумовлені функціями в синтаксичних побудовах: словоформа виконує роль члена речення (іменник у Н.в. – підмет, у непрямих відмінках – додаток, обставина, неузгоджене означення тощо). Незмінювані слова та словоформи змінюваних слів поєднуються в словосполученнях і реченнях синтаксичними зв'язками, що виражають відповідні синтаксичні відношення між компонентами синтаксичних конструкцій.

Кількість словоформ і слів у реченні не завжди збігається, оскільки службові слова об'єднуються із самостійними для виконання певної синтаксичної ролі. Крім того, у функції одного члена речення може виступати ціле словосполучення: *І допоки життя горітиме в нас, доти звучатиме «Ой зійди, зійди, ясен місяцю...»* (М.Сингаївський)

Словосполучення

Синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку

Речення

Основна, граматично оформлена за законами певної мови, інтонаційно завершена комунікативно-мовна одиниця, що є засобом вираження думок, емоцій, почуттів та ставлення до висловлюваної думки

Текст

Синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням в одне ціле низки речень і характеризується відносною завершеністю теми, єдністю думки й тісною структурною пов'язаністю усіх компонентів

Словосполучення як непередикативна одиниця синтаксису

План

1. Загальне поняття про словосполучення.
2. Типи словосполучень.
3. Сміслові відношення між компонентами словосполучень.
4. Види синтаксичного зв'язку у словосполученні.

Література:

5. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
6. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 3-50, 181-213.
7. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. – Умань, 1995. – С. 5-10.
8. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: В. шк., 1994. – С. 3-68.
9. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 3-118.
10. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 430 с.
11. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наук. думка, 1968. – С. 3-227.
12. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНА ОДИНИЦЯ

Речення складається із слів і словосполучень, які з одного боку, є лексичними одиницями, а з іншого – синтаксичними. Словосполучення формується в реченні як його складник. Протягом усього періоду розвитку синтаксису як науки існували різні погляди на словосполучення.

Пилип Федорович Фортунатов вважав словосполучення основною синтаксичною одиницею, яке може бути частиною речення чи цілим реченням.

Олександр. Пешковський: „Словосполученням є два слова або ряд слів, об'єднаних у мові і думці” (сюди входять і однослівні речення типу Вечір).

Л. Булаховський: „Мінімальним словосполученням є таке, яке складається з двох членів речення, об'єднаних у свідомості і в мові. Це граматично організоване об'єднання слів”.

Віктор Виноградов: „Словосполучення складаються не менше ніж з двох повнозначних слів, воно організується за законами і правилами сполучення слів і форм, які властиві даній мові, і воно виражає єдине, хоч і складне, розчленоване поняття, цілі значення”.

Подібні визначення у Г. Удовиченка, М. Івченка.

Н. Шведова, С. Бевзенко: „Словосполучення – це синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного граматичного зв'язку і тих відношень, які породжуються цим зв'язком.

В. Белошапкова: „Словосполучення – будь-яке поєднання слів, зокрема і сурядне, тільки не предикативне”.

Однак більшість мовознавців словосполученням вважають об'єднання слів на основі підрядного зв'язку.

АЛЕ: якщо речення складається із слів та словосполучень, то чим є такі поєднання слів: *Минають дні, минають ночі, минає літо, шелестить пожовкле листя..?*

Іван Білодід в ”Академічній граматиці” сказав: „Немає підстав для того, щоб до словосполучень відносити лише конструкції з якимось певним характером синтаксичного зв'язку, – наприклад, з підрядним зв'язком, і не враховувати словосполучень із сурядним, які в такому разі взагалі не знаходять собі місця в системі синтаксичної науки”. „Так звані предикативні словосполучення слід так само відмежовувати від речення, як і будь-який інший їх різновид”.

І. Вихованець: „Типові для словосполучення підрядний і сурядний зв'язок”. Такої ж думки притримується і К. Шульжук.

Отже, СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ – це синтаксична конструкція, утворена з двох чи кількох повнозначних слів, послідовно пов'язаних між собою засобами синтаксичного зв'язку.

Словосполучення відрізняється від слова будовою. А також наявністю між компонентами внутрішньо-синтаксичних зв'язків, які структурі слова не властиві.

Не відміну від речення, словосполучення не є самостійною одиницею мовного спілкування, йому не властиві інтонація закінченості та інші ознаки речення. Словосполучення – номінативна одиниця, а речення – комунікативна.

Засоби поєднання компонентів словосполучення:

- форми слова (закінчення);
- службові слова (прийменники, частки, сполучники);
- інтонація;
- порядок слів.

Не можна ототожнювати словосполучення із синтагмами, бо словосполучення – граматична одиниця, а синтагма – інтонаційно-стилістична.

Л. Щерба: „Синтагма – інтонаційно-смісловий відрізок неоднослівного речення, який може охоплювати одне або декілька слів у реченні”.

І. Білодід: „Синтагма – інтонаційно виділюваний і позиційно цілісний однослівний чи багатослівний відрізок мовлення, що виявляє певну смислову єдність і вступає в смисловий зв’язок взаємності чи однорідності з суміжним відрізком мовлення”.

Отже, СИНТАГМА – це утворена інтонаційними засобами (в основному паузами і наголосом) семантико-синтаксична єдність, що складається з одного або кількох слів і виражає в деякому контексті просте або складне поняття.

Енею / годі вже журитись (1 або 2 синтагми)

А я рушаю в путь / нову / стрічать весну (різні межі між синтагмами)

Основні засоби синтагматичного членування: фразова інтонація, порядок слів, частки і сполучники.

Синтагма, яка не розчленовується на дрібніші зветься простою синтагмою, а синтагма, яка розчленовується на будь-яку кількість дрібніших, зветься складною синтагмою (О. Гончар: одне речення нараховує 27 синтагм).

Здебільшого складне речення поділяється на складні синтагми, які дорівнюють простим реченням, а всередині них виділяють прості синтагми.

Далекі дзвони / гуділи в ясному повітрі / тихо і мелодійно //, і здавалося //, що то дзвенить / золото сонця (Коцюб.) (3 складні синтагми, 6 простих).

Словосполучення розглядають з різних сторін.

1. Залежно від ступеня злиття компонентів словосполучення бувають вільні і

невільні.

ВІЛЬНИМИ називаються словосполучення, компоненти яких зберігають своє лексичне значення і виступають окремими членами речення (читає книгу, білий сніг).

НЕВІЛЬНИМИ називаються словосполучення, які складаються із несамотійних слів, за своєю семантикою та функцією близькі до окремого слова і виступають одним членом речення. Вони поділяються на:

– лексично невільні – дво- або багатослівні назви окремих істот, предметів і явищ (Тарас Григорович Шевченко, Камянець-Подільський).

– фразеологічно невільні – стійкі сполучення слів, за значенням здебільшого рівних одному слову (накивати п'ятами, пустити червоного півня)

– синтаксично невільні – граматична єдність, яка виконує роль одного члена речення (брат із сестрою, п'ять днів)

„Малий” синтаксис НЕ вивчає (або не є словосполученнями):

а) лексично невільних словосполучень;

б) фразеологічно невільних словосполучень;

в) сполучень повнозначного слова із службовим (не бачив, до школи)

г) аналітичних граматичних форм (буду працювати, більш складно)

1. За будовою словосполучення поділяються на:

– прості, які складаються з двох повнозначних слів (день і ніч, ліс шумить, зелене жито);

– складні, які складаються з трьох і більше повнозначних слів і є продуктом поширення простого словосполучення (зелене листя клена, лірична пісня матері).

До простих належать також три- і чотирислівні словосполучення:

а) слово і аналітична граматична форма (буду читати книгу)

б) слово і синтаксично нерозкладне словосполучення (людина великого розуму, людина з золотими руками)

в) слово і фразеологізм (зробити курям на сміх)

3. За функціональними особливостями словосполучення поділяються на:

– предикативні – граматична основа речення, поєднання підмета і присудка (сонце зійшло, день теплий, сніг лежить, ніч зоряна);

– непередикативні – поєднання слів, які не можуть утворити граматичної основи речення, тобто головних і другорядних або лише другорядних членів речення (теплий

день, незвичайна пригода, травневі зорі, мерехтять привабливо).

3. **СИНТАКСИЧНИЙ ЗВ'ЯЗОК** – це спосіб поєднання компонентів словосполучення і речення.

Підрядний зв'язок – це зв'язок нерівноправних залежного і головного компонентів.

Сурядний зв'язок – це зв'язок рівноправних незалежних компонентів.

Прості словосполучення

Підрядним називається словосполучення, яке складається з головного і залежного компонентів (злетів у небо, червоний мак, весняний вітер, шелестить листя)

Сурядним називається словосполучення, яке складається з незалежних, рівноправних компонентів (сидить і спить; ліс, а не поле, калина і горобина)

Складні словосполучення можуть бути:

Чисто сурядні (вересень, жовтень і листопад)

Чисто підрядні (високий берег гірської річки)

Сурядно-підрядні (провідним є сурядний зв'язок, але при однорідних членах є залежне слово) (вересень, жовтень і початок листопада)

Підрядно-сурядні (провідним є підрядний зв'язок, але у складі словосполучення є однорідні члени) (високий і крутий берег гірської річки).

ТИПИ СУРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Єднальний зв'язок оформляється за допомогою єднального сполучника і (або) перелічувальні інтонації; об'єднуються однотипні компоненти (ліс і поле, моря і ріки);

Протиставний зв'язок оформляється за допомогою зіставно-протиставних сполучників і (або) протиставної інтонації; компоненти зіставляються, протиставляються, порівнюються (іде, а не їде; не спить, а прикидається).

Розділовий зв'язок оформляється за допомогою розділових сполучників; компоненти розділяються, чергуються (то берізка, то ялинка; або день, або ніч).

Приєднувальний зв'язок оформляється за допомогою приєднувальних сполучників; другий компонент має меншу смислову вагу (сидів та й заснув; пощебетав та й полетів).

Градаційний зв'язок оформляється за допомогою парних сполучників; на другий компонент якого падає більше смислове навантаження (не тільки хлопці, а й дівчата; не лише танцює, а й співає).

ТИПИ ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ

КЕРУВАННЯ – головне слово вимагає від залежного певної граматичної форми.

За морфологічним класом опорного слова розрізняють керування

- дієслівне (допомагати старшим, думати головою),
- іменникове (перемога над ворогом, світло сонця),
- прикметникове (гідний пошани, щасливий від успіху),
- прислівникове (далеко від дому, завжди поряд).

За формою залежного слова розрізняють:

- безпосереднє (власне-відмінкове, безприйменникове) (відданий справі, листя берези);
- опосередковане (прийменниково-відмінкове, прийменникове) (зустріч із друзями; залишився у пам'яті).

За типом керування буває:

- сильним – коли головне слово обов'язково вимагає від залежного певної граматичної форми (прямий додаток при перехідних дієсловах: зрубав дерево, написав лист, прочитав книгу) і
- слабким – не обов'язкова наявність при головному слові залежного слова у певному відмінку: зупинився біля університету (недалеко від, поруч із).

УЗГОДЖЕННЯ – залежне слово узгоджується із головним у граматичних формах.

За ступенем уподібнення підпорядкованого слова головному розрізняють узгодження:

- повне – уподібнюються усі граматичні форми: повний місяць, молоде листя;
- неповне (часткове) уподібнюються окремі граматичні форми: п'ятьма хлопцями (тільки у відмінку).

ПРИЛЯГАННЯ – головне слово не вимагає від залежного, часто незмінного слова певних граматичних форм.

Прилягання залежно від граматичних особливостей опорного компонента буває прислівним, якщо залежить від слова (подорож влітку) і приреченнєвим (восени холодно і йдуть дощі).

Прислівне прилягання за формою головного слова поділяється на:

- приіменникове (відпочинок взимку);
- придієслівне (згадується часто);
- приприкметникове (завжди чистий);
- приприслівникове (дуже швидко).

За формою залежного слова прилягання буває:

- прислівниковим (згасає поволі);
- дієприслівниковим (йшли співаючи);
- інфінітивним (бажання спати, мрія подорожувати);
- прийменниково-відмінковим (після вечері читаємо книги і дивимося телевізор);
- відмінковим (ночами танцюємо, бродимо).

Приреченнєве прилягання – це здебільшого слабо керовані словоформи, які поширюють речення в цілому, в основному вказують на час або місце дії і мають назву **ДЕТЕРМІНАНТ**: Цілий день іде дощ і віє вітер. У лісі росли явори та дуби.

КООРДИНАЦІЯ – взаємний зв'язок у предикативному словосполученні між підметом і присудком, які узгоджуються у дієслівних формах: Сніг тане. День довшає.

ТЯЖІННЯ – особливий зв'язок у предикативному словосполученні між іменною або дієслівною формою присудка і підметом: батько сидів втомлений, нач срібна.

СПВПОЛОЖЕННЯ – особливий зв'язок між підметом і присудком, коли немає уподібнення форм: небо без хмар; дівчина у вінку.

КОРЕЛЯЦІЯ – зв'язок між прикладкою і пояснюваним словом: руки-крила, місто Київ.

АПЛКАЦІЯ – зв'язок між відокремленими і пояснюваними словами: кручі, рожеві від сонця, чекали дощу.

Функціонування словосполучень тісно пов'язане із валентністю. Валентність – це здатність слів сполучатися між собою. Валентність буває граматичною (прикметник + іменник – часто, прикметник + дієслово – рідко) і лексичною (веселий – сміх, настрій, день; карий – очі, кінь; гнідий – кінь).

4.ТИПИ СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Відношення виражають стосунки між предметами і явищами, вказують на значення поєднаних синтаксичним зв'язком одиниць.

У сурядних словосполученнях тип синтаксичного зв'язку і тип синтаксичних відношень збігаються.

Підрядні словосполучення

ПРЕДИКАТИВНІ відношення встановлюються у предикативних словосполученнях між підметом і присудком: небо безмежне, мла густішала.

АТРИБУТИВНІ відношення встановлюються у словосполученні, де залежне слово вказує на ознаку – який? чий? котрий?: могутні води, людська постать.

ОБ'ЄКТНІ відношення встановлюються у словосполученні, де залежне слово вказує на різні об'єкти, пов'язані з дією чи станом (питання непрямих відмінків): линув до мене, підперла щоку.

ОБСТАВИННІ відношення встановлюються у словосполученні, де залежне слово вказує на різні обставини дії чи стану – коли? як? де?: літали довго, говорили багато.

Проміжні відношення

Об'єктно-обставинні (час місце, напрям дії) – літали над човном, падати з дерева, біліє від інею.

Об'єктно-атрибутивні (наявність чи відсутність чогось, матеріал) – намисто з бурштину, зошит студента.

Атрибутивно-обставинні: дорога вліво, біг наввипередки.

Об'єктно-атрибутивно-обставинні: стрибок у річку.

Смислові відношення залежать від лексичних значень слів, є основою виділення членів речення:

Пробити кулею, милуватися лісом – об'єктні;

Вилетіти кулею, іти лісом – обставинні.

5.ТИПИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА ХАРАКТЕРОМ СТРИЖНЕВОГО СЛОВА

Залежно від того, якою частиною мови є стрижневі слова, словосполучення поділяються на іменні (стрижневе слово – іменник, прикметник, числівник, займенник), дієслівні (дієслово, дієприкметник, дієприслівник, безособові форми), прислівникові (прислівник, слова категорії стану).

Субстантивні словосполучення:

- іменниково-іменникові (мороз і сонце, мамина хата);
- іменниково-прикметникові (лагідне сонце, сніг білий);
- іменниково-дієслівні (день починається, необхідність працювати);
- іменниково-числівникові (двадцяте століття, двома зайцями);
- іменниково-займенникові (твоє щастя, батько зі мною);
- іменниково-прислівникові (роздуми вголос, подорож вдвох).

Ад'єктивні словосполучення:

- прикметниково-прикметникові (чорне і біле; суворий, проте справедливий);
- прикметниково-іменникові (запальний з дитинства, повний мрій);
- прикметниково-прислівникові (дуже гарний, надто серйозний);

- прикметниково-дієслівні (здатний працювати, готовий відповідати).

Прономінальні словосполучення:

- займенниково-займенникові (я і ти; хтось із них, вона з ним);
- займенниково-іменникові (хтось із дітей, ми студенти);
- займенниково-дієслівні (ми вчимося, все залишилося, я думаю);
- займенниково-прикметникові (щось нове, я спокійний).

Нумеральні словосполучення

- числівниково-числівникові (один з двох, перша два);
- числівниково-іменникові (двоє хлопців, двадцятий за списком);
- числівниково-прислівникові (третій справа);
- числівниково-дієслівні (десятеро сплять).

Вербальні словосполучення:

- дієслівно-дієслівні (завмерла і стоїть; ні йде, ні їде);
- дієслівно-іменникові (викликає захоплення, освідчився у коханні);
- дієслівно-прислівникові (летіти високо, розпускається навесні);
- дієслівно-займенникові (згадував мене, присів біля неї).

Адвербіальні словосполучення:

- прислівниково-прислівникові (дуже рано, надто повільно);
- прислівниково-іменникові (далеко від дому, вгорі над головою);
- прислівниково-займенникові (назустріч йому, поруч зі мною).

Складні словосполучення мають мішані типи:

на зеленому листі берези (іменниково-прикметниково-іменникове);

швидко вчить вірші (дієслівно-прислівниково-іменникове).

СХЕМА РОЗБОРУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Словосполучення, яке аналізується.
2. Група за ступенем злиття компонентів (вільне/невільне).
3. Група за кількістю компонентів (просте/складне).
4. Група за функціональними особливостями (предикативне/непредикативне).
5. Група за типом синтаксичного зв'язку (сурядне/підрядне).
6. Різновид синтаксичного зв'язку (узгодження, керування...).
7. Різновид семантико-синтаксичних відношень (об'єктні, атрибутивні...).

8. Тип за характером стрижневого слова (субстантивні, вербальні...).

9. Засоби поєднання компонентів (інтонація, форми слова, службові слова, порядок слів).

Любов до матері – словосполучення вільне, просте, непередикативне, підрядне, керування (слабке, опосередковане), об'єктно-атрибутивні відношення, субстантивне (іменниково-іменникове), інтонація, форми слова, службові слова.

1. Загальне поняття про словосполучення.

Словосполучення – це два чи більше повнозначних слів, об'єднаних синтаксичним зв'язком: укр. *веселі канікули, зустріч друзів, швидко бігти; рос. бежать навстречу, счастливый случай; англ. high building (велика будівля), students answers (відповіді студентів), to speak loudly (говорити голосно), нім. deutsche sprache (німецька мова); ball spielen (гратись м'ячем).*

Словосполучення є предметом синтагматичного синтаксису, який вивчає валентність слова, способи її реалізації та виражені в словосполученні синтаксичні відношення.

Валентність (лат. «сила») – здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами. Слова можуть бути авалентними (*світає*), одновалентними (*сидить – хто?*), двовалентними (*їсть – хто? що?*), тривалентними (*присвятив -хто? що? кому?*), чотиривалентними (*нагородив – хто? кого? чим? за що?*) тощо.

У мовознавстві поки що немає єдності щодо розуміння словосполучення: вчені дають неоднакове його визначення. Різними є погляди й на те, чи словосполучення вичленяються тільки з речення, чи вони існують і поза реченнями. Російський вчений В.І. Кодухов вважає, що словосполучення є частиною речення, але воно існує і до речення як будівельний матеріал.

2. Типи словосполучень.

Синтаксичні (вільні) словосполучення слід відрізнити від фразеологічних.

У синтаксичному словосполученні зберігаються лексичні значення всіх повнозначних слів, що входять до нього; синтаксичний зв'язок є живим, продуктивним (*робити висновок, робити з дерева, робити удвох*). У фразеологічному словосполученні лексична самостійність компонентів послаблена або зовсім втрачена, і воно за значенням повністю наближається до одного слова (*накивати п'ятами, бити байдиди*).

Словосполучення будується за певними граматичними зв'язками, які формуються в мові на основі категоріальних властивостей слів і ґрунтуються на синтаксичному зв'язку між словами. Водночас здатність слова поєднуватися з іншими словами і форми вияву цієї здатності залежать не тільки від граматичних властивостей слова (передусім від належності слова до тієї чи іншої частини мови), але й від його лексичного значення.

Словосполучення бувають сурядними і підрядними. Щоправда в мовознавстві існує інший погляд на це питання, згідно з яким словосполученнями вважаються лише ті сполучення слів, які об'єднані підрядним зв'язком, однак останнім часом усе більше утверджується думка, що будь-яке поєднання двох або більше повнозначних слів, яке характеризується наявністю смислового зв'язку між словами, є словосполученням.

За структурою словосполучення можуть бути двочленними і багаточленними. Двочленні словосполучення утворюються на основі одного зв'язку (*важливий день*), (*збирати гриби*). Багаточленні утворюються на основі подвійного й потрійного сильного зв'язку (*віддати борг сусіду*, *перекласти текст із англійської мови на українську*).

Складні словосполучення утворюються поєднанням двох або більше простих словосполучень із одним і тим самим стрижневим словом (*швидко завертати завдання*).

Комбіновані словосполучення утворюються на основі зв'язків, які йдуть від різних стрижневих слів і являють собою поєднання словосполучень: *захоплено дивитися новий фільм*.

Підрядні словосполучення поділяються на предикативні, тобто такі, які співвідносяться із підметом і присудком (*пташки співають*, *зеленіє поле*) і непередикативні (*спів птахів*, *зелене поле*). Деякі мовознавці [Виноградов] предикативні сполучення слів виключають із словосполучень, вважаючи, що при наявності предикативного зв'язку будь-яке словосполучення слів є реченням, а не словосполученням. Таке твердження є не зовсім правомірним, оскільки, по-перше, словосполучення вичленяються з речення (*як гарно в лісі співають птахи*), по-друге, речення, на відміну від словосполучення має й інші суттєві ознаки, у першу чергу інтонацію.

Поширеною є думка, що словосполучення характеризується такою властивістю, як номінативність (служить позначенням єдиного, хоч і розчленованого поняття). Із цією думкою не можна цілком погодитись, бо крім номінативних словосполучень (*осінній день*, *державний істит*), є словосполучення, які не мають номінативної функції (*відпочивати на морі*, *повернути книгу*).

Залежно від того, яке слово є головним (стрижневим) у словосполученні, розрізняють іменні, у яких головним словом виступають іменники, прикметники, числівники і займенники (укр. *тези доповіді, гідний подяки, п'ятий у черзі, щось нове*; англ. *all of them* (усі вони), *first step* (перший крок); нім. *die erfolge der schuler* (успіхи учнів)), дієслівні, де головним членом є дієслово (укр. *зачинити двері*; англ. *to want to say* (хочуть сказати), нім. *wenden sich mit einer bitte* (звернутися з проханням) і прислівникові, де головним членом є прислівник (укр. *дуже весело, близько до школи*; нім. *gans recht* (зовсім правильно)).

3. Сміслові відношення між компонентами словосполучень.

За характером вираженого відношення підрядні словосполучення поділяють на:

1) **атрибутивні**, у яких залежне слово називає ознаку (укр. *великий успіх, щастя матері*; англ. *black sea* (чорне море), *the farm of the brother* (форма брата); нім. *ober bose lowe* (сердитий лев)). В англійській мові будь-який іменник, що стоїть перед іншим іменником, виконує атрибутивну функцію. Пор.: *table tennis* (настільний теніс), *tennis table* (тенісний стіл);

2) **об'єктні**, у яких залежне слово є об'єктом (укр. *написати твір, вручити нагороду*; англ. *to make a report* (зробити доповідь), *to send a telegram* (послати телеграму));

3) **релятивні**, у яких залежне слово є релятивом, тобто називає щось, чого немає в самому стрижневому слові, але пов'язане з ним певним відношенням (укр. *швидко прийти, працювати натхненно*; англ. *to speak slowly* (говорити повільно)).

4. Види синтаксичного зв'язку у словосполученні.

У мовах світу існують крім сурядного, такі основні типи синтаксичних зв'язків, як узгодження, керування, координація, прилягання, тяжіння, інкорпорація, замикання та ізафет.

Узгодження – тип синтаксичного зв'язку, при якому граматичні значення слова повторюється в залежному слові. Якщо в обох словах є категорії роду, числа і відмінка, то вони повинні бути однаковими: *велика родина, польовими стежками*.

В англійській мові узгодження – рідкісне явище, бо в ній прикметники не мають показника числа, іменники не мають категорії роду, а категорія відмінка виражена слабо. Прикладами узгодження в англійській мові є лише сполучення вказівного займенника і

іменника: *this book* – ця книга, *these books* – ці книги; *that tree* – те дерево, *those trees* – ті дерева.

Керування - тип семантичного зв'язку в словосполученні, при якому одні граматичні значення головного слова викликають у залежному слові інші, але певні граматичні значення, тобто форма залежного слова повністю зумовлюється головним словом (укр. *читати журнал, захоплюватися журналом, радію журналу, малюнок у журналі*; англ. *to let me* (дозволити мені), *to kiss her* (поцілувати її), *mother's room* (кімната матері); нім. *in bewegung geraten* (приводити в рух)).

Координація - це взаємна супідрядність підмета і присудка (особливий тип зв'язку, який не є ні підрядним ні сурядним), їх взаємна узгодженість. Підмет і присудок формально уподібнюються один одному. Вони можуть координуватися у відмінку, роді та числі (*перемога близька*), у роді та числі (соловейко щебетав), у числі (дівчата співають), у числі та особі (укр. *він сидить*, англ. *she works* (вона працює)).

Прилягання – зв'язок між словами в словосполученні, який виражається позиційно (порядком слів) або інтонаційно. Прилягають до головного слова незмінні слова (прислівники, дієприслівники, неозначена форма дієслова). Наприклад, укр. *рух уперед, уміння аналізувати, відповідати сидячи*; нім. *arbeiten hier* (працювати тут). Для англійської мови це найпоширеніший зв'язок. Тут прилягати можуть усі самостійні частини мови: *wonderful song* (чудова пісня), *to visit a friend* (відвідати товариша), *ready to answer* (готовий відповідати), *to read well* (читати добре). Ці приклади ілюструють позиційне прилягання.

Приклади інтонаційного прилягання: *ходити / довго не міг. Ходити довго / не міг.*

Тяжіння – це узгодження предикативного означення з підметом. *Учитель ходив засмучений.* Це подвійний синтаксичний зв'язок: з одного боку дієслово-присудок керує означенням, а з іншого — означення узгоджується з підметом.

Інкorporація – поєднання слів-коренів, сукупність яких оформлюється службовими елементами. Наприклад, тимингінторкин „я виймаю руки" складається з коренів (слів) ти „я" минги „руки" нто „вихід", які оформлені в один комплекс (слово-речення), ркин - флексія . Цей зв'язок нагадує творення складного слова.

Замикання – синтаксична побудова, яка вимагає дистанційного розташування найтісніше пов'язаних слів. У німецькій мові перфектна форма минулого часу утворюється аналітично поєднанням допоміжного дієслова (*haben i sein*) та форми дієприкметника (*partisip II*) у реченні утворює рамкову конструкцію (між допоміжним дієсловом і

дієприкметником ставляться всі інші члени речення): *da war unsere mutter aus der stadt gekommen* (це наша мама прийшла з міста), *de war gekommen* - прийшла (перфектна форма минулого часу).

Ізафет – атрибутивне словосполучення, яке складається з двох іменників, перший з яких є означенням, але показник зв'язку знаходиться в другому (головному) слові. Ізафет характерний для тюркських мов. Наприклад, азербайджанське *от баши* (голова коня) буквально розшифровується так: *от* -кінь, *баши* - голова, *и* - показник зв'язку - його (кінь голова його).

ТИПИ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

У підрядних словосполученнях розрізняють три способи підрядного зв'язку у словосполученні: узгодження, керування, прилягання.

Узгодження – це такий тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово уподібнюється граматичним формам головного слова. У словосполученнях *життєрадісна дівчора, наш дім, п'ятий день, написаний лист* залежні слова – прикметник, займенник, порядковий числівник і дієприкметник – узгоджуються в роді, числі, відмінку з головним словом – іменником. Зміна форми головного слова потребує відповідної зміни залежного слова: *життєрадісній дівчорі, в нашому домі, п'ятого дня, написаного листа* Залежно від того, повністю чи частково узгоджується залежне слово з головним, розрізняють узгодження повне й неповне.

За повного узгодження всі форми залежного слова відповідають формам пояснюваного слова: далеке минуле (узгодження в роді, відмінку й числі), яскраві квіти (узгодження у відмінку і числі); замерзлі ріки (узгодження в числі). За неповного узгодження залежне слово уподібнюється головному тільки у формах відмінка і числа (місто Київ) або тільки відмінка (місто Суми).

Керування – це такий тип підрядного зв'язку, за якого головне слово вимагає від залежного певної відмінкової форми: *переборювати втому, переборення втоми, купувати квіти, приходити до рідних, радісно дітям, розмовляти з вихователем*.

Керування може бути безпосереднім (безприйменниковим) і опосередкованим (прийменниковим): *цінити доброту, хазяїн зеті, співати пісню і передаю через знайомого, жити для народу, розповідати з натхненням*.

Розрізняють сильне і слабе керування. За сильного керування семантико-граматичні особливості головного слова вимагають обов'язкової появи залежного слова: *зустрів*

товариша, копав криницю, виконав завдання, написав на папері. За слабого керування семантико-граматичні особливості головного слова не потребують обов'язкової появи залежного слова: цей зв'язок можливий, але не обов'язковий. Об'єктне значення залежного компонента може реалізуватися після першого об'єкта чи навіть третього. "Це так зване подвійне керування, один компонент якого перебуває в сильному зв'язку з опорним словом, інший – у слабкому": привезти підручники машиною – привезти підручники (сильне), привезти машиною (слабке). Часто слабке керування реалізується залежним компонентом – іменником у формі орудного відмінка: засіяти поле пшеницею, носити воду відром, писати листа ручкою.

Прилягання – це такий тип підрядного зв'язку, за якого залежне слово є невідмінюваним (незмінним), а головне може бути як відмінюваною частиною мови, так і невідмінюваною. Підпорядковане слово визначає свою залежність від головного тільки за змістом та інтонаційно, для їх зв'язку не використовуються ні флексії, ні службові слова: читати вголос, розповідав хвилюючись, готовий працювати, дуже жаль, старанно вчитися.

Отже, зв'язком прилягання приєднуються прислівники, дієприслівники та інфінітив.

У сурядних словосполученнях однофункціональні компоненти поєднуються сурядним зв'язком за допомогою єднальних (день і ніч), зіставно-протиставних (малий, але кмітливий), розділових (весна чи літо) сполучників. Компоненти сурядних словосполучень можуть поєднуватися і безсполучниково (радість, успіх).

ТИПИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА МОРФОЛОГІЧНИМ ВИРАЖЕННЯМ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, словосполучення поділяються на такі типи:

1. Іменникові (субстантивні) – з іменником у ролі головного слова, який сполучається: з) з прикметником (*сучасне життя, рухливі ігри, вступна бесіда, погожі дні*); б) з іменником у непрямих відмінках без прийменника та з прийменником (*перемога народу, мрії про волю*); в) з займенником (*цей день, твоя увага, наша радість*); г) з дієрикетником (*пожовкла трава, зів'ялі квіти, посивіле волосся*); ґ) з прислівником (*читання вголос, їзда верхи*); д) з інфінітивом (*уміння говорити, бажання вчитися*).

2. Дієслівні (вербальні) словосполучення, в яких головним словом виступає дієслово, що сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках без прийменника та з прийменником

(виконати доручення, шанувати бабусю, навчатися мови, вірити людині, писати на папері);

б) з інфінітивом (учитися малювати, просити привітати);

в) з прислівником (жити чесно, відповідати чітко, читати вголос);

г) із займенником без прийменника та з прийменником (*поважати її турбуватися про нього*).

3. Прикметникові (ад'єктивні) словосполучення – з прикметником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках, з прийменником і без прийменника (*потрібний людям, вдячний дітям, рожевий від сонця*); б) з прислівником (дуже цікавий, надзвичайно вдалий, напрочуд вродливий); в) із займенником без прийменника та з прийменником (відомий всім, залежний від мене); г) з інфінітивом (здатний працювати, змушений залишити, готовий допомогти).

4. Числівникові (нумеральні) словосполучення – з числівником у ролі головного слова, що найчастіше сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках (двоє курчат, обидві дівчинки, кілька кварталів); б) з числівником (*один із трьох*).

5. Займенникові (прономінальні) словосполучення – з займенником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником (*хтось із малюків, когось із класу*); б) з прикметником (*щось цікаве, хтось у білому*); в) з займенником (*щось інше, кожного з нас*).

6. Прислівникові (адвербіальні) словосполучення – з прислівником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником (*високо в небі, далеко від міста*); б) з прислівником (*зовсім добре, пізно ввечері, досить повільно*).

До прислівникових словосполучень належать також і словосполучення з предикативними прислівниками (словами категорії стану) в ролі головного слова (*цікаво послухати, мені холодно, темно в лісі*).

ТИПИ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ ЗА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИМИ ВІДНОШЕННЯМИ

За теорією Загнітка Анатолія Панасовича за характером смислових відношень між компонентами словосполучення поділяються на:

- 1) атрибутивні,
- 2) об'єктні,
- 3) суб'єктні,
- 4) обставинні,
- 5) комплетивні.

Атрибутивними словосполученнями виступають такі, у яких головне слово позначає предмет, а залежне окреслює його ознаку: старанний учень, виняткова причина, красива дівчина. З-поміж словосполучень з атрибутивними відношеннями домінують словосполучення із залежним компонентом, який виражає узагальнену ознаку (прикметник, займенник, дієприкметник).

Атрибутивні відношення часто виникають і при сполученні іменника з іншими частинами мови, яким не притаманний потенціал позначення узагальненої ознаки:

- а) іменник + іменник без прийменника: крило літака;
- б) іменник + іменник з прийменником: сорочка в клітинки, будинок з дерева;
- в) іменник + інфінітив: бажання вчитися, стремління малювати;
- г) іменник + прислівник: кава по-турецьки.

При атрибутивних відношеннях залежний компонент словосполучення в межах речення завжди є означенням.

Під час аналізу словосполучень необхідно пам'ятати, що та сама модель може виражати різну семантику. Так, словосполучення, побудовані за схемою «ім. + ім. у род. в.», можуть реалізовувати атрибутивні й об'єктні відношення.

Означенням залежний компонент у моделі «ім. + ім. у род. в.» виступає тоді, коли:

- 1) головне слово називає предмет, а залежне – особу, якій цей предмет належить: будинок батька, зошит учня, хустка матері;
- 2) головне слово називає частину предмета, а залежне – весь предмет: сторінка зошита, дах будинку, рубрика газети;
- 3) головне слово називає особу, а залежне – заклад або колектив, до яких ця особа має відношення: викладач вузу, учитель школи, командир роти, профорг групи;
- 4) головне слово називає сукупність предметів, а залежне – предмети, з яких ця сукупність складається: череда корів, зграя птахів, натовп людей;
- 5) головне слово характеризується значенням опредмеченої дії, а залежне позначає діяча (родовий суб'єкта): політ космонавта, наказ директора, розпорядження декана;
- б) головне слово називає ознаку, а залежне – особу або предмет, яким властива ця «опредмечена» (категорійно опредмечена) ознака: синява неба, цікавість учнів і т. д.

Значення об'єкта (у реченні – додаток) залежне слово має в тих випадках, коли головне слово виступає віддієслівним іменником, який співвідносний із перехідним дієсловом, що вимагає знах. в.: захист Вітчизни, читання книжки. перевірка зошитів//захищати Вітчизну,

читати книжки, перевіряти зошити і т. ін. Поява такого типу словосполучень у мові не суперечить мовним закономірностям, а підтверджує їх. Виникнення подібних словосполучень зумовлене активною дією кількох причин:

- а) еліпсисом середньої ланки складнішої структури, при цьому в переважній більшості випадків еліпсується формальний показник залежності атрибутивного елемента: людина, у якої є борода – людина з бородою: сорочка, пофарбована в клітинку – сорочка в клітинку,
- б) віддієслівною природою іменників, які кваліфікуються й характеризуються залежною формою родового ознаки: прагнути перемоги – прагнення перемоги,
- в) активною дією мовної аналогії: батькова шапка – шапка батька.

Об'єктні відношення у словосполученні виникають при такій семантико-граматичній взаємодії компонентів, коли головне слово вимагає (валентне прогнозування) свого поширення об'єктом (на який спрямована чи з яким пов'язується дія): запустити супутник, створити двигун, орати трактором, схвалений урядом і т. ін.

В об'єктних словосполученнях залежний компонент може позначати:

- а) прямий об'єкт дії: вишивати рушник, співати пісню,
- б) знаряддя дії: орати землю трактором, забивати цвяха молотком,
- в) дійову особу: підтриманий учасниками,
- г) співучасника дії: розмовляти з друзями,
- г) об'єкт, що зумовлює зміст головного слова: мрію про подорож, шкодую за втраченим.

Об'єктні відношення виникають і при сполученні дієслова з інфінітивом: принести обідати, запросити танцювати та ін. У переважній кількості випадків це дієслова руху або волевиявлення. Об'єктні відношення реалізуються і в словосполученнях, де головне слово виражене прикметником, а залежне іменником: сильний духом, здібний до малювання і т. д.

Суб'єктні відношення виникають у словосполученнях, у яких залежна форма позначає суб'єкт дії, діяча (іменник або інша субстантивована частина мови). Суб'єктні відношення ґрунтуються на лексико-граматичній природі головного слова, яким виступає дієслово: приїхав батько – приїзд батька, вітер розкидав – розкидані вітром.

Можливий збіг в одній формі двох видів відношень – суб'єктних та об'єктних, так звана синтаксична омонімія: характеристика учня – учень характеризує і учня характеризують.

Обставинні відношення (здебільшого це сполучення дії та її ознаки) – це такі відношення, що характеризують чи кваліфікують дії (або ознаки). За семантикою обставинні відношення поділяються на:

- а) часові: повернутися врані. піти пізно, приїхати через місяць;
- б) просторові: йти полем, жити в селі, перебувати на березі;
- в) мети: приїхати відпочити, подарувати на пам'ять;
- г) причинові: сказати помилково, вчинити наперекір;
- г) наслідку: покохати на муки, зустрічатися на радість;
- д) означально-обставинні: хоробро битися, гаряче говорити то що.

Комплетивні (доповнювальні) відношення виникають у синтаксично зв'язаних (цілісних) словосполученнях, коли головне слово потребує смислового доповнення: три пальми, вид спорту, склянка води, ставати червоним. Словосполучення з цими відношеннями переважно виконують роль одного члена речення.

Значній кількості словосполучень притаманна синкретичність семантико-синтаксичних відношень, тобто у межах певної форми поєднується декілька значень, окреслюваних як основні. Так, можуть поєднуватися атрибутивні й об'єктні відношення (миска з пиріжками, дума про тебе, написання книжки), атрибутивні й обставинні (мандрівка в гори, повернення з міста, позиції обабіч шосе), об'єктні й обставинні (припухлий від сну).

Словосполучення

Словосполучення – це мінімальна непередикативна одиниця синтаксису, утворена за нормами і правилами національної мови з двох чи більше лексично повнозначних слів на основі підрядного зв'язку

**Номінативна
(називна)**

називає предмети,
дії та їх ознаки

Функції

**Конструктивна
(будівельна)**

виступає елементом
структури речення

Словосполучення і слово

Спільні ознаки

- некомунікативні одиниці
- виконують номінативну функцію
- мають певну систему форм
- будівельний матеріал для речення

Відмінні ознаки

- словосполучення має складнішу від слова будову
- словосполучення, на відміну від слова, дає розгорнуте найменування предмета

Словосполучення і речення

Спільні ознаки

- складаються зі слів
- характеризуються граматичною організованістю за наявними у мові схемами-моделями

Відмінні ознаки

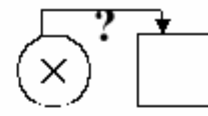
- словосполучення, на відміну від речення, належить до некомунікативних одиниць
- словосполучення не має таких ознак речення, як передикативність, модальність, інтонаційна та смислова завершеність

Будова словосполучення

Головне слово

Залежне слово

питання

Типи словосполучень

За будовою

Прості

Складаються з двох повнозначних слів

Підручник з історії, чиста криниця

та багатослівні, одним із компонентів яких є

аналітична форма дієслова, прикметника або прислівника: *буду навчатись мови; більш вагомий результат; співати більш гучно;*

нерозкладне словосполучення: *дівчина з карими очима; писати з великої літери;*

фразеологізм: *щоденно бити байдики; укласти угоду із совістю; нас круг пальця не обведеш*

Складні

Складаються з трьох і більше повнозначних слів

Утворюються шляхом поширення компонента простого словосполучення залежними від нього словами:

Навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад; міжнародний турнір – міжнародний шаховий турнір; незрадлива любов – незрадлива любов до дитини

За ступенем семантичного злиття компонентів словосполучення

Синтаксично вільні

Синтаксично нечленовані

Синтаксично вільні словосполучення

Це словосполучення, які складаються зі слів, кожне з яких є окремим членом речення. У реченні *Густі сутінки оповивали землю* можна виділити такі синтаксично вільні словосполучення: *сутінки (які?) густі, оповивали (що?) землю*. Кожен компонент цих словосполучень виконує окрему синтаксичну функцію: *сутінки* – підмет, *густі* – означення, *оповивали* – присудок, *землю* – додаток.

У синтаксично вільних словосполученнях можлива заміна одного з компонентів іншим словом: *написати книгу; написати листа; прочитати книгу; отримати листа*.

Синтаксично нечленовані словосполучення

Це словосполучення, що становлять граматичну єдність: складаються зі слів синтаксично несамостійних і виконують роль одного з членів речення: *Ліс – це частина природи; Кожен із нас і на роботі, і вдома змушений обговорювати різноманітні справи; Багато хто не знає правил обговорення справ і через те витрачає на це надто багато часу.*

Синтаксично нечленовані словосполучення можуть складатися:

- а) з числівника й залежної від нього форми іменника: *семеро козенят, троє дітей, п'ятнадцять кроків;*
- б) з неозначено кількісного числівника або прислівника з кількісним значенням і залежною від них формою іменника: *декілька студентів, чимало часу;*
- в) з іменника в називному відмінку, що набуває значення міри, й іменника в родовому відмінку: *склянка кави, кілограм пшениці, більшість дітей;*
- г) з іменника, що має значення сукупності з іменником у родовому відмінку: *згряя птахів, гурт хлопців, група туристів;*
- г) з іменника, числівника або займенника в називному відмінку та іменника або займенника в родовому відмінку з прийменником: *хтось із нас, перший з групи, дехто з них, кімната для гостей;*
- д) складні присудки: *Той не сміє називатися людиною, хто не любить рідної матері (В.Сухомлинський)*

УВАГА

До словосполучень не належать

Підмет і присудок

(головні члени речення, що становлять предикативний центр)

Вулиці були змиті, але з дерев уже встигло нападати листя (В.Шевчук)

Аналітичні форми слів

Люб'язні вороги ще більш ворожі (А.Листопад); Буду я навчатись мови золотої... (А.Малишко)

Сполучення повнозначних слів зі службовими

Вчора над містом летіли гуси (Є.Плужник)

Сполучення іменних частин мови з дієсловами-зв'язками

Низькі двері хатини були розчинені (В.Малик)

Фразеологізми

Кучеряве світло весняного вечора кинулось йому в очі (М.Хвильовий)

**За морфологічним вираженням
головного слова
словосполучення бувають**

Іменникові
(субстантивні)

З іменником у ролі головного слова, який сполучається: а) з прикметником (*літній день, приємна зустріч, мамині очі*); б) з іменником у непрямих відмінках без прийменника та з прийменником (*підручник з літератури, кроки дитини*); в) із займенником (*це питання, все життя*); г) з дієприкметником (*залишені справи, посивілий чоловік, непрочитана книга*); ґ) з прислівником (*читання мовчки, сорочка навипуск*); д) з інфінітивом (*завдання прочитати, уміння говорити*)

Прикметникові
(ад'єктивні)

З прикметником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках без прийменника і з прийменником (*потрібний учням, вдячний за допомогу*); б) з прислівником (*дуже веселий, надзвичайно вагомий*); в) із займенником без прийменника та з прийменником (*потрібний усім, вдячний мені, залежний від тебе*); г) з інфінітивом (*неспроможний вивчити, готовий допомогти*)

Числівникові
(нумеральні)

З числівником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках (*двоє хлопців, кільканадцять учнів*); б) з числівником (*трое з восьми, п'ятий серед шести*)

Займенникові
(прономінальні)

Із займенником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником у непрямих відмінках (*дехто з учнів*); б) з прикметником (*хтось веселий*); в) із займенником (*щось інше, кожен із нас*)

Дієслівні (вербальні)

У ролі головного слова у такому словосполученні можуть бути особові форми дієслова, інфінітив, дієприкметник і дієприслівник, які поєднуються: а) з іменником у непрямому відмінку без прийменника та з прийменником (*виконати завдання, підійти до будинку, посивілий від горя*); б) з інфінітивом (*учитися малювати, просити допомогти*); в) з прислівником (*бігти швидко, прийти вчасно, відповідати впевнено*); г) із займенником з прийменником або без нього (*зустрітися з ним, згадати про нас*)

Прислівникові
(адвербіальні)

З прислівником у ролі головного слова, який сполучається: а) з іменником (*високо в небі, далеко від міста*); б) з прислівником (*пізно ввечері, не зовсім вчасно*)

Типи словосполучень за смисловими відношеннями між головним і залежним словом

Атрибутивні

Словосполучення, у яких називається предмет і його постійна чи змінна ознака: *ширококрилий птах, материнська пісня, батькова хата, мрії подорожувати, шлях уперед, дівчина з карими очима*

Головне слово

Іменник, займенник або будь-яка субстантивована частина мови

Залежне слово

Будь-яка частина мови

У реченні виконує функцію означення

Компоненти словосполучення можуть називати: предмет та його ознаку (*тихий вечір*); назву предмета і назву особи, якій належить предмет (*щоденник поета*); назву частини предмета та цілий предмет (*крихти хліба*); опредмечену дію та діяча (*виступи спортсменів*); опредмечену ознаку та предмет, якому властива ця ознака (*блакить неба*)

Об'єктні

Словосполучення, у яких головне слово позначає дію (також опредмечену), а залежне – об'єкт, на який спрямована ця дія: *зателефонувати друзям, згадати про море, присвячений матері, любов до природи*

Головне слово

Іменник, прикметник, дієслівні форми

Залежне слово

Іменник у непрямих відмінках або будь-яка субстантивована частина мови

У реченні - додаток

Компоненти словосполучення можуть називати: дію та об'єкт, на який дія спрямована (*виховувати дошкільників*); дію та адресата дії (*присвята Батьківщині*); дію та знаряддя дії (*написаний пензлем*)

Обставинні

Словосполучення, у яких головне слово позначає дію, стан чи якість, а залежне – різні обставини, за яких реалізується дія, чи ступінь вияву ознаки або стану: *різко повернутися, закохатися до нестями, опинитися між Сциллою та Харибдою, йти лісом, дуже впевнений*

Головне слово

Дієслово, прикметник, прислівник та слова категорії стану

Залежне слово

Іменник, займенник, числівник, прислівник, дієприслівник, інфінітив

У реченні - обставина

Узгодження

Тип підрядного зв'язку між компонентами словосполучення, коли форми залежного слова узгоджуються з формами головного слова: *чарівний куточок, чарівна посмішка, чарівне слово, чарівні очі*

Головне слово

Іменник або будь-яка субстантивована частина мови: *відповідальний черговий, перші квіти*

Залежне слово

Прикметник (*мудрий чоловік, весела вдача, охочий до розмов юнак*); займенник (*усі подорожі, моє благословення, такі новини*); порядковий і кількісний числівник (*перша людина планети, із трьох джерел*), дієприкметник (*потерпілі народи, пожовкле листя*), іменник-прикладка (*дівчина-красуня, місто Глухів*)

Узгодження

Повне

Залежно від того, повністю чи частково узгоджується залежне слово із головним

Часткове

Всі форми залежного слова відповідають формам головного слова: *літня спека* (узгодження в роді, числі і відмінку); *місячними ночами* (узгодження в числі та відмінку)

Залежне слово узгоджується з головним тільки в деяких формах: *чоловік-енциклопедія* (узгодження в числі та відмінку); *обидві руки* (узгодження в роді); *місто Черкаси* (узгодження у відмінку)

Прилягання

Тип підрядного зв'язку, коли залежне слово є *невідмінюваним* і залежить від головного тільки за змістом

Головне слово

Будь-яка частина мови: *жити чесно, читання вголос, дуже весело, раптово зупинившись*

Залежне слово

Прислівник (*неусипно пильнують, особливо яскраво*); дієприслівник (*іти не поснішаючи, мовчати посміхаючись*); неозначена форма дієслова (*не люблять зупинятися на досягнутому, зібралися прогулятися, завдання навчитися читати*)

Лекція № 3-4

Речення та його основні ознаки

План

1. Сутність та основні ознаки речення.
2. Актуальне членування речення: тема, рема.
3. Речення і судження.
4. Принципи класифікації речень.

Література

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 33–42.
2. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 10–39, 118–148.
3. СУЛМ / За ред. Плющ М. Я. – К.: В. шк., 1994. – С. 305–316.
4. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: В. шк., 1994. – С. 69–102.
5. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 51–65, 158–180.
6. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. – Умань, 1995. – С. 5–10.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 43–66.

1. Сутність та основні ознаки речення

Центральними поняттям синтаксису, основною його одиницею є речення. У мовознавстві існує до тисячі визначень речення. Пізнати і визначити речення намагалися не тільки мовознавці, а й логіки, філософи, психологи і навіть математики. Надзвичайно велика кількість визначень речення свідчить про те, що це дуже складна за своєю організацією й багатоаспектна одиниця, яку необхідно досліджувати в різних напрямках.

Речення складається із слів і словосполучень, граматично та інтонаційно поєднаних за законами певної мови. У реченні виражається ставлення мовця до фактів дійсності у плані ствердження, заперечення, сумніву тощо. У реченні також співвідноситься його зміст із дійсністю і виражаються модально-часові відношення.

Речення є основною синтаксичною одиницею, бо саме в ньому реалізуються найважливіші функції мови: *комунікативна* (мова як засіб спілкування) і *пізнавальна* (мова як знаряддя пізнання і відображення дійсності, засіб вираження думки).

Ці особливості речення покладені в основу його визначення.

РЕЧЕННЯ – ЦЕ ОСНОВНА ОДИНИЦЯ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ, ЩО ГРАМАТИЧНО Й ІНТОНАЦІЙНО ОФОРМЛЕНА ЗА ЗАКОНАМИ ПЕВНОЇ МОВИ, ФОРМУЄ І ВИРАЖАЄ

ОКРЕМУ, ВІДНОСНО ЗАКІНЧЕНУ ДУМКУ І ВІДНОШЕННЯ ЗМІСТУ ЦІЄЇ ДУМКИ ДО ДІЙНОСТІ.

Сукупність різних поглядів на природу речення можна звести до трьох напрямків.

– Представники **логічного напрямку** змішували логічні і граматичні категорії, ототожнювали судження і речення, зміст і форму.

Ф.І. Буслаєв: „Судження, виражене словами, є речення”.

– Представники **психологічного напрямку** основну увагу звертали на психологічні основи мовлення.

- О.О. Потебня: „Речення виражає психологічне судження, тобто поєднання двох уявлень, які утворюють складне уявлення”.
- Д.М. Овсянко-Куликовський: „Речення є таке слово або таке впорядковане сполучення слів, яке пов’язане з особливим рухом думки, відомим під назвою „предикування” (присудковості)”.
- О. Шахматов: „Речення – це словесне, втілене в граматичне ціле, вираження психологічної комунікації”.

– Представники **формально-граматичного напрямку** часто ігнорували значення граматичних категорій і обмежувалися вивченням граматичних форм слів і словосполучень, внаслідок чого мова відривалася від мислення, а форма від змісту.

П. Фортунатов: „Закінчене словосполучення являє собою повне речення”.

О. Пешковський: „Речення – це словосполучення. Що має присудок або складається з самого присудка”.

М. Петерсон: „Речення – словосполучення, що становить інтонаційну єдність”.

Таким чином, до 40–50-их рр. ХХ ст. речення ототожнювалось то із судженням, то із психологічною комунікацією, то із словосполученням.

У сучасному українському мовознавстві розрізняють *формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти*.

Основу формально-синтаксичної організації речень становлять структурні схеми (моделі), синтаксичні зв’язки (предикативний, сурядний, підрядний) і виділювані на їх основі члени речення.

В основі семантичної будови речень – ситуація, тобто частка об’єктивної дійсності. На основі видів суджень виділяються речення якісної характеристики (Небо синє), реляційні,

тобто речення-відношення (Усі захоплюються футболом), буттєві (Зима), класифікуючи (Книга – навчальний посібник) тощо.

Ознаки речення

Речення – мінімальна комунікативна одиниця, яка про щось повідомляє й розрахована на слухове або зорове (на письмі) сприйняття.

Ознаки речення визначаються неоднорідно.

- В.О. Горпинич, В.Д. Горяний: предикативність, модальність, змістова й інтонаційна завершеність, наявність головних членів.
- М.Я. Плющ: самостійність функціонування, предикативність, інтонаційна оформленість, граматична єдність, завершеність висловлювання.
- Волох, Чернов, Чемерисов: смислова закінченість, предикативність, модальність, інтонаційна закінченість, наявність смислового і граматичного зв'язку, наявність головних членів.
- Н.М. Плиско: предикативність, інтонаційна завершеність, закінченість змісту, смислова і граматична єдність.

На відміну від слова і словосполучення, речення характеризується **комунікативністю** (передає конкретний зміст у логічно зрозумілих формах і здатне входити до будь-яких форм спілкування), **відносною самостійністю** (виражає відносно закінчену думку і відділяється від інших речень паузами) та **структурною цілісністю** (будується за певною структурною моделлю).

За основу визначення речення раніше брали різні ознаки, які не є самодостатніми, тобто не розкривають феномен речення. Так, зокрема, за шкільним визначенням, *речення – це група слів або окреме слово, що виражає закінчену думку*. Однак, далеко не всі речення виражають закінчену думку (Ай-ай-ай! Гай-гай! Ось тобі на! Що?). Неприйнятним є й логічне визначення речення, згідно з яким *речення – це вираження логічного судження*. Кожне судження справді є реченням, але не кожне речення є судженням (Гей! Ні. Як же так?). Крім того, одне речення (складне) може виражати декілька суджень (Страшно впасти у кайдани, Умирать в неволі, А ще гірше – спати, спати, І спати на волі. – Т. Шевченко). Будова (склад і структура) речення і судження не збігаються. Якщо судження обов'язково складається з трьох членів (суб'єкта, зв'язки і предиката), то речення може складатися з одного, двох, трьох і більше членів. Некоректним є визначення речення й на основі формальних ознак, оскільки формальні ознаки є дуже різними в різних типах речень, тим більше, в різних мовах.

Для розуміння природи й суті речення важливо визначити, з одного боку, його будову, структуру, а, з іншого – показати життя цієї структури в процесі спілкування.

Отже, в реченні можна виділити **два аспекти**:

- структурний
- комунікативний (функціональний).

Структурний аспект належить мові, а комунікативний (функціональний) – мовленню. У зв'язку з цим останнім часом намітилася тенденція до термінологічного розмежування цих двох аспектів. За структурним аспектом став закріплюватися термін речення, або синтаксема (є й інше розуміння синтаксеми, як словоформи, яка використовується як будівельний матеріал речення), а за комунікативним – висловлення. Згідно з цим розмежуванням, речення (синтаксема) – це модель побудови, інваріант, одиниця мови, або, іншими словами, одиниця емічного рівня, яка входить у таку парадигму: фонема, морфема, лексема, синтаксема, а висловлення – це конкретне поєднання структурної моделі та її лексичного наповнення, одиниця мовлення, що входить до іншого термінологічного ряду: звук, морф (аломорф), слово (лекса), висловлення.

Крім комунікативності, *основними ознаками* речення є **предикативність та інтонація**. —**Предикативність** – співвіднесеність змісту речення з об'єктивною дійсністю. Завдяки предикативності зміст речення трактується як реальний чи можливий, бажаний тощо. Головним носієм предикативності є присудок. Предикативність формується граматичними значеннями модальності, способу і часу. Предикативність створюється сукупністю таких категорій: модальності, часу, особи.

Модальність – це оцінка висловлення погляду реальності чи нереальності сказаного, ставлення мовця до висловленої думки, суб'єктивна оцінка її. Основним засобом вираження модальності є дієслівна категорія способу (дійсний спосіб – реальна дія в минулому, теперішньому або майбутньому часі; умовний спосіб – бажана дія; наказовий спосіб – дія, яка може бути реалізована в результаті виконання наказу чи прохання).

Допоміжні засоби:

- модальні слова (мабуть, певно, на щастя);
- модальні частки (мов, наче: Село неначе погоріло);
- інтонацій (Всім встати?!).

Модальність може бути об'єктивна і суб'єктивна.

Об'єктивна модальність своїм змістом фактично збігається з категорією предикативності. Вона може бути реальною, якщо виражає реальність повідомлення та ірреальною, якщо виражає бажаність, умовність, імовірність спонукальність, питальність, можливість дії.

За проявом об'єктивної модальності речення можуть бути стверджувальні заперечні; розповідні, питальні і спонукальні.

Наприклад: *Прийшла осінь. Осінь ще не прийшла. Прийди, осінь! Чи вже настала осінь?*

Суб'єктивна модальність передає відношення мовця до повідомлення. Вона виражається за допомогою спеціальних модальних часток (ніби, либонь, навряд), модальних (вставних) слів (можливо, імовірно), вигуків, інтонації, порядку слів.

За суб'єктивною модальністю речення поділяються на окличні та неокличні. Для речень з реальною модальністю характерна категорія синтаксичного часу, яка прив'язує повідомлення до певного (відносного) моменту мовлення. Ця категорія як правило виражається дієслівним присудком (*Птахи летять, прилетять, відлетіли*) і лише при його відсутності – інтонацією (*День. Тиша.*) Синтаксичний час не завжди збігається з морфологічним: *завтра ми пишемо диктант.*

Модальність – вираження мовцем свого ставлення до змісту висловлювання. Мовець може щось стверджувати, заперечувати, бажати, передбачати тощо. Модальність виражається дієслівними способами (Ми вчимося. Ми б училися. Коли б ми вчилися. Якби ми вчилися так, як треба, то ...), модальними частками (ніби, хіба що, чого доброго тощо), спеціальними модальними словами (здається, кажуть, безумовно, напевно, мовляв та ін.).

Категорія часу показує співвіднесеність дії або стану з моментом мовлення. Синтаксичний час, як правило, співвідноситься з морфологічним і виражається відповідними дієслівними формами (*Вчора було холодно. Але: Завтра ми відвідаємо музей*).

Категорія особи виражає відношення дії до суб'єкта з погляду того, хто говорить. Суб'єктом може бути мовець, співрозмовник або людина, яка участі у розмові не бере, що виражається відповідно дієсловами у формі 1, 2, 3 особи.

Згідно з іншою точкою зору на предикативність, вона розглядається як співвіднесеність двох компонентів: підмета і присудка (граматичний аспект), теми і реми (комунікативний аспект), суб'єкта і предиката (логічний аспект).

Предикативність слід відрізнити від присудковості, суть якої полягає у вираженні якоїсь ознаки, приписуваної підмету (але є називні речення), та дієслівності, тобто вираженні цієї ознаки дієсловами (але є іменні присудки).

— Щоб предикативна конструкція стала реченням, вона повинна бути **інтонаційно** оформлена. Роль інтонації у формуванні речення надзвичайно важлива. Будь-яке слово може стати реченням, якщо його вимовити з певною інтонацією. Пор.: *пожежа і Пожежа!; води і Води!; додому і Додому?; лелеки прилетіли і Лелеки прилетіли. Лелеки прилетіли!*

Лелеки прилетіли? Без інтонації не може бути виражена ні предикативність, ні модальність.

Інтонація – це сукупність фонетичних засобів мови, які організують мову, розчленовують її відповідно до змісту на речення та його відрізки (синтагми), встановлюють між частинами речення смислові відношення, надають йому розповідного, питального чи окличного значення.

Найголовнішими інтонаційними засобами є тон, інтенсивність і тривалість звучання.

—**Закінчення думки** полягає у тому, що кожне речення виражає окрему, відносно закінчену думку, яка формально відмежована від інших думок і може бути самостійно передана за один акт комунікації.

—**Смислова єдність** створюється завдяки тісному зв'язку змісту речення із семантикою слів, які входять до його складу.

—**Граматична організованість** полягає в тому, що всі слова і словосполучення розташовуються навколо граматичного центру і поєднуються між собою за допомогою існуючих засобів граматичного зв'язку.

Речення як граматичну одиницю не можна вивчати у відриві від його лексичного наповнення, бо кожен граматичний зразок речення характеризується специфічною, тільки йому притаманною лексичною наповненістю. Лексичні обмеження накладаються майже на всі граматичні зразки речень.

Слід пам'ятати, що речення має великий прагматичний потенціал. Мовець у ньому може виразити своє ставлення до предмета мовлення, до ситуації, про яку йдеться, до адресата тощо. Повідомлюване в реченні називається пропозицією, або диктумом, а ставлення до повідомлюваного – модусом. Пропозицію і модус можна легко помітити, коли вони виражаються окремо різними частинами складного речення: Як хочеться (модус), щоб люди стали жити краще (пропозиція); Я сумніваюся (модус), що ви справитесь із цією ситуацією)

2. Актуальне членування речення: тема, рема.

Комунікативне членування реалізує поділ речення на дві частини: вихідну (дане, тему) і основну (нове, рему).

Актуальне членування речення – це членування речення за змістом на дві частини: предмет мовлення і те, що про нього повідомляється, нова інформація.

Предмет мовлення (відоме) – тема; нове, що повідомляється про предмет мовлення -

рема. Функція теми типова для підмета, функцію реми він виконує не часто. Для присудка, навпаки, типовою є функція реми.

Основними засобами актуального членування є інтонація (постановка логічного наголосу) і порядок слів.

Інтонація: Я приніс вам книжку. Рема – слово, на яке падає логічний наголос.

Порядок слів: Тема розміщується на початку фрази, а рема – в кінці: *До аудиторії увійшов викладач* (відповідь на питання: *Хто увійшов?*). *Викладач до аудиторії увійшов* (відповідь на питання: *Що зробив викладач?*). Ало, можлива інверсія, коли невідоме ставиться на початку речення: *Навіть він не міг нічого зробити*. Нерідко засобами актуального членування служать вказівні й неозначені займенники (*Йому допоміг хтось із друзів*), видільно-обмежувальні частки **саме, тільки, лише, навіть, якраз** (*Тільки батько цього не знав*), артиклі: означений виражає тему, а неозначений – рему. В англійській, німецькій і французькій мовах, де порядок слів суворо фіксований і не може бути засобом активного членування речення, таким засобом є перетворення активної конструкції в пасивну.

Речення не може бути без реми, яка складає його комунікативний центр. Наявність же теми в ньому необов'язкова. Тема може бути матеріально невираженою, якщо вона відома з контексту. Це спостерігається в неповних реченнях (*Пароплав відбув пізно вночі*). *Довго відкашлювався і гудів, здригаючись усім корпусом*.

3. Речення і судження

З ідеєю єдності мови і мислення тісно пов'язується питання про взаємовідношення логіки (науки про закони побудови судження) і граматики (науки, про правила побудови слів, словосполучень і речень).

Акад. В. В. Виноградов : «Через те, що слово тісно зв'язане з думкою, – граматика перебуває в тісних стосунках з логікою і має бути побудована на ній». Отже, щоб добре знати граматику, зокрема її розділ – синтаксис – вчення про будову речень, в якому найвиразніше знайшла своє відображення ідея єдності мови і мислення, – необхідно знати логіку, причому не формальну логіку, а логіку діалектичну. Подібно до того, як найпростіша одиниця мови – слово – служить виразом найпростішої одиниці мислення – поняття (наприклад: газета, організатор, маса), так і речення як основна синтаксична одиниця відповідає складнішій формі свідомості – судженню.

Таким чином, судження про предмети і явища реальної дійсності становить собою зміст думки, а формою його виразу є речення.

Судження – це думка про предмет, у якій за допомогою ствердження або заперечення розкриваються його ознаки чи відношення до інших предметів. Істинність судження визначається його відповідністю об'єктивній дійсності.

Судження – це відносно закінчена думка, що відображає предмети, явища реального світу. У кожному судженні розрізняють поняття про предмет думки і поняття про властивості й відношення, наявність яких стверджується чи заперечується в судженні. Поняття про предмет думки називається суб'єктом і позначається латинською літерою *S*, а поняття про властивості і відношення предмета думки називається предикатом думки і позначається латинською літерою *P*. Обидва ці поняття – *суб'єкт* і *предикат* – називаються *термінами судження*. Судження складається з трьох елементів – *суб'єкта*, *предиката* і *зв'язки*. Склад судження можна виразити формулою: $S \in P$ або $S \notin P$.

Судження має своє матеріальне втілення у словах, в усній або письмовій формі. Речення – це граматична форма судження, а судження – логічний зміст речення.

Усі судження поділяють на *прості* та *складні*. Прості судження не розкладаються на інші судження. Складні судження складаються з простих завдяки різним логічним зв'язкам. Істинність чи хибність складних суджень залежить від істинності чи хибності простих суджень.

Судження класифікуються шляхом поділу їх за своїми структурними особливостями на окремі види і різновиди.

Основою є такі *ознаки*, за видозміною яких поділяються всі судження: а) зміст предиката; б) якість зв'язки; в) обсяг суб'єкта; г) модальність судження; д) тип логічних союзів.

За змістом судження поділяються на судження існування, атрибутивні і судження відношення.

Судження існування покликані вирішувати питання про наявність предмета нашої думки – будь-якого явища природи, суспільства чи духовного життя.

Атрибутивні судження дають знання про властивості предмета чи належність його до окремого класу предметів. Вони поділяються на судження властивості або судження

включення. Судження властивості — це будь-яке ствердження чи заперечення належності якихось властивостей чи ознак предмета.

Судження відношення виражають різні відношення між предметами за місцем, величиною, причиною, залежністю, часом тощо.

Поділ суджень за якістю зв'язки – це поділ їх за основною логічною функцією – ствердження або заперечення. В цьому полягає якість судження, виражена характером зв'язки: «є» або «не є». *Поділ суджень за обсягом* називають поділом за кількістю.

Предметом думки може бути одиничне явище, частина якого-небудь класу або весь клас об'єктів. За своєю кількісною характеристикою всі судження поділяються на *одиничні, часткові і загальні*.

Різновидом поділу суджень за кількістю є судження, які виключають, і судження, які виділяють. Судження, які виключають, характерні тим, що вони є частковими за змістом і загальними за формою. Судження, які виділяють, відрізняються особливо визначеним характером суб'єкта чи предиката: ознака, виражена предикатом, належить тільки певному предмету, або предмету думки, якій притаманний тільки цей предикат і ніякий інший.

Поділ за модальністю – це поділ суджень за характером вираженого в них знання. Розрізняють два плани: буття (об'єктивна модальність) і обґрунтування думки (логічна модальність). У плані буття судження представляє знання про можливе, дійсне і необхідне.

За ступенем *обґрунтованості думки* судження поділяються на проблематичні (вірогідні) і достовірні.

Єдиним критерієм істинності, реальності судження є те, що воно відповідає дійсності, яка перевіряється практикою. Але можна побудувати речення з граматичного боку правильно, тобто граматична будова речення буде відповідати законам граматики, а логічний зміст його може бути абсурдним, наприклад: *Я двісті років прожив на небі*.

Судження-речення повинно бути побудоване за певними законами логіки і граматики. Якщо сукупність окремих думок не матиме спільного охоплюючого змісту і ці думки будуть сприйматися як розпорошені, то судження ще не будею.

Судження можна визначити так: «Судження є єдиним пізнавальним актом, за допомогою якого ствердженням або запереченням для людського розуму розкривається

наявність чи відсутність тієї чи іншої ознаки або ознак у предметі чи явищі»

Судження, як і будь-яка інша форма мислення, ідеальне за своєю природою. А тому існує лише в матеріальній оболонці речення. Граматичною формою судження є двоскладне розповідне речення. Питальні і спонукальні речення, як правило, не виражають судження. Про це свідчить хоча б те, що думку, виражену питальним чи спонукальним реченням, не можна чітко охарактеризувати як істинну чи хибну. Хоча судження перебуває в органічному зв'язку з реченням (судження поза реченням не існує), не можна абсолютизувати цей зв'язок, а тим більше ототожнювати судження з реченням. Судження є явищем ідеальним, а речення – матеріальним.

Судження є категорією логіки, а речення – граматики. Судження має загальнолюдський характер, а речення містить бодай деякі моменти національної специфіки. І, нарешті, структурна відмінність. Якщо просте судження містить три елементи – суб'єкт, предикат і зв'язку, то речення може містити невизначену кількість членів. Якщо виходити з того, що мова обслуговує мислення і лише його, то така структура речення здається невиправданою. Проте мова виконує й інші функції. Зокрема, виражає ставлення людини до навколишнього світу і свого буття.

У судженні тільки два члени – суб'єкт і предикат, якщо зв'язку розглядати як відношення між суб'єктом і предикатом; у реченні два головні члени – підмет і присудок, але в односкладному реченні суб'єкту і предикату може відповідати тільки один головний член. Крім того, для судження будова речення не має значення. *Ми можемо сказати: Я не маю часу і У мене нема часу.* У першому реченні суб'єкту і предикату відповідають підмет і присудок; у другому – один головний член з додатком. Отже, зміст судження однаковий, але форма різна.

Щоб збагнути органічний зв'язок речення із судженням, необхідно взяти до уваги такі дві обставини: по-перше, речення (розповідне двоскладне) складається з групи граматичного підмета і групи граматичного присудка; по-друге, простий дієслівний присудок завжди можна перетворити на іменний складений, і при цьому з'явиться зв'язка «є». Перебудувавши речення в такий спосіб, одержують тричленну структуру – групу логічного підмета, групу логічного присудка і зв'язку, яка виокремиться у відносно самостійну структурну одиницю. Така перебудова речення наблизить його до будови судження. Яка з названих груп (група граматичного підмета чи граматичного присудка) виражає суб'єкт судження (логічний підмет), а яка – предикат (логічний присудок), можна визначити лише за контекстом

або за логічним наголосом в акті мовлення. Предикат судження (логічний присудок) завжди виражається наголошеною групою слів – або групою граматичного Підмета, або групою граматичного присудка. Це пояснюється тим, що в процесі пізнання головним питанням, як правило, є те, якою властивістю наділити предмет думки, що йому присудити (звідси – присудок). Це особливо переконливо виявляється в полеміці, коли опоненти, говорячи про одне і те саме (тому група слів, яка позначає предмет думки, і не наголошується), але наділяючи його різними властивостями, наголошують саме на тій групі слів, яка характеризує предмет думки, тобто виражає предикат судження. Провідмінність судження і речення свідчить і те, що не кожне речення може бути засобом вираження думки у формі судження. Йдеться про речення, які складаються лише з групи підмета чи групи присудка, а також спонукальні і питальні речення. Правда, не будучи безпосередньою формою вираження суджень, питальні речення відіграють важливу роль у процесі пізнання. Граматичною формою вираження запитань є питальні речення. Запитання поділяють на певні види залежно від обраної основи (принципу) поділу. Так, за специфікою структури запитання поділяють на запитання-уточнення і запитання-доповнення (займенникові). Іноді запитання поділяють за специфікою шляхів і методів їх розв'язання на інформаційні, задачі, проблеми. Формулюючи запитання, необхідно дотримуватися таких правил:

1. Запитання має бути осмисленим, коректним. Для перевірки коректності запитання треба пересвідчитися в істинності його передумов.
2. Запитання треба формулювати якомога коротше. Складні, нечітко сформульовані запитання утруднюють їх розуміння і пошуки відповіді.
3. Складні запитання доцільно розбивати на прості.
4. У запитаннях, виражених розділовими судженнями, треба називати всі можливі альтернативи

Граматичною формою судження є речення. Але не будь-яке речення містить у собі судження. Існують різні види речень: спонукальні, питальні, розповідні, називні. Судження висловлюється тільки у формі розповідних речень: «Конституційний принцип гласності всебічно впроваджується в муніципальну політику». «Конституційний принцип гласності» – суб'єкт, «всебічно впроваджується в муніципальну політику» – предикат, зв'язка – ствердна: «S є P». Така граматична частина речення як підмет, виступає суб'єктом для судження. Разом з тим речення на відміну від судження, що має строго три складники,

не має стислого обмеження в кількості складових частин. Речення може мати, крім підмета і присудка, ще й другорядні члени речення, однак з погляду логічної форми судження завжди буде мати лише три елементи. Наприклад, речення «Людина не може двічі ввійти в ту саму ріку», як судження буде складатися з «S не є P», де S – людина, P – двічі ввійти в ту саму ріку, зв'язок – негативний: «не може». Спонукальні речення на зразок «Закрийте двері!», «Не спізнуйтеся на заняття!» не можуть бути судженнями. Ми не знаходимо в їхньому складі суб'єкта, предиката і зв'язки. Речення питальні типу «Котра година?», «Що ти будеш робити після лекції?» – також не можуть бути судженнями через відсутність суб'єкта, предиката і зв'язки між ними. Взагалі питання спрямовані на одержання певної інформації, тобто відповіді. Однак є й такі питання, що називаються риторичними, на які відповіді не очікують, бо вважається, що вона відома всім: «Який студент 6-го факультету не знає свого декана?», «Яка матір не бажає щастя своїй дитині?». А раз відповідь відома, то й риторичне питання може бути представлено у формі речення: «Кожен студент 6 факультету знає свого декана», «Кожна матір бажає щастя своїй дитині». Тому риторичне питання вважається рівнозначним судженню. У граматиці існують речення, що складаються з одного слова, наприклад, «Дощило», «Вечоріє» і т.ін. Такі речення можна легко перетворити, не змінюючи змісту, у розгорнуті речення і знайти в них судження. Речення «Вечоріє» можна перетворити в «Вечір настає», а це вже форма судження «S є P»; «Дощить» – «Дощ йде»

Основною одиницею мислення судження. Воно тричленне, складається з суб'єкта, предиката і зв'язки. Судження завжди виражається реченням і буває стверджувальним або заперечним, *наприклад: Тимчасом у темряві за спиною у себе ми чуємо підозріле шурхотіння (О. Гончар); За кілька хвилин усі на веранді за столом (К. Пісоцький); Сергій брів посеред величезного поля (В. Тарнавський).* Підмет (група підмета) відповідає суб'єктові, присудок (група присудка) – предикатові, роль зв'язки виконують закінчення дієслів-присудків. Із граматичного погляду в реченнях виділяють головні та другорядні члени. В еквівалентах речень (словах-реченнях) Гак, Ні суб'єкт і предикат виражаються одним компонентом. На відміну від судження, речення-висловлення характеризується більшою кількістю варіацій. Це зумовлено тим, щореченням передається емоційний стан мовця. Специфіка речення і судження виявляється в тому, що: судження завжди є реченням, а речення не завжди виражає судження (не є судженнями питальні, спонукальні, бажальні речення, в яких нічого не стверджується і не заперечується, а також переважно слова-речення); судження – логічна категорія, а речення – мовна; істинність судження завжди перевіряється практикою; одне судження може виражатись різними реченнями (Я сумую – Мені сумно); судження завжди трикомпонентне (суб'єкт, предикат і зв'язка), а речення складається з головних і другорядних членів; в усудженні завжди наявні два головні члени, а речення може складатися й з одного

або взагалі бути нечленованим; граматичний підмет речення і суб'єкт судження можуть не збігатися, оскільки суб'єкт може виражатися формою непрямого відмінка, який із синтаксичного погляду є додатком, наприклад: *Роман було написано письменником. Письменником логічний і семантичний суб'єкт, а з граматичного погляду – додаток.* У кожній мові граматичні форми членів речення специфічні, а закони і форми мислення – загальнолюдські. Речення і судження становлять діалектичну єдність, що впливає на єдність мови й мислення, граматики і логіки, але не є тотожними, мають власну специфіку.

Речення співвідноситься із судженням – формою людського мислення. Однак поняття речення ширше і різноманітніше за поняття судження, оскільки:

- не кожне речення є судженням (Ой!);
- речення поділяються на види і підвиди, а судження такій класифікації не піддаються;
- форми і закони мислення однакові для всіх людей, проте у кожній мові вони мають специфічні засоби вираження.

4. Принципи класифікації речень

У мовознавчій традиції виробився поділ речень за різними принципами.

За **структурними ознаками** граматичні основи речення поділяються на:

- *двоскладні*, у яких наявні обидва головні члени (Ранок настав);
- *односкладні*, граматична основа яких складається з одного головного члена (Світає);
- *синтаксичнонечленовані*, в яких основа не виділяється (Геть!).

За **кількістю граматичних основ** речення поділяються на:

- *прості*, які мають один предикативний центр (По холодах настали теплі дні);
- *складні*, які мають два і більше предикативних центрів (Бруньки на яблунях розкривались, і настала мить яблунового цвіту).

У мовознавчій науці вже склалася традиція класифікувати складні речення залежно від того, якими засобами зв'язку поєднані між собою предикативні частини. Усі різновиди складних речень поділяються на дві групи:

- 1) сполучникові складні речення;
- 2) безсполучникові речення.

Речення, предикативні частини яких поєднуються між собою сполучниками чи сполучними словами, називаються сполучниковими: *Веселий вересень у лісі повісив ліхтарі, і сонце на злотистім стисі гоїдається вгорі* (В. Клічак); *Як нема радості в любові, то й любові справжньої нема* (В. Ткаченко); *Григорій Сковорода вийшов з козацького роду, що жив у селі Чорнухи на Полтавщині* (З журн.).

Речення, предикативні частини яких поєднуються між собою за допомоги лише інтонації називаються безсполучниковими: *Цього літа на Україні літо зупинилось*, - може, десь в краю загірнім осінь забарилась (О. Орач); *На білу гречку впали роси, веселі бджоли одгули, замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли* (М. Рильський).

Залежно від характеру сполучників сполучникові речення, в свою чергу, поділяються на дві структурно-семантичні підгрупи: 1) складносурядні речення; 2) складнопірядні речення.

Складні речення, предикативні, частини яких поєднані в одне смислове й синтаксичне ціле сполучниками сурядності називаються складносурядними: *Десь шумлять дощі осінні, і вітри лютують, а у нас на Україні літечко лігує* (О. Орач); *Вертається віра й покута і плодом на кроні важніє, і пружиться юне коріння...* (Л. Горлач). Предикативні частини складносурядного речення синтаксично рівноправні, граматично незалежні.

Складні речення, предикативні частини яких поєднані в одне смислове й синтаксичне ціле сполучниками пірядності чи сполучними словами, називаються складнопірядними: *Таке це літо золоте, що забуваються жалі* (Г. Чубач); *Роби так, щоб після тебе перероблять не довелось* (Д. Білоус); *Юносте люба, куди б не пішов я, всюди твоя йде зі мною краса!* (Р. Дурбак). Предикативні частини складнопірядного речення не є рівноправними; одна з них є головною, інші - пірядними. Від головної частини до пірядної можна поставити питання: *Мале тоді смішне*, (кол и?) коли воно мізерне, (кол и?) *коли себе поставить над усе* (В. Симоненко).

Усі типи складних речень можуть бути або мінімальними конструкціями, що складаються лише з двох предикативних частин, або багатокомпонентними, які складаються з трьох і більше предикативних частин. У зв'язку з цим розрізняють ще складні синтаксичні конструкції, або складні речення з ускладненою синтаксичною будовою. З-поміж цих конструкцій виділяють такі різновиди: складносурядні речення з кількома сурядними, складнопірядні з кількома пірядними, багатокомпонентні безсполучникові речення, багатокомпонентні складні речення змішаного типу (складні речення з сурядністю й пірядністю, складні багаточленні речення зі сполучниковим та безсполучниковим зв'язком), період.

За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення поділяються на:

- *непоширені*, які складаються лише з предикативного центру (*Настала ніч*);
- *поширені*, у складі яких є головні і другорядні члени речення (*Срібний іній заповнив землю*).

За наявністю чи відсутністю обов'язкових членів речення поділяються на:

- *повні*, у яких наявні всі члени, необхідні для певної структури (*Нарешті ми дочекалися весни*);
- *неповні*, в яких немає певного члена речення, але він легко виявляється з контексту або підказується мовленнєвою ситуацією (*Тут росте явір і калина, а десь, можливо, – береза і сосна*).

За наявністю чи відсутністю засобів ускладнення речення поділяються на:

- *ускладнені*, у яких є однорідні чи відокремлені члени, звертання чи вставні і вставлені конструкції (Цвіте іній, осяяний місяцем);
- *неускладнені*, у яких відсутні засоби ускладнення (При в'їзді в село росте тополя).

За характером вираження ставлення до дійсності речення поділяються на:

- *стверджувальні*, у яких підтверджується зв'язок між предметами та їх ознаками в реальній дійсності (Він постійно бачив сни);
- *заперечні*, у яких такий зв'язок заперечується (І від них не втекти, не сховатись).

Основним засобом вираження заперечення є частка НЕ. Для підсилення заперечення вживаються заперечні займенники та прислівники, частка НІ, повторювані єднальні сполучники НІ...НІ, АНІ...АНІ (Ніхто не хотів вчитися).

Розрізняють речення:

- *загально-заперечні*, які виражають повне заперечення (частка НЕ стоїть перед присудком: Він знав, що вона з ним не втече);
- *частково-заперечні*, які виражають часткове заперечення (частка НЕ стоїть перед підметом або другорядним членом: Зима не за горами. Батько прийшов не до мене).

Залежно від мети висловлювання (функціональних особливостей) речення поділяються на:

- *розповідні*, які повідомляють про різні предмети, явища, їх ознаки тощо (Пробіг зайчик);
- *питальні*, які виражають питання (Невже це правда?);
- *спонукальні*, які виражають волевиявлення, спонукання до дії (Не чіпайте його!).

Розповідні речення різноманітні за змістом і структурою, найпоширеніші, властиві усім стилям. Висловлюються рівним тоном, який наприкінці речення стишується, темп – середній.

Питальні речення поділяються на:

- *власне питальні* (питання неодмінно вимагає відповіді: Ти це чуєш?);
- *питально-спонукальні* (спонукання до дії виражається через питання: Чому б вам не зайти до мене?);
- *риторико-питальні* (твердження або заперечення не вимагає відповіді: Чому мені так легко на душі?).

Засоби оформлення питання:

- а) інтонація (підвищення тону на слові, з яким пов'язане питання);

б) переміщення слова, з яким пов'язане питання, на початок речення (Їдеш завтра додому?);

в) питальні слова – частки, прислівники, займенники (Хто це? Звідки? З яких країв?).

Поширені в усному мовленні і художній літературі.

Спонукальні речення виражають наказ, прохання, заклик, пораду: - Будь мені, як обрій голубий... (М. Луків). Воно ж дівча. Прости їй, Боже, нерозумний сміх! (Л. Костенко).

Формальні ознаки – присудок виражається формою дієслова наказового способу, що має спонукальне значення, а також дійсного, умовного способу в значенні наказового чи формою інфінітива.

Засоби вираження спонукальності:

а) спонукальна інтонація (високий тон – наказ, заборона, заклик; низький – прохання, порада, застереження);

б) форма дієслова (наказовий спосіб – Встань!; дійсний спосіб – Ви б відпочили!; інфінітив – Відповідати голосно!);

в) підсилювально-спонукальні частки давай, бодай, но, ну, хай.

Вживаються в усному мовленні і художній літературі.

За емоційним забарвленням речення поділяються на:

– *окличні*, які виражають емоційні реакції мовця і вимовляються з окличною інтонацією;

– *неокличні*, які позбавлені будь-яких емоцій.

Окличні речення поділяються на:

– розповідно-окличні (Канікули настали!);

– питально-окличні (Невже це ти?!);

– спонукально-окличні (Живи у наших мріях!).

Засоби оформлення окличних речень

а) інтонація (високий тон, різке виділення слова, що виражає емоцію);

б) вигуки (Ой, розкажіть мені усе швидше!);

в) інверсія (Чудовий сьогодні день);

г) звертання (О сонце, світи яскраво!).

Вживаються у діалогах, художньому і публіцистичному стилях.

М.Я. Плющ поділяє речення на питальні і непитальні (за наявністю чи відсутністю інформації у мовця про те, про що він повідомляє у реченні). *Непитальні* поділяє на

розповідні, спонукальні і бажальні (речення бажальної модальності), які виражають бажання суб'єкта щодо встановлення відповідності між змістом речення і дійсністю (От зупинитись би тут, побігати по широкому полю або полежати у траві).

Бажальні речення І.Р. Вихованець називає оптативними (Подати б Денисові якийсь знак!). Він же поширені і непоширені речення визначає як елементарні і неелементарні.

І. Слинько, Н. Гуванюк, М. Кобилянська теж пропонують нову термінологію і нові типи речень. Зокрема, одно- і двоскладні речення поділяють на одно- і двоядерні. За засобами вираження присудка граматичні моделі поділяються на дієслівні та іменні (Учень пише. Ранок теплий), а за засобами вираження підмета – номінативно-підметові (Хлопець говорить) та інфінітивно-підметові (Боротися – це жити). За координацією присудка з підметом розрізняють структури з координованими членами (Брат – учитель. Учень пише) і некоординованими (Небо без хмар).

Прості двоядерні речення поділяються також на *дієслівні* (Дмухнув вітер), *субстантивні* (Ми студенти), *ад'єктивні* (Ми молоді), *пиртиципні* (Завдання виконане) та *речення з некоординованими головними членами* (Сльози струмком).

Одноядерні речення поділяється на *дієслівні* (Світає), *інфінітивні* (Всім встати!), *номінативні* (Весна!), *генітивні* (Ні душі!), *речення з предикативними прислівниками і предикативами* (Холодно), *речення з предикативами на -но, -то* (Усе зроблено).

Отже, як висновок зазначимо, що речення – це граматично оформлена за законами певної мови цілісна одиниця мовлення, що є головним засобом формування, вираження і повідомлення думки. У реченні виражається не тільки повідомлення про дійсність, а й ставлення до неї мовця. Мова як знаряддя спілкування й обміну думками між усіма членами суспільства користується реченням як головною формою спілкування (В. Виноградов).

Лекція № 5

Тема: Компоненти простого речення

Ключові поняття: головні члени речення, підмет і його типи, присудок і його типи, додаток, означення, обставина, парцеляція, детермінант.

Мета та завдання: показати, що просте речення є базовою одиницею, яка призначена для передавання відносно закінченої інформації, що воно є основною одиницею, яка формує складне речення, а також будь-який текст, та висвітлити його компоненти – головні та другорядні члени речення.

План

1. Головні члени речення.
 - 1.1. Підмет і його типи.
 - 1.2. Присудок і його типи.
2. Другорядні члени речення.
 - 2.1. Додаток.
 - 2.2. Означення.
 - 2.3. Обставина.
 - 2.4. Парцельовані другорядні члени речення.
3. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення.

Література

1. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища шк. Головне вид во, 1989. – 334 с.
5. Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська літературна мова. – К.: Вища шк., 1987. – 352 с.
7. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс): Навч. посіб.: У 2 ч. – К.: ІЗМН, 1996. – Ч. 1. – 202 с.; Ч. 2. – 240 с.
8. Загнітко А. П., Вінтонів М. О., Домрачева І. Р. Український практичний синтаксис: Навч. посіб. для самост. роб. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2004. – 144 с.
9. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1992. – 396 с.
10. Курс сучасної української літературної мови: В 2 т. / За ред. Л. А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 2: Синтаксис. – 408 с.
11. Олексенко В. П., Тихоша В. І. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого речення: Навч.-метод. посіб. для студ.-філол. фак. ун тів. – 2 е вид., переробл. і допов. – Херсон: Айлант, 2004. – 150 с.
14. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Пробл. пит.: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.

15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
18. Украинская грамматика / Отв. Ред. В.М. Русановский. – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.
19. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – С.43-66.

1. Головні члени речення

В історії мовознавства питання про головні члени речення дискусійне, що пов'язано з визначенням їх статусу. Більшість сучасних лінгвістів головним компонентом речення вважають присудок.

Загальна характеристика головних членів речення

Основним формально-синтаксичним типом простого речення є двоскладні речення, структурну основу яких становлять два головні члени – підмет і присудок. Диференційні ознаки простого речення найповніше виявляються саме в двоскладному реченні. В односкладних реченнях наявний один головний член, не диференційований на підмет і присудок.

Головні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення (підмет і присудок), що становлять його синтаксичний центр.

Диференційною ознакою їх виділення є входження до предикативної основи речення, що є необхідним мінімумом для його функціонування. Предикативна основа речення формується тільки головними членами. У двоскладному реченні традиційно виділяють підмет і присудок, що пов'язані між собою предикативним синтаксичним зв'язком. В односкладних реченнях виділяють єдиний головний член, напр.: *Надворі смеркало й сутеніло* (І. Нечуй-Левицький); *Знов іду широким полем до свого села* (І. Вирган); *В милого сорочка біла* (І. Нехода); / *з нічної п'тьми світлий день вирина* (М. Упенник); ***Чорнів тополь воронячий літопис*** (Л. Костенко); *Чорна ніч, шматована вогнем і кулями, стоїть над Сорочинцями в німій, глибокій печаті* (І. Цюпа).

Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення перебувають в опозитивних відношеннях: підмет виділяється через протиставлення присудкові, присудок – через протиставлення підметові. За відсутності такого протиставлення виділяють недиференційований головний член речення, що не є ні підметом, ні присудком, а виступає головним членом односкладного речення.

Підмет із залежними від нього компонентами становить групу підмета, а присудок із залежними від нього компонентами – групу присудка, напр.: / *стали тихо плакати* \ *дві*

хмароньки ясні (О. Олесь); М'яким силуетом проступає із неба \ собор (О. Гончар); Степ \ мерехтить і густо та солодко дихає чебриком (В. Винниченко); Стара Полівчиха \ не зводила з них очей (Ю. Яновський). Однак не завжди групи підмета і присудка розмежовуються, напр.: *Натягне дощ свої осінні струни (Л. Костенко).*

Синтаксична модель членів речення бере свій початок ще з античної граматики. У ХІХ ст. представники логіко-граматичного напрямку (О. Востоков, Ф. Бусласєв), які ототожнювали логіку з граматиною, прирівнювали речення до судження, а члени речення ототожнювали з логічними категоріями судження (підмет із суб'єктом, присудок із предикатом). Представники психологічного напрямку (Г. Пауль, О. Потєбня) виділяли психологічний підмет і присудок. П. Фортунатов, О. Пєшковський трактували члени речення з урахуванням формально-синтаксичних ознак. Отже, історично сформувалися три підходи до вивчення теоретичних основ членів речення: логіко-граматичний, психолого-граматичний, формально-граматичний.

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки тривають пошуки щодо конкретизації поняття члена речення. І. Вихованець пропонує розрізняти два ряди членів речення: формально-синтаксичні члени речення (власне члени речення), встановлювані на основі синтаксичних зв'язків; семантико-синтаксичні члени речення (синтаксеми), виділювані на основі семантико-синтаксичних відношень.

Отже, на природу головних членів речення були різні погляди. У сучасному мовознавстві головні члени кваліфікуються як рівноправні компоненти, що становлять структурну основу речення.

Підмет і його типи

Предикативну основу речення утворюють підмет і присудок, які перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Підмет (лат. – підкладене) – головний член двоскладного речення, який, указуючи на носія ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з іншим головним членом (присудком).

У східнослов'янському мовознавстві представники логістичної граматики визначали підмет як предмет, про який судять. З часом для визначення підмета стали залучати відомості про формальні засоби його вираження. О. Потєбня, Д. Овсяніко-Куликовський трактували підмет, ґрунтуючись на понятті про присудок. Мовознавці здебільшого визначали підмет як головний член панівного складу. Поняття підмета в сучасному мовознавстві звичайно виводять із поняття про структурну схему речення і його семантичні компоненти. Підмет є першим компонентом структурної схеми, виражається називним відмінком і має значення семантичного суб'єкта.

Визнаючи підмет одним із головних компонентів речення, його зв'язок із присудком як другим головним членом, учені надають підметові різний статус: незалежного члена (Л.Блумфільд, І. Мещанінов та ін.), панівного над присудком (О. Шахматов, О. Пешковський, О. Смирницький), залежного від присудка і зумовленого ним члена (О.Потебня, В. Адмоні та ін.). Сучасні мовознавці розв'язують цю проблему, виходячи з валентності дієслова-присудка. І. Вихованець визначає позиції підмета і присудка у формально-синтаксичному плані як рівноправні, взаємозумовлені, що формують елементарну формально-синтаксичну структуру двоскладного речення.

Сучасні українські мовознавці І. Вихованець, А. Загнітко, Н. Іваницька виділяють формальні і семантичні (кваліфікаційні) ознаки підмета:

входження до структурної схеми речення як її головного члена;

- позначення носія предикативної ознаки;
- у типових випадках співвідносність із темою при актуальному членуванні речення;
- співвідносність із суб'єктною позицією семантико-синтаксичної структури речення;
- вираження відмінковою формою – називним відмінком іменника;
- перебування у двобічному (предикативному) зв'язку з присудком;
- поєднання з присудком способом (формою) предикативного зв'язку – координацією;
- типова позиція перед присудком.

З огляду на структуру підмети класифікують на прості і складені.

Прості підмети.

Виражаються переважно одним словом. У ролі простого підмета в українській мові виступають:

- іменник у називному відмінку, напр.: *Рибалки вечеряли коло багаття* (І. Нечуй-Левицький); *Селища потомлено поринули в сон, спочивали в теплих обіймах ночі* (О. Гончар); *Дніпро із їхніх шумборів тече до нас* (А. Малишко);
- займенникові іменники, які постають як еквіваленти іменників у постпозиції, напр.: *Вона (веселка) обперлася одним дуже широким кінцем об море, а другим потяглася далеко за озеро, за плавні, в рівний широкий степ* (І. Нечуй-Левицький); *Я їх (ліси) люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю* (Л. Костенко);
- субстантивовані прикметники, дієприкметники, займенникові прикметники, числівники, прислівники, напр.: *Все змішалось в одну мить і злилось до купи: і земля, й море* (І. Нечуй-Левицький); *Загадковістю покрите для Єльки дядькове минуле* (О. Гончар); *Визволені не можуть забути своїх визволителів* (О. Гончар); *Увійшло двоє. Один підійшов зовсім близько до ліжка, другий спинився оддалік...* (Н. Рибак);
- відносні займенники *хто, що, який, котрий* (здебільшого є підметами в складнопідрядних

реченнях, вони приєднують підрядну частину до головної), напр.: *Там Рось тихо плине зеленою водою між високими кам'яними стінами, котрі ще трохи подекуди аж понахилялись* (І. Не-Чуй-Левицький); *На ранок справді почався «сабантуй», який уже й не замовкав до самого вечора* (О. Гончар);

- прийменниково-іменникова словоформа в непрямому відмінку, напр.: *Минуло близько години.*

Часткової субстантивациї можуть набувати частки, вигуки, різні форми змінних слів, включаючи особові форми дієслів, а також інфінітив, який переміщується в типову для іменника підметову позицію, напр.: *Це «добре» прозвучало тепер м'яко, як сердечна просьба*. Вільде); *І кожне оте його «люби!»», кожне оте «цілуй!»», вилітаючи з гарних солов'їних грудей його, обгорталося пахощами бузку й конвалії* (Остап Вишня);

Простий підмет може ускладнюватися повторенням тієї самої форми, частками, займенниковими формами в ролі підсилювальних часток, напр.: *Був день як день* (Л. Костенко); *Всі четверо – хірург, асистент і сестра – ствердно хитнули йому головами* (О. Довженко).

Складені підмети. Їм властива семантична єдність компонентів, що ґрунтується на обов'язковій лексичній сполучуваності слів (*сорок студентів, багато людей, загін космонавтів*). Такі підмети є синтаксично неподільними «словосполученнями, головне слово яких обов'язково вимагає залежної словоформи. До складених підметів належать:

— кількісно-іменникові сполуки, що становлять поєднання кількісних числівників з іменниками в називному і родовому відмінках, та збірні і неозначені числівники, іменники з кількісним значенням, що поєднуються з іменниками в родовому відмінку, напр.: *Тридцять років минуло відтоді* (І. Цюпа); *Дай бог, між вами ще мільярди* (Л. Костенко); *Багато вітрів прошуміло над головою* Довженко); *П'ятірка сивих плотарів сиділа в тінях* (А. Малишко);

- підмети, що складаються із займенника або числівника в називному відмінку та родового відмінка з прийменником *з*, вони мають значення вибірності, що обмежується Пішим компонентом (*перший з нас, один з делегатів, троє з учителів, ніхто з працівників, кожен з відсутніх, хто .і кореспондентів*), напр.: *Кожен з нас любов свою зберіг від зради, від зневаги і від смерті* (Л. Дмитерко);

- соціативний підмет, що будується за моделлю «іменник (займенник, субстантивоване слово) в називному відмінку + іменник (займенник, субстантивоване слово) в орудному відмінку з прийменником *з*»; при цьому ознака, виражена присудком, стосується обох компонентів підмета однаковою мірою, напр.: *Ми з Яшком у себе теж посадили шовковицю* (Петро Панч); *Там за столом сиділи уже батько з сином* (Панас Мирний);

Юра з Сьомкою зриваються і біжать (Ю. Смолич). Якщо ж присудок уживається в однині, то частіше підметом є лише слово в називному відмінку (при цьому необхідно зважати на контекст), напр.: *Я з ним товаришував* (Панас Мирний); *Жив у тій хаті Охрім Поліщук з жінкою* (Марко Вовчок);

— підмети, в яких синтаксично головне слово має послаблену номінативність, напр.: *Кінець дня минув у напруженій роботі* (М. Трублаїні); *Сміху сиплеться срібназлива* (В. Бичко); *В дворі й під двором була сила народу* (Б. Грінченко).

Розглянуті різновиди складених підметів І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська відносять до двох типів.

1. Синтаксично неподільні словосполучення:

- з кількісним значенням;
- зі значенням вибірності;
- зі значенням сумісності.

2. Семантично неподільні словосполучення:

- сполучення слів *початок, середина, кінець* із родовим відмінком від назв із часовим значенням;
- сполучення слова з метафоричним значенням та іменника;
- сполучення неозначеного займенника на основі *хто, що* і прикметникової форми.

Складеним буває й інфінітивний підмет за умови інформативної недостатності неозначеної форми дієслово напр.: *Стати переможцем, залишитися ним було його давньою мрією* (В. Собко). Трапляються складені підмети, в яких нема жодного слова в називному відмінку, напр.: *До весни в партизанському загоні нараховувалось біля ста чоловік* (Петри Панч); *їх до десятка зайшло в кабінку* (А. Малишко).

Функцію підмета може також виконувати речення, напр.: *«І вразжою злою кров'ю волю окропите»* – з дитинства знайомі слова (О. Гончар).

Отже, основним засобом вираження підмета є іменник у називному відмінку. Регулярно виконують функцію підмета субстантивовані слова і вирази.

1.2. Присудок і його типи

Другим головним членом двоскладного речення є присудок. Типи присудка виділяють з урахуванням морфологічних параметрів та модально-часових значень.

Присудок – головний член двоскладного речення, який, указуючи на модально-часову характеристику носія предикативної ознаки, перебуває в предикативному зв'язку з підметом.

У ХІХ ст. представники логіко-граматичного напрямку визначали присудок з логістичного погляду. Так, Ф. Буслаєв стверджував: «Те, що ми думаємо або судимо про предмет (про

підмет), називається присудком». Як частину кінченого словосполучення трактували присудок представники формально-граматичного напрямку. П. Фортунатов зазначав: «Несамостійна за значенням частина закінченого словосполучення являє собою присудок речення». Д. Овсяннико-Куликовський як представник психолого-граматичного напрямку писав: «Найважливіша частина речення – це присудок, інакше названий предикатом. Саме він і є носієм і виразником того руху думки, який відомий під назвою предикативності (предикатування, присудковості) (і без якого речення неможливе». О.Пешковський вважає граматичним значенням речення присудковість, носієм якого є присудок. О.Шахматов визначав присудок як «головний член залежного складу» в двоскладному реченні.

Упродовж тривалого часу в мовознавстві тривали дискусії про те, який із двох головних членів речення важливіший. Переважна більшість мовознавців стверджувала, що таким членом є підмет. Однак на сучасному етапі усе частіше схиляються до міркування О. Потебні, що в граматичному розумінні присудок важливіший для речення. А І. Вихованець стверджує, що за формальною та семантичною складністю і роллю в реченні жоден член речення не може рівнятися з присудком; дія граматичних категорій присудка охоплює ціле речення й визначає його специфіку. Диференційними формальними та семантичними ознаками присудка є:

- входження в структурну схему речення як головного члена;
- модально-часова характеристика носія предикативної ознаки;
- співвідношення з ремою в типових випадках при актуальному членуванні речення;
- співвідношення з предикатом у семантико-синтаксичній структурі речення;
- вираження дієслівною формою;
- перебування у двобічному (предикативному) зв'язку з підметом;
- поєднання з підметом способом предикативного зв'язку – координацією;
- типова позиція після підмета.

У сучасному українському мовознавстві присудки виокремлюють з огляду на морфологічну природу присудкової форми і способу вираження модально-часових значень. За морфологічними параметрами присудки поділяють на дієслівні та іменні, за вираженням модально-часових значень – на прості, складені та подвійні (складні) присудки.

Простий дієслівний присудок.

Це найтипівіша форма присудка двоскладного речення, оскільки саме дієслово є найбільш пристосованою формою для вираження присудка.

Простий дієслівний присудок виражається:

- формами дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часів, наказового та умовного способів, напр.: *Пролітала зозуленька через ясний бір, завітала дівчинонька до козака в двір* (О. Пчілка); *Ластівки тікають із Європи* (Л. Костенко); *Багрянцями осені вкрились ліси* (О. Гончар); *Ти не йди в тишиний дім, де музика бринить* (Леся Українка);
- вигуково-дієслівними формами типу *бух, хап, блись, стук, клац, скік, зирк* та ін., які набувають у тексті значення дієслів минулого часу доконаного виду, напр.: *Аж двері рип у хату із сіней* (Л. Глібов); *Олень знову стук та стук* (Д. Павличко); *Жив дід сто літ, кремезний тип – все диб та диб* (Л. Первомайський);
- фразеологізмами дієслівного типу, напр.: *Стара напнула її мокрим рядом* (М. Стельмах); *Соломія не відривала очей від берега* (М. Коцюбинський); *Потупивши очі, Вадим пік раків* (Ю. Збанацький);
- інфінітивом, який є еквівалентом особового дієслова і виконує функцію простого дієслівного присудка, напр.: *Я їй розказувати, а вона сміятись та радити* (Марко Вовчок). Різновидом простого інфінітивного присудка є інфінітивні демінутиви (лат. – зменшення), що передають значення пестливості суфіксами *-ки, -оньки, -очки, -унечки, -ученьки, -уні, -усі, -унці*, напр.: *Отака серйозна тема, а ви хахоньки!* (О. Ковінька). Це інфінітиви *їстоньки, питоньки, спатоньки* тощо.

Простий дієслівний присудок може ускладнюватись частками *було, бувало, давай*, повтором присудка, додаванням ще одного дієслова в препозиції в тій самій формі, порівняльними частками *як, мов, ніби, наче, немовби*, напр.: *От, сидячи за столом, як вже поприймали страву, давай тоді Василь дівчат розглядати* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Співала, співала пташечка, та й затихла* (О. Стороженко); *Коли як вискочать з двору дві собаки* (І. Нечуй-Левицький); *А хтось візьми і пусти чутку* (М. Стельмах); *, ми взяли та й збудували в майбутнє калиновий міст* З. Крижанівський).

Ускладнює форму дієслівного простого присудка частка *собі*, напр.: *Улітку наша річка обміліла, пливе собі ліниво* (М. Рильський); *От собі й читаю, що на скелі наковано* (Т. Шевченко).

Часто вживаються одні часові форми в значенні інших, зокрема теперішнього і майбутнього часу в значенні минулого, одні способові форми в значенні інших, напр.: *То збоку ускубне, то спереду поцупить* (П. Гулак-Артемівський); *Прийди Тарас вчасно, все було б добре* (Л. Костенко).

В українській мові існують описові дієслівно-іменні звороти, що формуються навколо таких дієслів, як *робити, наддавати, віддавати, справляти, чинити, стати, виявляти,*

мати, зазнавати, набувати, діставати, прийти та ін., напр.: *Ворог чинив дедалі упертіший опір*, Гончар); *Правдою слово багате мені надавало наснаги*(М. Нагнибіда).

Поширений у двоскладних реченнях простий нульовий присудок, що позбавлений формальних ознак, оскільки не має лексичного вираження. Такі речення є двоскладними. У них звичайно наявна обставина місця, що вказує на синтаксичний зв'язок з морфологічно невираженим, тобто нульовим присудком, напр.: *Вгорі - перлисті переливи хмар, яких нема на небесах чужини* (М. Рильський); *Найдорожче і найважче попереду* (О.Довженко). У наведених двоскладних реченнях присудок морфологічно не виражений. Такі речення є варіантами двоскладних речень з матеріально вираженим присудком.

Складені (двохелементні) присудки.

Термін «складений присудок» у такому значенні , у якому його використовують нині, запровадив Ф. Буслаєв, хоча деякі вказівки на особливі типи присудків з дієсловами *єсть, суть, был, будет* у їхньому складі трапляються у працях М. Ломоносова, М. Греча, О. Востокова.

Говорячи про складений присудок, О. Потебня зазначає: «Ім'я може бути частиною складеного присудка, тобто такого, жодна з частин якого сама по собі не може бути названа присудком». О. Шахматов трактував складений присудок як «подвійний».

Ураховуючи структуру складеного присудка, його поділяють на два типи: складений дієслівний та складений іменний.

1. Складений дієслівний присудок. Складається з допоміжного дієслова, що виконує функцію зв'язки, та інфінітива. У працях східнослов'янських мовознавців склад допоміжних дієслів визначається по-різному. На думку О. Гвоздева, у сполученнях *люблю читати, мріє зустрітися* інфінітив означає об'єкт і не входить до складеного дієслівного присудка. Б. Кулик розширює склад модальних дієслів дієсловами із значенням можливості чи неможливості (*могти, вміти, умудритись, встигнути* та ін.), зі значенням волевиявлення (*хотіти, бажати, шукати, мріяти, намагатися, старатися, сміти, пробувати* тощо), із значенням процесу думки, внутрішнього переживання (*думати, сподіватися, готуватися, збиратися, боятися, соромитися* та ін.).

У сучасному мовознавстві виділяють дві групи допоміжних дієслів у складеному дієслівному присудку: фазові і модальні. Допоміжні дієслова є особовими формами фазових і модальних дієслів, які, доповнюючи лексичне значення присудка, виражають його модально-часове значення.

Допоміжні фазові дієслова. Означають початок, продовження або ж завершення дії.

Початок дії виражається дієсловом *почати* (основною формою) і його синонімами

прийнятися, пуститися, взятися, кинутися, піти (у значенні *почати*) та ін., напр.: *Не знаходячи втіхи на службі, він почав шукати її поза нею – на квартирі, між сторонніми людьми* (Панас Мирний); *Він кинувся знов бігати по канцелярії* (І. Франко); *Зоря на небі рожева уже починала займатись* (Леся Українка); *А гостра коса вже пішла зрізувати гостру ячмінну гриву* (О. Донченко). Відтінок початку дії має і до поміжне дієслово *стати*, що відрізняється від інших фазових дієслів більшою абстрактністю і не має видової пари, напр.: *Один за одним стало товариство рушати* (Панас Мирний); *Я вірші став писати під вечір золотий* (В. Сосюра); *Яворницький, цим запитанням якимсь упокорений, помирнішав, подобришав одразу і, звертаючись до натовпу, справді став про собор цей оповідати* (О. Гончар).

Значення тривання дії передають дієслово *продовжувати* та його синоніми (*лишатися, залишатися, зоставатися*), напр.: *По інерції поїзд продовжував іти* (О. Донченко); *І залишився стояти дуб на злість усім вітрам і грозам* (І. Цюпа); *Ніхто, ясна річ, не залишився мокнути гід відкритою зливою* (О. Гончар).

Значення закінчення дії передається дієсловами *закінчувати, перестати, припинити, кинути* та ін., напр.: *їздові ходили навшпиньках, куховар перестав гриміти сковородами* (О. Гончар); *Ледве вони закінчили копати, аж ось затуркотіли моторами дві великі вантажні машини* (О. Копиленко); *Вона скінчила писати свою повість* (О. Кобилянська); *Навіть худоба перестала пастися* (М. Стельмах).

Допоміжні модальні дієслова. Модальними називають допоміжні дієслова, що вказують на необхідність, бажаність, можливість дії (стану). Вони, як і фазові, і виражають передусім граматичне значення. їх розглядають як один із засобів вираження суб'єктивно-модальних значень. У сферу модальних компонентів академічна граматики російської мови включає дієслова, короткі прикметники і предикативи, які своїми лексичними значеннями виражають можливість, бажання, необхідність і т. ін.

Серед допоміжних модальних дієслів та інших модальних компонентів виділяють:

- форми зі значенням можливості чи неможливості *змогти, вміти, встигнути* та ін., напр.: *Тільки ти вмієш рятувати мене від самої себе* (Леся Українка); *Вона не могла його втратити* (М. Коцюбинський);
- модальні дієслова *мати, мусити* зі значенням повинності, напр.: *Ми мусили компенсувати той відчутний для суспільства вакуум, що утворився на місці забороненої літератури* (Р. Іванчук);
- модальні дієслова з різними відтінками волевиявлення (бажаності, готовності, згоди тощо): *бажати, воліти, хотіти, мріяти, ждати, збиратися, надумати, вирішити, готуватися, намагатися, пробувати* та ін., напр.: *Хто ж це додумався викопати тут*

криницю й так посадити поруч горобину і калину? (І. Цюпа); форми зі значенням суб'єктивно-емоційної оцінки: *любити, полюбити, боятися*, напр.: *Усі любили послухати казку* (М. Коцюбинський); ***Боявся тільки починати***, бо мало було надії, що пощастить (Б. Грінченко);

- модальні дієслова зі значенням міри звичайності дії: *навчитися, звикнути, пристосуватися* тощо, напр.: *Ми звикли друзів зустрічати на повну глибочінь сердець* (Л.Дмитерко);
- дієслівні фразеологічні сполуки, переважно на основі дієслова *мати*: *мати можливість, мати намір, мати нагоду, мати звичку, мати право*, напр.: *І тоді вони мали право скаржитись, вимагати співчуття допомоги* (О. Гончар);
- предикативні прикметники повної і короткої форми (*здатний, спроможний, повинен, рад, схильний, ладен, змушений* та ін.), напр.: *Ніхто не повинен говорити того, крім мене* (Марко Вовчок); *Я ж був готов за ті стіни вмирати* (Л. Костенко);
- усталені сполуки типу: *у змозі, не в змозі, не в силі*; іменники: *майстер, мастак*, напр.: *Ми нічого спинити не в силі* (В. Сосюра); *Очі не в змозі були відірватися від його карих очей* (А. Шиян).

Функціонують в українській мові й ускладнені форми складеного дієслівного присудка, що мають у допоміжній частині два і більше інформаційно недостатні компоненти, напр.: *Крім цього, Левко порадив йому те, чого сам ніяк не міг зібратися зробити – оглянути місто* (В. Підмогильний). Ці форми у допоміжній частині ні можуть мати фазові та модальні дієслова, дієслівно-іменні сполучення з модальним значенням, модальні прикметники, дієприкметники, іменники, прийменниково - іменникові сполуки, дієслово-зв'язку *бути*. Інформаційно недостатні лексеми як допоміжні компоненти складеного дієслівного присудка реалізуються так: фазові й модальні дієслова – інфінітивом; дієслівно-іменні сполучення з модальним значенням – інфінітивом; імен-модальні лексеми – інфінітивом; дієслово-зв'язка *бути* – іменними модальними компонентами, напр.: *Ми повинні вміти добре маневрувати в горах* (О. Гончар); *Андрій Григорович терпів не міг їздити з великим багажем* (В. Винниченко).

Не кожне поєднання дієвідмінюваної форми з інфінітивним є дієслівним складеним присудком. Інфінітив у складеному дієслівному присудку позначає дію, процес чи стан тієї самої істоти та предмета, що й дієвідмінювана форма дієслова.

Інфінітив у складеному дієслівному присудку є суб'єктивним, напр.: *Грицько вибив собі ногу і мусив сидіти* : (Б. Грінченко); ***Не міг тоді ще ніхто сказати цього, навіть панство*** (П. Загребельний). Йому протиставлений об'єктивний інфінітив, що стосується іншої істоти чи предмета, напр.: ***Він запросив Черниша сісти*** (О. Гончар).

2. Складений іменний присудок.

Складається з дієслова-зв'язки та іменної частини. Цей присудок різноманітний за морфологічним вираженням. Компонентами його є предикативне ім'я, виражене іменем будь-якої форми, в поєднанні з особовими формами дієслова-зв'язки. Різні форми іменників, прикметників, займенників, числівників, дієприкметників виступають у ролі іменної частини складеного іменного присудка. Дієслово-зв'язка, виражаючи граматичне оформлення складеного іменного присудка, є показником синтаксичних категорій часу і способу, а також узгодження присудка і підмета в числі й особі.

Іменний складений присудок становить єдність, репрезентовану службовим словом (зв'язкою) і повнозначним – іменем у формі певного відмінка. Ім'я (повнозначне слово) – основний компонент складеного іменного присудка, дієслово-зв'язка вказує на час і спосіб. При цьому дієслівні зв'язки або є лише спеціалізованими граматичними засобами, позбавленими лексичного значення, вберігаючи певною мірою лексичне значення, вносять до присудка додаткові лексичні відтінки.

Власне граматичними зв'язками є три зв'язки: *бути, являти собою, становити*. Найчастіше вживаною є зв'язка *бути*, в іменному складеному присудку вона переважно вживається з іменним компонентом у називному та орудному відмінках, у знахідному відмінку з прийменником *за*, напр.: *Вранці на палубі я був першим* (М. Ірчан); *Один з останніх його рейсів був винятковим* (О. Гончар); *Двері в десятий клас були напіввідчинені* (О. Копиленко).

Дієслово-зв'язка *бути* в теперішньому часі здебільшого має нульову форму, напр.: *Зелений Київ наш* (М. Рильський); *Дуби поважні, а ясен, клен і явір гордовиті* (Леся Українка). Регулярно використовується така зв'язка в науковому стилі, однак функціонує і в інших стилях, напр.: *Цю групу можна вирізьбити на піраміді, бо вона є синтез і натхнення* (Ю. Яновський). Роль іменної частини може виконувати інфінітив, напр.: *Збагнуть її – це сонце погасить* (М. Рильський).

У минулому і майбутньому часі, умовному і наказовому способі зв'язка *бути* вживається регулярно, напр.: *Хвилину тому був я чародій* (М. Вінграновський); *Безмовний був світ* (О. Гончар). Зі зв'язкою *бути* нерідко в ролі іменної частини виступає прийменниково-іменникова сполука у знахідному відмінку, напр.: *Він був у мене за головного помічника* (Ю. Збанацький); *Згадайте – був я вам за тата* (Д. Павличко).

Часто трапляються складені іменні присудки з нульовою зв'язкою *бути* в теперішньому часі. Виділяють такі моделі складеного присудка з нульовою зв'язкою:

- 1) нуль-зв'язка + іменник у називному відмінку;
- 2) нуль-зв'язка + іменник у родовому відмінку;

- 3) нуль-зв'язка + іменник у знахідному відмінку;
- 4) нуль-зв'язка + іменник в орудному відмінку;
- 5) нуль-зв'язка + іменник у місцевому відмінку;
- 6) нуль-зв'язка + прикметник;
- 7) нуль-зв'язка + числівник;
- 8) нуль-зв'язка + прислівник;
- 9) нуль-зв'язка + фразеологізм.

1. Присудок типу «нуль-зв'язка + іменник у називному відмінку» виражає постійну ознаку чи властиву підметові якісну характеристику, напр.: *Я не співець чудовної при роді з холодною байдужістю її* (П. Грабовський); *Наш на род – океан* (П. Тичина); *Хліб – багатство і могутність Батьківщини, її гордість і слава* (І. Цюпа). Постійна ознака підмета виявляється найвиразніше, коли підмет і присудок виражені тим самим словом, напр.: *Чумацький шлях – шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумака ми в чорних дьогтярних сорочках* (О. Гончар). Часто при нульовій зв'язці до складу присудка входять частки *це, то, ось*, напр.: *Світлі вчинки – то наші мечі* (П. Грабовський); *Луція – ось його щедра молодість* (О. Гончар); *Бути мудрішим за себе – от завдання* (О. Гончар). При іменному складеному присудку в називному відмінку часто вживаються слова *як, мов, немов, наче, неначе*, напр.: *Він для них як сподвижник Магеллана* (О. Гончар); *Дід Горобець мовби кремінь* (М. Чабанівський).

2. Іменний складений присудок моделі «нуль-зв'язка + іменник у родовому відмінку» використовується порівняно рідко. Переважно це безприйменниковий родовий у значенні якісної характеристики, що часто супроводжується прикметником – компонентом складеного іменного присудка, який несе основне інформативне навантаження, напр.: *Комбат про тебе хорошої думки* (О. Гончар).

3. Порівняно нечасто з нульовою зв'язкою вживається іменна частина в знахідному відмінку з прийменником. Таким присудком виражається непостійна ознака підмета, напр.: *Вже й баба йому за космонавта* (О. Гончар).

4. Орудний відмінок у ролі іменної частини при нульовій зв'язці, на відміну від матеріально вираженої, функціонує рідко, напр.: *Критика критикою, а тон тоном* (Ю. Збанацький).

5. Присудок з нульовою зв'язкою та іменною частиною, вираженою іменником у місцевому відмінку, створює труднощі при аналізі, оскільки місцевий відмінок частіше виступає обставиною і є присудком, коли виражає внутрішній стан людини, рід діяльності, заняття, напр.: *Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики пливуть* (В. Сосюра); *Село в снігах, і стежка ані*

руш (Л. Костенко).

б. Прикметники, виступаючи в ролі іменної частини складеного присудка за відсутності дієслівної зв'язки, передають якісну характеристику підмета і вживаються переважно в формі називного відмінка, напр.: *Ще сміх наш **вогкий**, сльози не солоні* (М. Вінграновський); *Цей ліс живий, У нього добрі очі* (Л. Костенко). При прикметниках використовуються займенники, частки, що входять до іменної частини, напр.: *Сьогодні я такий щасливий, вийшов хлопчиком на шлях* (В. Сосюра).

Регулярно використовуються при нульовій зв'язці іменні частини, виражені займенниковими прикметниками в називному відмінку, напр.: *Тут кожний камінь – **мій**, І кожний подих – мій* (Л.Первомайський); *Там даль Це така, як у нас на Україні* (В. Сосюра.)

Поширеними є іменні частини, що складаються з прикметника й іменника з послабленим значенням, у яких основне змістове навантаження припадає на прикметник – основний виразник предикативності. Такими іменниками можуть бути слова різної семантики, що є назвами істот і неістот (*чоловік, хлопець, дівчина, парубок, людина, справа, річ, час, день, пора* та ін.), напр.: *А сам він хлопець славний, сумирний* (О. Гончар); *Та надіятись на цю людину – справа марна* (Ю. Збанацький).

7. У реченнях з нульовою зв'язкою у ролі іменної частини вживаються й кількісні та порядкові числівники, напр.: *Я наче сам один на великому світі* (Ю. Яновський).

8. Ролі іменної частини може набувати прислівник, напр.: *Полон – це гірше, ніж смерть* (О.Гончар).

9. Фразеологізми іменного типу теж можуть виконувати роль іменної частини складеного присудка, напр.: *Сон рябої кобили все це* (О. Гончар).

Зв'язки *являти собою, становити* в іменному складеному присудку вживаються зі знахідним безприйменниковим відмінком. Вони переважно використовуються в науковому стилі, напр.: *М'який ліризм становить особливу рису байок Глібова* (М. Рильський); *Безособові речення становлять найбільш поширений тип речень односкладної будови* (П. Дудик).

Деякі дієслова (*складати, представляти, знаменувати, утворювати* та ін.), виступаючи в ролі зв'язки зі знахідним безприйменниковим відмінком, частково зберігають своє лексичне значення, напр.: *Новий час знаменує нову епоху*.

Значно поширенішу групу становлять напівповнозначні зв'язки, які, крім граматичного, виражають додаткове лексичне значення: виникнення ознаки, переходу з одного стану до іншого (*ставати, стати, робитися*), виявлення ознаки (*вважатися, виявлятися, називатися, іменуватися, здаватися, доводитися, уявлятися*), збереження ознаки

упродовж певного часу (*лишатися, залишатися, зоставатися*). Ці дієслівні зв'язки можуть уживатися з іменними формами називного та орудного відмінків, знахідного відмінка з прийменником *за*, напр.: *Цілком розкутим відчув себе в роботі над романом «Манускрипт з вулиці Руської», де перейшов до теми «мислі»* (Р. Іваничук); *В Пальмірі не було жодної душі, яка б залишилася байдужою до вчинку полковника Турбая* (М. Руденко); *Докія не помітила, як Дмитро з півпарубка парубком став* (М. Стельмах); *Біла рівнина лишалася пуста* (О. Кобилянська). Звичайно найсильніші позиції виявляє орудний предикативний при напівповнозначних дієсловах-зв'язках, оскільки саме він передусім передбачається ними, що найчастіше і реалізується.

Форма знахідного відмінка з прийменником *за* в функції іменної частини найчастіше вживається з дієсловом-зв'язкою *правити*, напр.: *За сюжет тут править життя в усіх своїх проявах* (Петро Панч).

Трикомпонентні присудки. Це ускладнена модель, що поєднує в собі складений дієслівний і складений іменний присудки. Л. Булаховський зазначає, що «присудок набирає властивості включати в свій склад чимраз більше слів. Мислення відбувається не стільки парами слів, скільки цілими розгорненими словесними комплексами: *Буде змушений упасти мертвим хижий птах* (М. Бажан)». Такі присудки Б. Кулик називає складними, відносячи до них Присудки з двох компонентів, які є повнозначними частинами мови, або з трьох чи чотирьох, серед яких є зв'язка. Найтиповішу форму ускладненого іменного присудка становить модель «допоміжне модальне дієслово у відповідній часовій та способовій формі + дієслівна в'язка у формі інфінітива + предикативний член (іменник, прикметник, займенник, дієприкметник)», напр.: *ж міг уже тоді бути членом цієї літературної організації* (В.Минко); *Зануривши руки в ручай, я раптом піджив їх до рота, ніби чекаючи, що вода мусить зробитися солоною* (Ю. Яновський); *Поезія повинна бути Мета* (Ю. Збанацький).

Значно рідше в ускладнених іменних присудках використовується модель «допоміжне фазове дієслово у відповідній часовій і способовій формі + дієслівна зв'язка + предикативний член», напр.: *Дід Максим перестав бути задумливим і насупливим* (Ю. Збанацький); *Справа починала бути поганою* (М. Коцюбинський).

В українській мові, крім простого і складеного присудка, функціонують також складні (подвійні) присудки. **Складний (подвійний) присудок.** Становить таку конструкцію, обидва повнозначні компоненти якої перебувають з підметом у подвійному предикативному зв'язку. Перший компонент подвійного присудка – особова форма повнозначного дієслова на означення руху (*ходити, іти, прийти, бігти, брести* та ін.), стану чи діяльності (*стояти, лежати, сидіти, працювати* та ін.), другий – найчастіше

прикметник чи його еквівалент. Звичайно присудкові прикметники в подвійному присудку функціонують у формі називного та орудного відмінків, напр.: *Гайсин ще довго сидів ошелешений (Петро Панч); Я йшов останнім і думав про діда Платона (О. Довженко); Плавці лежать важкі і нерухомі (Л. Костенко); Солдати стояли похмурі і злі (Ю. Смолич); Мирослава стояла біля будинку сумна, задумана (М. Стельмах).* Порівняймо: *Гайсин сидів + Гайсин ошелешений; Я йшов + Я останній; Плавці лежать + Плавці важкі і нерухомі; Мирослава стояла + Мирослава сумна, задумана; Солдати стояли + Солдати похмурі і злі.*

Однак подвійними (складними) присудками є лише такі, що стосуються підметів – назв осіб. Якщо ж функцію підмета виконують назви неістот, то присудки є складеними іменними, напр.: *Ліс стояв розхристаний, спустошений і дикий (С. Васильченко).*

Отже, в українській мові регулярно функціонують простий і складений дієслівні присудки, складений іменний присудок. Рідше використовується складний (подвійний) присудок.

2. Другорядні члени речення

Традиційне вчення про другорядні члени ґрунтується на ознаках різної природи, які враховують одночасно, а не в логічній послідовності. Принципи класифікації другорядних членів, визначення їх меж є актуальними завданнями сучасного мовознавства.

Загальна характеристика другорядних членів речення

Проблема другорядних членів речення викликає чимало дискусій у сучасному мовознавстві. Одні вчені дотримуються традиційного погляду на другорядні члени, інші повністю заперечують такий підхід, треті вносять деякі гочнення в традиційну класифікацію, доповнюючи і Конкретизуючи окремі її положення, «згладжуючи» суперечливі твердження. Сучасні концепції членів речення ґрунтуються на опозиції центральність/нецентральність, обов'язковість/необов'язковість, тобто беруться до уваги не лише різниця між головними і другорядними членами, і й різниця між самими другорядними членами речення.

Другорядні члени речення – повнозначні лексичні компоненти речення, синтаксично залежні від головних членів речення (підмета і присудка) чи головного члена односкладного речення.

У вивченні другорядних членів речення виділяють класичний (традиційний) період і період сучасного мовознавства. Класичний період охоплює 20-ті роки " 19 ст.– 20-ті роки ХХ ст. Російські мовознавці М. Греч, Востоков, І. Давидов, розглядаючи питання про другорядні члени речення, особливу увагу звертають на обставини і додатки. Д. Овсянико-

Куликовський виокремив класи обставин: власне обставини і обставини, що функціонують на межі між обставиною і додатком. Завершує перший період вихід українських граматик О. Білецького, Л. Булаховського, О. Парадиського, М. Сулими, Грунського, Г. Сабалдира, О. Ізюмова, А. Кримського, Кіа, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, К. Німчинова, І. Огієнка, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, С.Смеречинського, Є. Тимченка.

Період сучасного мовознавства бере початок у 30-х роках ХХ ст. Вчені намагалися дати вичерпний аналіз статусу, специфіки членів речення в руслі традиційної граматики. Особлива увага приділялася синкретизму (об'єднання) другорядних членів (М.Сулима, М. Грунський, О. Шахматов). У 50-х роках існувалося три напрями у вивченні членів речення: представники першого обмежувалися дослідженням словосполучення; другого – запропонували (повністю або частково) відмовитись від термінів членів речення і розмежовувати суб'єктно-предикатний центр та детермінантну периферію; представники третього зосередили увагу на поглибленому аналізі реченнєвої структури.

Другорядні члени речення виділяють з урахуванням формально-граматичних і семантико-синтаксичних ознак, причому більшою мірою спираючись на семантичні. Тому при визначенні другорядного члена речення слід брати до уваги:

- його семантико-синтаксичні функції;
- входження/невходження до номінативного мінімуму речення;
- морфологічне вираження і засоби зв'язку з опорним членом речення;
- синтаксичну роль;
- лексичне значення опорного і залежного членів речення;
- позиційну закріпленість/незакріпленість при актуальному членуванні речення;
- співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення.

Кожен другорядний член має свої диференційні ознаки. Визначальними чинниками теоретичного тлумачення другорядних (як і головних) членів речення є:

- структурно-семантичний і формально-граматичний напрями аналізу синтаксичних одиниць;
- категорійний статус членів речення;
- багатоаспектність;
- структурні і семантичні ознаки;
- врахування значення відношень члена речення з іншими і його власного

лексико-граматичного значення;

- встановлення типологічних питань при кваліфікації членів речення;
- констатація явищ перехідності.

Поділ членів речення на головні та другорядні переважно збігається з їх обов'язковістю/факультативністю. Якщо головні члени речення завжди є обов'язковими, то другорядні – переважно факультативні. Однак деякі другорядні члени, зокрема прямі додатки, що реалізують значення присудків (перехідних дієслів), є обов'язковими, напр.: *Тим часом гінець доганяє **світання** і клаптями ночі доточує **дні*** (Л. Костенко); *Дорогоцінні **дні** я біля тебе знищив* (М. Вінграновський). Також структурно обов'язковими в односкладних безособових реченнях є непрямі додатки у формах давального, орудного, родового відмінків, напр.: ***Йому** не спалось; **Мені** не сиділось; Снігом замело дорогу; Водою залило увесь луг; Сльозам немає влади. Нема закону. Перешкод нема* (М.Вінграновський). Це ж стосується і деяких обставин місця, що вживаються при позначенні середовища чи обстановки, напр.: ***Скрізь** цвіло; **Зі стріх** капало.*

Традиційно виділяють три класи другорядних членів: додатки, означення, обставини. При цьому враховують передусім семантичні (значеннєві) ознаки, що по-різному взаємодіють з формальними. Так, виокремлення прямих і непрямих додатків, узгоджених і неузгоджених означень ґрунтується на формальних показниках; диференціація обставин здійснюється за значеннєвими параметрами.

Додаток

Додаток є другорядним членом речення, особливість якого полягає в тому, що, на відміну від інших другорядних ієнів, він деколи є обов'язковим компонентом речення.

Додаток – другорядний член речення, що позначає предмет, на який спрямовані чи якого стосуються дія, процес, стан, ознака.

Додаток характеризується формальними і семантично-ознаками:

- здебільшого не є компонентом структурної схеми речення;
- виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення;
- у формально-синтаксичній структурі речення є другорядним членом;
- у типових випадках виражається іменником або займенником;
- переважно стоїть після пояснюваного слова;
- пов'язується з опорним словом синтаксичними формами керування чи прилягання;
- при актуальному членуванні речення може виступати і темою і ремою або ж входить до груп теми і реми;

- позначає предмет (об'єкт);
- корелює з об'єктними, суб'єктними, адресатними, інструментальними, локативними синтаксемами у семантико-синтаксичній структурі речення;
- відповідає на питання непрямих відмінків.

У процесі формування синтаксичної структури двоскладного речення додаток не є обов'язковим компонентом. Однак це не означає його «другорядності» (як і інших другорядних членів) у комунікативній організації речення. Другорядні члени речення в семантичному і комунікативному аспектах можуть становити ядро висловлюваної думки. Як і будь-який інший повнозначний лексичний компонент речення, додаток розглядають у двох аспектах: загальносемантичному і формально-граматичному. В академічному синтаксисі української мови зазначається, що безпосередній зв'язок між діями, станами або ознаками і відповідними об'єктами (предметами, поняттями, особами), на які ці дії, стани або ознаки переходять, з якими вони безпосередньо пов'язуються або для яких вони є джерелом виникнення, є вихідним моментом для загально-носемантичної характеристики додатка; ці відношення можуть кваліфікуватись як об'єктні лише за умови безпосереднього чи опосередкованого охоплення предмета, особи, поняття, явища та ін. відповідним процесом або станом.

Найвиразнішою семантичною ознакою додатка є його предметне (об'єктне) значення, в якому реалізуються часткові значення власне об'єкта дії (*читати книгу, співати пісню, слухати музику*), адресата дії (*подарувати товаришеві, принести батькові*), знаряддя дії (*писати ручкою, везти машиною*).

Засоби вираження додатка зумовлені притаманним йому значенням предметності. Додаток, як і підмет, виражається іменником та субстантивованими словами і сполуками слів. Опорними словами є дієслова (побачити море, зустрітись з товаришем), іменники (слухання музики, радість за брата), прикметники (схильний до музики, уважний до людей), прислівники та слова категорії стану (йому весело, нам зрозуміло).

З формального погляду в сучасній українській мові розрізняють два види додатка: **прямий і непрямий**. Показником такого розрізнення є передусім специфіка керування в підрядному словосполученні з об'єктними відношеннями, а також різні ступені охоплення об'єкта дією чи станом є загальносемантичним відповідником цього поділу.

Прямий додаток. Це додаток, що означає предмет, на який безпосередньо переходить дія. Він завжди є конструктивно необхідним компонентом речення, реалізується лише при перехідних дієсловах, конкретизуючи їх значення, напр.: *Лампа під білим абажуром золотила нові соснові стіни* (М. Коцюбинський); *Снігом віконечко наше забило* (П. Куліш);

Пассатний вітер нам вітрило рве (М. Зеров). Прямий додаток може означати об'єкт фізичної дії (побудувати завод, зруйнувати міст, викопати криницю), об'єкт сприйняття (побачити гори), об'єкт почуття (відчувати радість), об'єкт мислення (уявляти перспективу).

З урахуванням семантики перехідних дієслів та залежного компонента виділяють кілька різновидів прямого додатка:

- додаток, що означає предмет, на який дія переходить повністю, переводячи його до іншого стану (опорними є дієслова *бити, ламати, прати, гризти, мочити, косити, яснювати, освітлювати, звеличувати, спотворювати, гновнювати, білити, жати* та ін.), напр.: *Вечірній обрій інусти́в завісу (Л. Костенко); Море било́ й гризло́ його, як прибережну скелю (М. Коцюбинський);*

- додаток, що означає предмет, який є наслідком відпо-їої дії (опорними словами є дієслова *писати, будувати, водити, скликати, створити, відкрити, сформулювати, лаштувати* та ін.), напр.: *Я вірші став писати́ під вечір зо отий (В. Сосюра); Дві скелі створили́ печеру (О. Досвітній);*

- додаток, який конкретизує значення опорного дієслова, виконуючи з'ясувальну функцію (у ролі опорних іступають дієслова *слухати, чути, бачити, розуміти, інавидіти, визначати, уявляти, запевняти, вітати, вчити, пам'ятати, терпіти, переносити* та ін.), напр.: *Чи я ж би терпіла́ бридкі твої пута́? (Леся Українка); Неприми́ренністю своєю наві́ть ба́тька часом дивує. Гончар);*

- додаток, який поєднується з обмеженою групою безособових дієслів фізичного стану в односкладному безособому реченні (*лихоманити, морозити, тіпати, нудити, трусити*), напр.: *Платона́ лихоманило́ і заливало́ потом (М. Зарудний); Софі́йку аж тіпало́ від образу́ та злості́ (А. Дімаров).*

Основним способом вираження прямого додатка є знахідний безприйменниковий відмінок, що залежить від перехідного дієслова, напр.: *Війна́ з німцями вибухнула́ в і рік, коли́ я закінчува́в Полтавське землемі́рне училище́ (Петро Панч); Тобі́ ми з товариством сповідаємо́ і молоді́сть свою́ і сивину́ (М. Вінграновський).*

Прямий додаток у двох випадках може виражатись і родовим безприйменниковим відмінком:

1) за наявності при перехідному дієслові заперечної частки *не*, напр.: *Та слави́ людської́ зовсім ми не бажали́ (І. Франко); Ой не шуми́, вітре, вітре́ з України, і не край ти серця́, дум моїх не рви́ (В. Сосюра);*

2) коли дія переходить не на весь предмет, а лише на його частину, напр.: *Гаразд, моя́ доню́*

Ізольдо, я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму (Леся Українка).

Другий різновид не всі мовознавці розглядають як прямий додаток. Зокрема, в академічному синтаксисі української мови родовий партитивний (лат. – частина), що вказує на часткове чи невизначене щодо повноти охоплення об'єкта дією, теж розглядають як різновид непрямого додатка.

Прямі додатки, виражені формою родового відмінка, можуть виступати й у формі знахідного відмінка (купити води – купити воду, випити молока – випити молоко, не чути музики – не чути музику, не слухати матері – не слухати матір), напр.: Хіба він не зривав царські портрети? (Петро Панч). Іноді ж із заперечною часткою не вживається лише форма знахідного відмінка займенникового іменника, напр.: Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте! (І. Франко).

Периферію прямого додатка становлять конструкції з подвійним синтаксичним зв'язком, у яких додаток у семантико-синтаксичному плані визначається стосовно двох пов'язаних із ним компонентів складного (подвійного) присудка. Безпосередньо залежачи від дієслова (першого компонента складного присудка), прямий додаток вказує на об'єкт дії, а стосовно прикметникового компонента (чи його еквівалента) він виступає як суб'єкт стану, напр.: *Ми побачили його веселим* ← *Ми побачили його + Він був веселий*. З погляду сучасного трактування членів речення члени речення з подвійним синтаксичним зв'язком називають **дулексивами** (лат. – подвійний).

Непрямий додаток. Це додаток, що означає предмет, на який дія переважно не переходить безпосередньо. В окремих випадках непрямий додаток, залежачи від неперехідного дієслова, може означати предмет, на який безпосередньо поширюється дія, напр.: *завідувати школою, управляти філією, керувати кафедрою тощо*. Тому особливість непрямого додатка полягає не в характері спрямованості дії на предмет, а в морфологічних засобах його вираження, які є формами непрямих відмінків, крім знахідного безприйменникового і в деяких випадках родового безприйменникового. Непрямі додатки звичайно реалізуються в двох різновидах: безприйменниковому і прийменниковому.

Непрямий безприйменниковий додаток, виражається формами родового, давального та орудного відмінків, що залежать від неперехідних дієслів.

1. У формі родового відмінка непрямий додаток поєднується з групами дієслів, яким властиві значення досягнення результату (досягти, дочекатися, домогтися та ін.), стосунку до об'єкта (триматися, торкнутися та ін.), позбавлення об'єкта (зректися, позбавити та ін.), міри наявності об'єкта (вистачати, бракувати та ін.), навчання, анування об'єктом (учитися,

навчитися та ін.), достатності охоплення об'єкта (напитися, наслухатися, надивися та ін.), бажання, волевиявлення (бажати, жадати, воліти та ін.), напр.: Любові й щастя хочеться людині (М. Рильський); Хай зречеться він усіх життєвих дрібниць (О. Довженко).

Родовий безприйменниковий додаток також може залежати від предикативного віддієслівного іменника, прислівника, напр.: *Мальві жаль було гір, ватрища, овечого запаху, казок і безнастанного погейкування та співу Ахмета (Р. Іваничук).*

2. Непрямий додаток, виражений формою давального безприйменникового відмінка, є типовим прикладом вираження об'єкта, на який дія не поширюється безпосередньо. Цей додаток може бути обов'язковим і супровідним компонентом речення. Обов'язковими є додатки, що поєднуються з дієсловами, які мають загальні значення залежності від об'єкта, погодження з ним (коритися, присягати, та ін.), успіху (щастити, таланити та ін.), ставлення до об'єкта, виявлення почуттів (радіти, дякува-ааидрити, заважати, мстити та ін.); супровідні непрямі додатки залежать від перехідних дієслів і мають виразне значення адресата або ж виступають як супровідні компоненти при неперехідному дієслові й указують на об'єкт, що безпосередньо не охоплюється дією, чи на реальний суб'єкт дії або стану, напр.: *Він мені нічого не каже. (О. Кобилянська).*

Давальний безприйменниковий додаток залежить і від прикметника (вдячний колективові, відомий усім), напр.: *В нашому місті гарнізон був вірний Тимчасовому урядові (Ю. Смолич).*

3. Непрямий безприйменниковий додаток у формі орудного відмінка залежить від кількох груп дієслів, що вимагають об'єктного поширення. Орудний відмінок в об'єктній функції вимагається опорним компонентом, тоді як орудний відмінок в обставинній функції є факультативним. Додаток в орудному відмінку часто співвідноситься з підметом у називному відмінку. У такому разі об'єкт дії стає граматичним підметом, а суб'єкт дії – додатком. Такі речення є пасивними конструкціями, тимчасом як вираження суб'єкта дії називним відмінком, а об'єкта – орудним засвідчує активну конструкцію, напр.: *Робітники будують будинок – Будинок будується робітниками.*

Непрямий прийменниковий додаток. У сучасній українській літературній мові виражає широке коло об'єктних відношень. Прийменники розширюють можливості відмінкових форм і відображають значно складніші взаємозв'язки між предметами і явищами об'єктивної дійсності, ніж безприйменникові додатки.

Прийменникові конструкції часто функціонують і як обставини. Для диференціації цих членів речення виконують логічні питання, морфологічне вираження давального і залежного компонентів, їхнє лексичне значення, можливість заміни одних компонентів іншими що.

Непрямий прийменниковий додаток включає приймен-ки у(в), з, за, о(об), про, над, на, до, від, проти, для, між. ;мінкову форму іменника-дodatка визначає відповідний ійменник. Опорним компонентом переважно виступає дієслово, однак у такій ролі вживаються й інші частини мови (добрий до мене, схильний до науки, звістка про успіх, а про майбутнє), напр.: У землі нашої багатюща біографія, і говорить вона до нас своєю мовою (І. Цюпа). Додаток із прийменником до у родовому відмінку вживається з дієсловами на позначення досягнення об'єкта, доповнення одного об'єкта іншим, спрямування, виконуваної суб'єктом, на об'єкт, сприймання об'єкт, напр.: Чого звертаєш, ти до мене чудові очі ті ясні? (І.Франко); Іван припав до землі і дув (М. Коцюбинський).

Функціонують у родовому відмінку і додатки з прийменником у (в), напр.: У мами нестало би більше сліз плакати за мною (О. Кобилянська).

У формі знахідного відмінка непрямий прийменниковий додаток уживається в конструкціях із прийменниками про, за, у (в), на, о (об).

У поєднанні з прийменниками про, за опорні дієслова мають значення ставлення до об'єкта, розумової діяльності, повідомлення; паралельно може вживатись при дієсловах цієї групи також додаток із прийменником за, напр.: А юнаки розказують про свою дорогу (М. Костомаров); Іван охоче розповідав про своє життя домашнє (М. Коцюбинський); Дехто почав сперечатися за місця в машинах (Ю. Яновський).

Конструкції з прийменником на вживаються після дієслів, що мають значення чуттєвого сприймання, негативного ставлення, дотику до об'єкта, напр.: На білу скатертину у вітальні ставилися тонкі китайські чашки (В. Тарнавський); Льоник теж дивився на нього відчужено (В. Тарнавський); Ахмет скочив на коня і закапотів долиною, ховаючись за хмарою куряви (Р. Іваничук); Не під німав очей на Чурая (Л. Костенко).

Додатки з прийменниками за, у (в) можуть формувати конструкцію з об'єктно-присудковим значенням, напр.: Того вечора він чергував за матір, бо їй теж було погано (В. Тарнавський); Брянського сама Батьківщина призна чила йому в командири (О. Гончар).

Конструкція з прийменником у (в) вживається після дієслів, що означають стосунок до об'єкта, на досягнення якого спрямована дія, напр.: Безкінечне блаженство від чуваєш тоді, коли навколишня краса зливається з твоїм внутрішнім світом, коли зелені дерева, спів птаства, тихий смуток і мислі, синява неба, спогади і пахощі трав сплітаються в чарівні арабески (І. Цюпа).

Непрямий додаток у формі орудного відмінка вживається з прийменниками над, під, перед, з, за, між. Він поєднується з дієсловами зі значенням ставлення до об'єкта та мислення (над), сприймання (за), об'єкта, з яким суб'єкт дії перебуває в соціативному зв'язку (з),

розподілу щодо інших об'єктів (між) та ін., напр.: Неначе я у чомусь завинився перед своїм народом немаленьким (М. Вінграновський); Погрібний-старший і розмовляв з кимось по телефону (В. Тарнавський).

Місцевий відмінок, що завжди є прийменниковим, однаковою мірою репрезентує як додатки, так і обставини. Тому завжди слід урахувати наявність предметного значення іменника: чим більшою мірою зберігається предметне значення іменника, тим більше підстав говорити про додаток, напр.: У ній оживилася надія наново, й вона усміхнулася (О. Кобилянська); В алеї ще тинялися й сиділи на згих лавах дівчата й хлопці (Петро Панч). Різновидом непрямого додатка є додаток, виражений неозначеною формою дієслова, який може залежати від перехідних і неперехідних дієслів. Додаток у формі інфінітива поєднується з кількома групами дієслів, зокрема з дієсловами, що означають бажання, прагнення суб'єкта виконати дію (хотіти, готуватися, прагнути, збиратися, братися, відважитися та ін.), намір виконати дію (обіцяти, погодитися, думати, сподіватися та ін.), сприяння чи перешкоду у виконанні дії (дозволити, заборонити, навчити, дати), небажання виконати дію (боятися, ухилятися, відмовлятися, соромитися та ін.), напр.: Ніхто не відважувався увійти до Боженка (О. Довженко).

Означення

Означення є прислівним другорядним членом, здебільш передбачуваним, але не обов'язковим. Воно присубстантивне, що відрізняє його від додатка і обставини.

Означення – другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і синтаксично залежить від іменника.

Означенню властиві такі диференційні та семантичні ознаки:

- не є компонентом структурної схеми речення;
- виражається прикметниковими формами та іншими узгоджуваними словами;
- узгодження як основний спосіб зв'язку з означуваним словом;
- позиція перед означуваним словом при прямому порядку слів;
- виражає означальні відношення;
- залежить від іменника;
- при актуальному членуванні може входити до складу теми і реми.

Одне з найповніших визначень означення подане в академічному синтаксисі української мови: «*Означенням називається синтаксично залежний від іменника, займенника чи будь-якого субстантивованого слова або виразу другорядний член речення, який узгоджується з означуваним словом у відмінку, а також, здебільшого, у числі й роді або пов'язується з ним синтаксичним зв'язком керування чи, зрідка, прилягання*». Означення може залежати

від головних і від другорядних членів речення. Від означуваного слова до означення ставляться питання *який? чий? котрий?*, а також питання непрямих відмінків слова *скільки* (скільких? скільком? скількома? на скількох?). Означення з боку його загальносемантичної функції називають атрибутом, а семантико-синтаксичний зв'язок його з означуваним словом – атрибутивним.

За способом підрядного зв'язку виділяють узгоджені і неузгоджені означення.

Узгоджені означення. У ролі узгоджених означені, в українській мові виступають:

- прикметник, що узгоджується з означуваним іменником у роді (в однині), числі і відмінку або ж у числі і відмінку, напр.: *Від густого спертого повітря і без того **миленькі** лампочки ледве дихали (Петро Панч);*
- займенники прикметникової форми, дієприкметники, порядкові і кількісні числівники, напр.: *Ніби хмари облягли **наше** життя (О. Гончар);*
- прикметникові та дієприкметникові звороти, напр.: *Місяць, **закоханий в ніч чарівну**, сяє, щасливий, і світе (О. Олесь).*

Не є узгодженими означеннями прикметники та їх еквіваленти, що є складовими фразеологічного чи стійкого синтаксичного словосполучення, напр.: *ахіллесова п'ята, злий геній, лебедина пісня, драконівські закони, танталові муки, Кривий Ріг, Новий Буг, Рівненський державний гуманітарний університет, мовний апарат, геометричне місце точок і т. ін.* Вони виконують роль єдиного члена речення. Означення, виражені якісними прикметниками, означають якість предмета; означення, виражені відносними прикметниками, вказують на ознаку предмета за місцем його перебування, матеріалом, належністю; означення, виражені неозначеними займенниками, вказують на невизначеність предмета щодо якості, властивості, належності; означення, виражені заперечними і означальними займенниками, передають підсилювально-видільні ознаки; означення, виражені порядковими числівниками, передають порядок при лічбі, напр.: ***Найменший** шелест або стук – і моє серце падає і завмирає (М. Коцюбинський).*

Неузгоджені означення. Це залежні компоненти, найчастіше репрезентовані формами непрямого безприйменникового та прийменникового відмінків. Вони пов'язуються з означуваними словами способом керування чи прилягання. Неузгоджені означення виражаються:

- формою родового відмінка керованого іменника, напр.: *Вікна **школи** горіли яскравими огнями (В. Козаченко);*
- синтаксично неподільним словосполученням (дівчина з **синіми очима**, людина **середнього віку**), напр.: *Парубок **літ двадцяти** бігав за ним (Панас Мирний); В осінню ніч **сорок п'ятого року** прощання лунили над Дніпром (О. Довженко);*

- формами непрямих відмінків із прийменниками, передусім із прийменником з(із) у родовому та орудному відмінках та з прийменником у(в) у місцевому відмінку; рідше функціонують неузгоджені означення з прийменниками від, до, без, під, з-під, між, на, над, за, по, навкруги, посеред, через та ін., напр.: *Море зазирає у темні ущелини, в широкі гирла річок і струмків, у хащі й ліси **на схилах*** (І. Нечуй-Левицький);
- інфінітивом, дієприслівником, прислівником напр.: *Хлопець не може опертися бажанню **глянути** в вікно* (М. Коцюбинський).

І при безприйменникових, і при прийменникових неузгоджених означеннях можуть уживатися узгоджені означення, напр.: *Люблю хати **древлянського Полісся*** (Л. Костенко); *Нехай ботаніки розв'язують питання **про різнобарвний лист** у пору опадання* (М. Рильський); *Нарешті вийшов один у пальті з піднятим коміром* (Петро Панч).
Прийменникові неузгоджені означення, залежно від того, яким відмінком вони виражені, вказують на різні ознаки:

1) у родовому відмінку – на ознаку за матеріалом (прикраси зі срібла, костюм із шерсті), за походженням (вода з річки, студент зі Львова), за речовиною (банка з-під варення), за призначенням (ліки від застуди, папір для малювання), за місцем перебування (озеро біля лісу, будинок біля дороги), за причиновими зв'язками (радість від зустрічі) та ін.;

2) у формі знахідного відмінка – на ознаку за зовнішнім виглядом (зошит у клітинку), на кількість, міру (відро на десять літрів), призначення (матеріал на пальто, квиток на виставу), напрям (поїзд на Київ), кількісно-часові відношення (підсумки зарік);

3) в орудному відмінку – на ознаку за зовнішньою чивнутрішньою характерною особливістю (будинок з колошіми), за відношенням до просторових, часових ознак (сад перед будинком, битва під лісом, приготування перп) від'їздом, події за кордоном), на цільові відношення (похід за грибами);

4) у формі місцевого відмінка – на ознаку за характерною зовнішньою рисою (людина в окулярах), за видом чи формою предмета (роман у віршах), за просторово-часовими ознаками (змагання в юності, будинок у лісі).

Різновидом означення є прикладка .

Прикладка – означення, виражене іменником, узгоджуваним з опорним словом у відмінку.

Прикладці як структурно-семантичному різновидові вначення притаманні такі ознаки:

- вона не компонент структурної схеми речення;
- виражається іменником;
- узгоджується з іменником у відмінку;
- є іншою назвою предмета;

— не має закріпленої позиції теми чи реми при актуальному членуванні речення. Прикладка може характеризувати особу за професією, родом занять (інженер-будівельник, лікар-хірург), за місцем проживання (хлопець-одесит), за соціальним походженням (дівчина-селянка), за національною належністю (чоловік-француз), за родинними стосунками (хлопці-брати), за віком (брат-підліток).

Прикладки бувають непоширені і поширені, невідокремлені і відокремлені, препозитивні (стоять перед означуваним словом) і постпозитивні (розміщені після означуваного слова). Часто вживаними є прикладки, що характеризують осіб і предмети з якісного боку, напр.: *Вийшла я на Княжу гору глянути на красень Львів (А. Турчинська); За що ж розгнівалася мати-природа? (П. Воронько); Горять її вогонь-слова (П. Усенко).*

Прикладка може стосуватися і членів речення, виражених особовими займенниками (займенниковими іменниками). Такі прикладки звичайно є відокремленими, напр.: *Йому було приємно, що він, старий генерал, якого сусіди вважали «червоним» і небезпечним, завжди лишався вірним собі (М. Коцюбинський); А друзі кажуть: нащо він тобу, цей куц-дикун? (М. Рильський).*

Не є прикладками складні терміни (хата-лабораторія, плащ-палатка), так звані прикладкові сполучення слів (хліб-сіль, путь-дорога, срібло-злото, калина-малина, щастя-доля, час-годинонька). Вони виступають одним членом речення.

Між прикладкою та означуваним словом установлюються апозитивні (лат. – близький) відношення – відношення смислової і граматичної рівноправності. Прикладка і означуване слово позначають той самий об'єкт реальної дійсності. В історії мовознавства апозитивні відношення розглядалися у співвідношенні з іншими формами зв'язку.

Обставина

Обставинам належить особливе місце в системі другорядних членів речення. Вони здебільшого є похідними від підрядних частин складнопідрядних речень і стосуються предикативного ядра речення.

Обставина – другорядний член речення, що характеризує дію, процес, стан, ознаку чи вказує на умови, за яких вони відбуваються.

Обставини визначаються головним чином за значеннєвими показниками. На відміну від додатка, участь обставин у формуванні структурно-семантичної завершеності речення не обов'язкова. Лише кілька дієслів-присудків вимагають обставинного поширення (поводитися, опинитися, коштувати тощо), напр.: *Хмельницький повівся дипломатично, він не став ні розпитувати Немирича, ні висловлювати своїх міркувань (Петро Панч).*

Обставина характеризується розгалуженістю значень і тісними взаємозв'язками зі

структурою складного речення.

Типова обставина як структурно-семантичний компонент речення має такі диференційні ознаки:

- вона не є компонентом структурної схеми речення (другорядний член речення);
- виступає як виразник обставинних семантико-синтаксичних відношень;
- виражається прислівниками, дієприслівниками, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників, інфінітивом;
- поєднується з головним компонентом синтаксичним зв'язком прилягання;
- переважно не має чітко закріпленої позиції у реченні;
- становить згорнуту пропозицію у семантико-синтаксичній структурі речення;
- при актуальному членуванні речення може самостійно виконувати функції теми і реми або ж бути їх складниками.

Вживання обставин зумовлюється конкретною потребою характеристики дії щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри і ступеня її здійснення. З огляду на це виявляють такі їх різновиди: способу дії, міри і ступеня, часу, місця, мети, причини, умови, допусту.

Обставини способу дії.

Дають якісну характеристику дії чи стану, означають спосіб її здійснення і відповідають на питання *як? яким способом?*

Головними засобами вираження обставин способу дії є:

- 1) якісно-означальні прислівники, напр.: *Уперто, жалібно* тяглася нота скарги у темряві (М. Коцюбинський); *Цієї ночі-уночі ми тихо говорили* (М. Вінграновський);
- 2) означальні прислівники способу дії, напр.: *Пасуть вимерлих тарпанів, навшпиньках ходять сутінки і сні* (Л. Костенко); *Теплий і вільний степовий вітерець прожогом вишмигнув з байраку і вдарив нам зненацька просто в обличчя* (Ю. Смолич); *Постоявши серед подвір'я, він повагом рушив за хвіртку, щоб засвітити на телеграфному стовпі ліхтаря* (Б. Харчук); *У хату вступило разом два чоловіки* (Панас Мирний); *Як раптом вибухнуло серце!...* (М. Вінграновський);
- 3) безприйменниковий іменник в орудному відмінку із загальним порівняльним значенням, напр.: *Із літньої кухні дим бухав **хмарою*** (М. Коцюбинський);
- 4) прийменниковий іменник, напр.: *Дід Овсій вистроїв усіх **в одну лінію**, а сам пішов попереду* (М. Коцюбинський); *Молодь зібралася **в окрему купу*** (М. Коцюбинський);
- 5) дієприслівниковий зворот, напр.: *Дерева й куці стояли довкола тихі й непорушні, **похилившись додолу важкими, росою набряклими вітами*** (Ю. Смолич);

Обставини міри і ступеня.

Характеризують дії та ознаки щодо міри їх вияву чи інтенсивності й відповідають на питання *якою мірою? наскільки? як часто? як багато? скільки разів? у скільки разів?*

Обставини зі значенням інтенсивності дії, ознаки вказують на конкретну кількісну міру чи ступінь їх вияву. Засобами їх вираження є:

1) прислівники із загальним значенням міри і ступеня, напр.: *Замфір дуже любив свій виноградник (М. Коцюбинський); Повстанці просувалися лісом дуже обережно (С. Склярєнко); Прозору склянку **вщєрть** налито виномчервоним і хмільним (М. Рильський); Весно, весно, яка тинещадно прекрасна у ці важкі дні війни (О. Гончар);*

2) прийменниково-іменникові конструкції, що вказують на межу інтенсивності дії, ознаки, напр.: *Юрко червоніє до сліз (В. Козаченко); Ми обнялися до болю, радісно збуджені вмиць (П. Воронько).*

Обставини зі значенням міри дії чи ознаки вказують на кількісне вираження дій, станів, ознак, про які йдеться в і реченні. Вони виражаються різними конструкціями, в яких наявні повнозначні компоненти на позначення ваги, розміру, вартості, відстані, періодичності повторення дій та ін., напр.: ***Втричі більше** винограду ми зняли з земель (П. Воронько); Я пройшов приморськими стежками з **півтисячі кілометрів**, не перестаючи захоплюватись баченим навколо (О. Довженко).*

Обставини місця.

Характеризують дію, ознаку, подію у росторовому аспекті й відповідають на питання *де? куди? звідки?* Обставини місця різноманітні за способами граматичного вираження і значеннєвими функціями.

Обставини місця в сучасній українській мові виражаються двома основними засобами: прислівниками місця і надзвичайно розгалуженими прийменниково-іменниковими конструкціями.

У функціональному плані виділяють два різновиди обставин місця: *власне обставини місця і обставини напряму дії чи стану.*

Власне обставини місця. Вказують на локалізацію в просторі й відповідають на питання *де?* Ці обставини виражаються:

- прислівниками місця, напр.: *Десь у людей дощ іде (Панас Мирний);*
- прийменниково-іменниковими конструкціями, що вказують на локалізацію дії чи стану у відповідному об'єкті, над ним, біля нього, перед ним, за ним, під ним, навколо об'єктів, між об'єктами, напр.: *Метушилися й гомонили **по дворах і серед вулиці** величезні зграї*

горобців (Ю. Смолич).

Обставини на пряму дії (стану).

Вказують на кінцеву (куди?) чи на вихідну (звідки?) точку поширення дії чи стану. Вживаються з дієсловами на означення руху, переміщення.

Виділяють три різновиди цих обставин: зі значенням кінцевої точки поширення дії чи стану; зі значенням вихідної точки поширення дії чи стану; на позначення шляху переміщення.

1) Обставини зі значенням кінцевої точки поширення дії чи стану. Виражаються кількісно невеликою групою прислівників, напр.: *Врешті мельник казав їм зупинитися, а сам пішов **наперед*** (М. Коцюбинський); *Додому люди не розходилися: зібралися на цвинтарі, хвилювалися, гули* (С. Васильченко); *Тумани лунуть **вгору, вгору, а хмари вниз*** (П. Тичина). Проте основним джерелом вираження цих обставин є численна група прийменниково-іменникових конструкцій, що вживаються в обставинній функції і вказують на те, що кінцевою точкою поширення дії або стану може бути внутрішня частина об'єкта чи середовища, поверхня об'єкта, місце над об'єктом, за об'єктом, перед об'єктом, простір над об'єктом, місце і простір над кількома об'єктами, напр.: *На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня та наблизитись **до берега*** (М. Коцюбинський); *У світлицю ввійшов невисокий, але товстий рудий чоловік, убраний у гарну чумарку, з картузом у руках* (Б. Грінченко); *Ми йшли **до гімназії*** (Ю. Смолич);

2) Обставини зі значенням вихідної точки поширення дії чи стану. Це своєрідні антоніми до обставин попереднього різновиду. Вони також можуть виражатися прислівниками, напр.: ***Зверху** почало щось сіятись, чи то дощ, чи мряка* (М. Коцюбинський); ***Здалеку** повіяло вогкістю, недалеко була мета* (Ю. Яновський).

Часто для вираження обставин місця на позначення вихідної точки поширення дії чи стану використовуються прийменниково-іменникові конструкції з прийменниками *з, з-під, з-за, від*, напр.: ***Від залізничної колії** бігли службовці блокпоста і робітники, що ремонтували насип* (Ю. Смолич); *Вертаються руські люди з **чужої країни*** (М. Костомаров).

3) Обставини на позначення шляху переміщення. Характеризують дію як таку, що відбувається на певному відрізку шляху. Основними засобами вираження цих обставин є безприйменниковий орудний відмінок іменника з просторовим значенням та прийменниково-іменникові конструкції з прийменниками *по, через, крізь, повз, здовж*, напр.: *Вони їздили **по селах*** (М. Коцюбинський); *Іду **шляхом**, поля й ліси минаю, але життя свого не омину* (Л. Первомай-Бкий); *Дорога й далі йшла **здовж Уралу*** (З. Тулуб); ***Вдодовж автостради** гомонить барвистий ярмарок* (О. Гончар).

Крім зазначених різновидів, наявний і такий, у якому одночасно реалізуються початкова і кінцева точки поширення дії чи стану, напр.: *І від Дунаю до Дунаю, на верховині, на низу, я пазову тебе (М. Вінграновський).*

Обставини часу.

Характеризують дію, стан, ознаку за їх стосунком до певного часу і відповідають на питання *коли? доки? з якого часу? до якого часу? з яких пір? до яких?* Вони виражаються прислівниками часу, безприйменниковими іменниками та іменниками в непрямих відмінках із прийменниками, дієприслівниками і дієприслівнико-зворотами, фразеологізмами. При цьому однаковою мірою активно використовуються непоширені і поширені обставини часу, напр.: *Щовечора, як зіронька до місяця сходить, молода дівчинонька в садочок виходить (Леся Українка); Надвечір сонце зовсім сховалося: небо чорни-хмарами замазалося; чутно здалека грім; моргає блискавка... (Панас Мирний).*

Обставини часу із семантичного погляду поділяють на два різновиди: обставини із загальним значенням моменту або стану та обставини із загальним значенням хронологічних меж тривання дії чи стану.

1. Обставини із загальним значенням моменту дії або стану. Вони вказують:

- на зв'язок дії чи стану з відповідним моментом часу і виражаються прислівником (увечері, вранці, вночі, улітку, навесні, смерком), іменником із прийменником у знахідному та місцевому відмінках (у неділю, у жнива, вюності, на третій день, о сьомій годині, на світанку), іменником із залежним прикметником чи займенником у родовому відмінку (холодної зими, минулого року, пізньої осені, наступного тижня, цього літа);
- на те, що дія або стан відбувається одночасно з іншою дією або станом (засобом вираження виступають іменники з прийменниками у родовому та місцевому відмінках: серед ночі, за царя, при вступі);
- на те, що дія або стан передують якійсь іншій дії, стану, події (засобом вираження є іменники з прийменниками у родовому, знахідному та орудному відмінках: до літа, до зустрічі, під Різдво, під весну, за годину до Нового року, перед відпусткою, перед приїздом);
- на те, що дія або стан відбувається після настання іншої дії, стану, події (засобом вираження є іменники з прийменниками у родовому, знахідному, місцевому відмінках: після екзаменів, після дощу, після відпустки, за місяць, за рік, через тиждень, через десятиліття, по приїзді, по закінченні).

2. Обставини із загальним значенням хронологічних меж тривання дії чи стану. Вказують:

- на тривалість дії чи стану (засобами вираження є прислівники, іменники в знахідному та орудному відмінках без прийменника, іменники в родовому, знахідному, місцевому відмінках із прийменниками: *довго, місяць, годину, місяцями, з вечора до ранку, зарік, за місяць, за літо, упродовж року*);
- на початковий чи кінцевий момент тривання дії або стану (засобами вираження є прислівники, іменники в родовому відмінку з прийменниками: *зроду, до ночі, до весни*).

Обставини причини.

Характеризують дію, стан, ознаку, вказуючи на причину, підставу виникнення їх, і відповідають на питання *чому? через що? з якої причини? на якій підставі?*

Обставини причини в сучасній українській літературній мові виражаються:

- прислівниками причини, напр.: *Кайдаш спересердя грюкнув дверима* (І. Нечуй-Левицький);
- дієприслівниками і дієприслівниковими зворотами, напр.: *Замислившись, Євген не помітив, як підійшов до нього Роман Блаженко* (О. Гончар); *Гнат зрадив, побачивши Настю та сина, і заплакав* (М. Коцюбинський);
- прийменниково-іменниковими конструкціями, включаючи ті, в яких уживаються похідні прийменники *завдяки, в результаті, внаслідок, у зв'язку з*, напр.: *По рівному і спокійному обличчі Наталі від щастя текли сльози* (О. Кобилянська).

Обставини мети. Означають мету дії чи стану і відповідають на питання *для чого? нащо? навіщо? з якою метою?* Обставини мети виражаються:

- прислівниками мети, напр.: *Усі вулиці Вербівки ніби навмисне обсажені вербами* (І. Нечуй-Левицький);
- прийменниково-іменниковими формами, напр.: *Мірошника любила для потіхи* (Т. Шевченко);
- дієприслівниковим зворотом, напр.: *Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні* (П. Мирний);
- інфінітивом, напр.: *Місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко);
- складеними прийменниками *в ім'я, на честь, з метою* з іменником у родовому відмінку, а прийменник *з метою* може також уживатися з інфінітивом, напр.: *Тоді я склав план реконструкції кількох площ і вулиць міста з метою його благоустрою* (О. Довженко).

Обставини умови.

Означають умову, за якої відбувається дія, і відповідають на питання *за якої умови?*

Обставини умови виражаються:

- прийменниково-іменниковими конструкціями, напр.: *Та при такій погоді треба ще подумати про купівлю (М. Стельмах.)*
- дієприслівниковим зворотом, напр.: *Мелодія, опанувавши душею, загніздившись там, не хутко німіє (М. Коцюбинський).*

Обставини допусту.

Вказують на умову, всупереч якій щось відбувається, і відповідають на питання *незважаючи на що? всупереч чому?*

Обставини допусту виражаються:

- прийменниково-іменниковими конструкціями, напр.: *А дуб стоїть незламно всім напастям наперекір (І. Цюпа);*
- дієприслівником і дієприслівниковим зворотом, напр.: *Не раз відчувши на собі щем поразок, бійці не зупинялися у боротьбі (М. Скорупський).*

Отже, обставини мають різноманітні значення і виражаються передусім за значеннєвими показниками.

Парцельовані другорядні члени речення

Питання про парцеляцію, парцельовані конструкції є дискусійним у мовознавстві. Нерідко явище парцеляції ототожнюють з явищем приєднування. Так, П. Дудик і парцельовані, і приєднувальні одиниці розглядає як приєднувальні конструкції. І хоча цим синтаксичним одиницям присвячено багато праць українських і зарубіжних мовознавців (С. Крючков, І. Петличний, Н. Валгіна, В. Жайворонок, О. Колесников, М. Михліна, М. Черемисіна, М. Шафіро та ін.), до цього часу наявні розбіжності у трактуванні цих явищ. В енциклопедії «Українська мова» явища приєднування і парцеляції розмежовують чітко. Приєднування розглядають як різновид синтаксичного зв'язку, співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них (опорного речення) та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої (приєднувальної конструкції). Парцеляція є способом оформлення однієї синтаксичної одиниці (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами). Така позиція є цілком обґрунтованою. У межах другорядних членів речення наявні саме парцельовані компоненти.

Парцеляція (франц. *ragseïe* – частинка) — спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами).

Парцельовані другорядні члени виникають ніби під час висловлення думки, виступаючи атрибутивним (означальним), адвербіальним (обставинним) або об'єктним доповненням,

уточненням до сказаного в попередньому реченні.

Парцельовані означення.

Вони виражаються одним чи кількома прикметниками або іншими частинами мови з означальною функцією, напр.: *Сонце сховалось за гори й ходило там десь короткими днями, а в ямі лишилась ніч... Довга, безкрая й сумна, як плащаниця* (М. Коцюбинський); *Ось і вечір. Вітрястий, погрозливий* (І. Микитенко); *З одного краю селища сага блищить, з другого – облуплений собор біліє. Старовинний, козацький* (О. Гончар).

Функціонування узгоджених означень у називному вімінку наближає їх до присудків, тому дехто з мовознавців називає їх предикативними означеннями. Однак парцельовані означення, виражені формами непрямих відмінків, позбавлені предикативності, напр.: *Крізь листя дерев і контури хат виднілися далекі обриси поля. Зеленого, соковитого* (Ю. Смолич); *На першому танку стояв жандарм. З оголеною шаблею* (Ю. Смолич).

Часто функціонують парцельовані прикладки, напр.: *Хивуть на Зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент казав би, правильні. Роботяги. Металурги* (О. Гончар); *А десь за ним хтось на роялі грає журну і бентежну сонату Бетховена. Місячну сонату* (І. Багряний).

Парцельовані обставини.

Виражаються прислівниками та безприйменниково-іменниковими і прийменниково-іменниковими формами. Найчастіше парцельованими є обставини способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, напр.: *Годинник у столовій пробив другу. Голосно, різко* (М. Коцюбинський); *Упоравшись, пішли шукати нової І найшли зелену хату і кімнату у гаї темному. В лугах, в степах широких, в байраках крутих, глибоких* (Шевченко).

Парцельовані додатки.

Виражаються іменниками та субстантивованими словами і виразами, напр.: *Вона не забула своєї келії, тісної та тихої, як домовина... Вечірніх тіней, тремтячих від світла лампадки... Малоого віконця, яке містило в собі високі гори, і чисте небо, і ясне сонце...* (М. Коцюбинський); *Читав про зраду Юди... Про відступництво Петра, що зрікся Вчителя, за ким півень прокричав двічі* (І. Багряний); *Згадували свої пригоди хлоп'ячі, мисливство й своє рибальство. Всякі неймовірні події, ясні радості й чорні трагедії золотого чудесного юнацтва* (І. Багряний).

Деколи одночасно функціонують кілька різних парцельованих другорядних членів, напр.: *І слухає мій сум природа. Люба, щира. Крізь плач, крізь сміх* (П. Тичина).

Сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення

Члени речення за традиційною класифікацією визначають з урахуванням взаємодії синтаксичних і семантичних ознак. В основі нових підходів до класифікації членів речення в мовознавстві, в т. ч. й українському, – диференціація формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак. Ґрунтуючись на розмежуванні синтаксичних зв'язків на реченнєві та словосполученнєві, учені запропонували концепцію детермінантних членів речення (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Шведова, Г. Золотова, В. Малащенко, О. Сиротиніна, Л. Руденко та ін.) як компонентів, що не входять до структурного мінімуму речення. У русистиці, зокрема, розмежовують суб'єктно-об'єктні та обставинні детермінанти. Суб'єктно-об'єктні детермінанти є додатками; обставинні детермінанти, що поширюють усю структуру речення, – обставинами.

Детермінант (лат. – той, що визначає) – автономний семантичний поширювач речення, зумовлений комунікативними потребами висловлення.

У конструктивному аспекті детермінант є факультативним компонентом, без якого формальна і семантична будова речення є автосемантичною (самодостатньою), напр.: ***В одному*** з найславетніших ***соборів*** ворота царські вразили мене (Л. Костенко); ***Триста ночей*** я губами квітчав твою сірооку голову (М. Вінграновський).

Детермінант функціонує на реченнєвому рівні й пов'язується з предикативною основою детермінантним зв'язком, що є непередбачуваним і необов'язковим. За семантикою виділяють фонові детермінанти, детермінанти зумовленості та детермінанти з характеризувальним значенням.

Фонові детермінанти. До них належать локальні і темпоральні детермінанти, які виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення, напр.: ***Недалеко од хати*** під грушею ***Мотря*** терла коноплі (І. Нечуй-Левицький); ***Обабіч дороги*** кучерявляться молоді трепетні тополі (І. Цюпа).

Детермінанти зумовленості. Це компоненти, які називають ситуацію, подію,

що перебуває у відношенні взаємодії з основною подією. Серед них виділяють детермінанти причини, мети, умови, допусту, напр.: *Маковейчик, оглянувшись, мало не скрикнув з несподіванки* (О. Гончар); *Тієї осені, намагаючись потрапити в оперу, Соломія часто бувала на імпровізованій співацькій біржі* (В. Врублевська).

Детермінанти з характеризувальним значенням. До них належать такі детермінанти, яким властиві різні відтінки якісної характеристики основної події.

Ці детермінанти поділяють на:

- детермінанти означальної семантики (*тихо, спокійно, розважливо, голосно* та ін.), напр.: *Червоно зблиснуло в скісних проміннях сонця лезо* (Ю. Мушкетик);
- детермінанти зі значенням уточнення/обмеження (*фактично, категорично, духовно* та ін.), напр.: *Зовні Василь не був таким красивим, як Сашко* (Яків Ваш);
- детермінанти сукупності/роздільності (*разом, гуртомі, утрюх* та ін.), напр.: *Разом з Григорієм вони розбили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Ю. Дольд-Михайлик).

Отже, при виділенні другорядних членів ураховують формально-граматичні і семантичні ознаки. Кожен із другорядних членів (додаток, означення, обставина) має свої диференційні ознаки. Сучасні підходи до класифікації другорядних членів ґрунтуються на розмежуванні формально-синтаксичних ознак.

Лекція №6

Тема: *Складносурядне речення*

План

1. Загальні відомості про складне речення. Диференційні ознаки і макротипи складних речень.

2. Складносурядне речення. Принципи класифікації. Засоби зв'язку предикативних частин складносурядного речення. Граматичне значення складносурядних речень.

3. Складносурядні речення відкритої та закритої структури.

Література:

13. Вихованець Іван Романович Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

14. Слинко Іларіон Іларіонович, Гуйванюк Ніна Василівна, Кобилянська Марія Филімонівна Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.

15. Сучасна українська літературна мова: Підручник / Марія Яківна Плющ, Степан Пилипович Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 430 с.

16. Шульжук Каленик Федорович Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Додаткова література:

6. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 3–118.

7. СУЛМ / За ред. Плющ М. Я. – К.: В. шк., 1994. – С. 303–307.

8. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 3–50, 181–213.

9. Марун М. Є., Торчинський М. М. Синтаксис української мови. – Умань, 1995. – С. 5–10.

1. Загальні відомості про складне речення. Диференційні ознаки і макротипи складних речень.

Складне речення – це цілісна синтаксична одиниця, що складається з двох або більше предикативних частин і становить собою єдине смислове ціле. З простим реченням предикативні частини об'єднує те, що вони подібні до простих речень у конструктивному аспекті (будуються за однією із

структурних схем простого речення) і як прості речення, мають категорію предикативності і певну семантичну структуру. Але на відміну від простих речень, предикативні частини не мають інтонаційної та смислової завершеності. Прості речення і складні речення мають спільні і відмінні риси як самостійні синтаксичні одиниці.

Спільне: і прості речення і складні речення мають комунікативну організацію, тобто виражають відносно закінчену думку, є засобом спілкування і повідомлення, допускають актуальне членування: тему і рему.

Відмінне: просте речення – це синтаксична одиниця більш низького рівня. За їх допомогою людина виражала різні боки життя. Пізніше, коли людина навчилася відкривати закономірні зв'язки між явищами дійсності: причину, мету, умову ., тоді з'явилися складні речення – синтаксичні одиниці більш високого рівня.

Прості речення і складні речення відрізняються формальною організацією: просте речення – монопредикативне, складне речення – поліпредикативне.

Прості речення і складні речення мають різне граматичне значення і способи його вираження: прості речення – виражають граматичне значення через предикативність, а складні речення – через зв'язок між предикативними частинами.

Прості речення і складні речення відрізняються смисловою організацією: елементарне просте речення моно ситуативне, а складне речення – поліситуативне. *Студент вчиться погано. Студент вчиться погано, бо багато хворів.*

Але є перехідні випадки: у простому реченні повідомляється про дві ситуації: *Студент вчиться погано внаслідок тривалої хвороби.* І навпаки, у складному реченні повідомляється про одну ситуацію: *Справа в тому, що студент погано вчиться.*

Таким чином прості речення і складні речення – різні синтаксичні одиниці.

Смислові і предикативні відношення між предикативними частинами складного речення виражаються за допомогою сполучників, сполучних слів, співвідносних слів, інтонації, порядку розташування, частин складного речення, співвідношенням видово-часових і способових форм дієслів-присудків, а також за допомогою лексичних засобів.

За способами об'єднання предикативних частин складних речень в одне ціле розрізняються сполучникові і безсполучникові складні речення: *Мужик – простак, яких кругом немало. Якщо між товаришами немає згоди, на лад їх справа не піде.*

Сполучникові складні речення залежно від характеру смислових і граматичних відношень між складовими частинами поділяються на складносурядні і складнопідрядні речення : *Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів. Там кружить ворон, та вис вітер. Хто бідний, той тобі не пара. Пахнуть хлібом слова, що мене їх навчила мати.*

Як бачимо, сурядний зв'язок спостерігається між синтаксично рівноправними предикативними частинами складносурядних речень, підрядний між синтаксично нерівноправними предикативними частинами складносурядних речень.

Але між підрядним і сурядним зв'язком немає чіткої межі. Є ціла низка перехідних значень між сурядністю і підрядністю. Наприклад, складнопідрядне речення може передавати сурядні значення:

Она Алексея ещё не видела, между тем как есе молодые соседки только о нём и говорили. (Значення співставлення).

Он даже с нами не был откровенен, что, конечно, нас обижало. (Значення приєднувальне).

І навпаки, серед складносурядних речень є конструкції, які виражають підрядні відтінки.

Стоило Привалову сказать «скучно», и Саша придумывал какую-нибудь шутку. (Значення часу).

Безсполучниковий зв'язок здійснюється в безсполучникових складних реченнях за допомогою інтонації, без сполучників.

2. Складносурядне речення. Принципи класифікації. Засоби зв'язку предикативних частин складносурядного речення. Граматичне значення складносурядних речень.

Складносурядні речення – це складні речення, предикативні частини якого синтаксично рівноправні (граматично незалежні) і поєднуються між собою сурядним зв'язком з використанням сполучників сурядності: – єднальних: **і, та, також, ні-ні, не тільки – а й**: Ні повітря не ворухнеться, ні пташка не защебече. И воздух тут чист, и от речки холодком тянет; – протиставних: **а, але, та, проте, зате, однак, а то**: Дерево стояло ще голе, але на вітах його вже починалось пташине життя; – розділових: **або, чи, то-то, чи то - чи то, не то - не то**: Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає?

Зв'язок між предикативними частинами складносурядних речень здійснюється також: співвідношенням форм виду й часу дієслів-присудків. Для позначення часового зв'язку між явищами, що співіснують одночасно, вживаються форми недоконаного виду в будь-якому часі: *Сяють красиві води, і птаство гелгоче, і похитується під сонцем очерет*. При передачі послідовних дій, дієслова-присудки вживаються у формі доконаного виду: *Вот наступит октябрь, и покажутся вдруг журавли. Сонце зайшло і надворі почало темніти*;

- неповнотою однієї з предикативних частин: *Завойовник знущається з підкореного народу, а підкорений – з себе*;

- вживанням у другій предикативній частині займенників, які свідчать про її несамотійність: *Лизу напугал странный взгляд Веры, и она не решилась возражать*;

- спільним другорядним членом: *На хвилину раптом стихли голоси і стинилися тіні*;

- загальним підрядним реченням: *Много веков сушили эту землю ветры-суховеи и палило солнце, пока она не стала такой крепкой;*

- взаємозумовленістю предикативних частин, за допомогою типізованих слів: *Ещё в полях белеет снег, а воды уж весной шумят;*

- синтаксичним паралелізмом: друга предикативна частина будується за зразком першої: *То моросил дождь, то падала какая-то крупа;*

- порядком розташування підрядних частин складного речення. Цей порядок може бути вільним і формувати складносурядні речення гнучкої структури. Предикативні частини таких складносурядних речень можна міняти місцями без змін у значенні речення: *У луках трава копитами прим'ята, і крик журавлиний у темряві чуть.* Складносурядне речення з закріпленим порядком розташування предикативних частин формує негнучкі структури: *Лес окончился, и рота вошла в деревню. Проишов дощ, і дерева засіяли під сонцем.* За засобами синтаксичного зв'язку і за характером відношень між предикативними частинами складносурядні речення поділяються на такі групи:

1. Зі значенням одночасності, суміжності дій або станів: *А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить*

2. Послідовності дій або станів: *Проишла гроза, і ніч настала, і знову день шумить кругом.*

3. Причиново-наслідковим значенням: *А стыд жег – и жить стало невмоготу.*

4. З умовно-наслідковим значенням: *Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа!*

5. З допустово-протиставною залежністю між діями або станами: *вода була чистою, і все-таки входити в неї чомусь було Остапові боязно.*

6. З приєднувальним відношенням (додаткова, супутня інформація): *Щегольство неясными словами заметно у многих и это очень плохо.*

7. З протиставним значенням: *вітру на морі не було, проте клекотав сильний прибій.*

8. Явища можуть зіставлятися: / *потечуть веселі ріки, а озера кругом гаями поростуть.*

9. Явища можуть чергуватися: *то вітерець дихне, то коник в житті засюрчить.*

10. Явища можуть взаємовиключатися: *Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила. Либо пан, либо пропал.*

11. З уточнювальним значенням: *Задуми оповідань виникали під час зустрічей з людьми, тобто джерелом цих задумів було саме життя.*

12. З обмежувальним значенням: *В полдень наступає тишина, і тільки слышен стук топора по дереву.*

13. Зі значенням посилення, градації дії: *Голос мой на ветру огрубел, да и сердце моё огрубело.*

3. Складносурядні речення відкритої та закритої структури.

Кількість предикативних частин в складносурядному реченні формує або закриті, замкнуті структури, або відкриті, незамкнуті.

У закритих структурах граматичне значення складносурядного речення визначається співвідношенням тільки двох частин (приєднання інших частин не порушує основного структурного принципу – розпадання на дві частини). Закриті частини, як правило, двочленні, бо не допускають продовження: *Утро выдалось отменное, и поэтому у всех было хорошее настроение. Десь заблудилась у плавнях, або вовки роздерли її.* Другу частину речення, звичайно, можна продовжити, але структура все-таки буде замкненою, бо кожна нова предикативна частина буде за змістом залежати від певної структури, все-таки буде двочленною. Таких речень більшість.

Складні речення, що мають у своєму складі 2, 3 і більше предикативних частин, кількість яких потенційно може бути збільшена додаванням нових предикативних частин, мають відкриту структурну частину: *Сонце сховалось за зелені хмари, і з полудня повіяв вітер, і зробилась одлига.* Відкриті структури, як правило, багаточленні. Кожна наступна предикативна частина не залежить від попередньої за змістом. Таких речень небагато. Це головним

чином складносурядні речення, у яких йдеться про одночасність, сумісність дій або станів, про їх чергування або взаємовиключення.

Лекція 7

Тема: Складнопірядне речення

План

1. Поняття про складнопірядне речення.
2. Принципи класифікації складнопірядних речень. Засоби зв'язку предикативних частин складнопірядних речень.
3. Види пірядних речень.
4. Складнопірядні речення з кількома пірядними.
5. Безсполучникове складне речення.

Література

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 33–42.
2. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 10–39, 118–148.
3. СУЛМ / За ред. Плющ М. Я. – К.: В. шк., 1994. – С. 305–316.
4. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: В. шк., 1994. – С. 69–102.
5. Вихованець І. Р. Граматика укр. мови. Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – С. 51–65, 158–180.

1. Поняття про складнопірядне речення

Складнопірядним називається складне речення, предикативні частини якого синтаксично нерівноправні і з'єднані між собою пірядним зв'язком.

У складнопірядних реченнях одна предикативна частина обов'язково головна, друга – пірядна. Пірядна предикативна частина може знаходитися в пре-, пост-, або інтерпозиції по відношенню до головної частини: *Люблю людей землі моєї, бо й я землі моєї син. Чого Івась не навчиться, того й Іван не*

буде вміти. А я, як очі закрию, бачу тільки батьківську хатину. А ви, друзя, как ни садитесь, всё в музыканты не годитесь.

У мовознавстві поширені 2 класифікації підрядних речень: логіко-граматична і структурно-семантична. За логіко-граматичною класифікацією беруть до уваги те, на яке питання відповідає підрядне речення і який член речення воно замінює або уточнює. Якщо підрядне речення відповідає на питання хто? що?, то воно замінює підмет і його слід вважати підметовим: *Хто не повстав, нехай повстане.* Якщо підрядне речення відповідає на питання непрямих відмінків – воно додаткове: *У кого серце мудрістю багате, тому глибини всякі перейти* і т.д.

2. Принципи класифікації складнопідрядних речень. Засоби зв'язку предикативних частин складнопідрядних речень.

В основі структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень лежить:

- віднесеність підрядної частини до одного слова (або словосполучення) в головній предикативній частині або до всієї головної предикативної частини;
- змістові відношення між головною і підрядною частинами;
- формально-граматичні засоби приєднання підрядної частини до головної.

За цією класифікацією складнопідрядні речення поділяються на розчленовані та нерозчленовані.

Для нерозчленованих складнопідрядних речень характерна віднесеність підрядної частини до одного слова (або словосполучення) в головній предикативній частині, для розчленованої – до всієї головної предикативної частини в цілому: *ми нові гаї посадили, щоб земля була весела. Завжди пам'ятай про невідомих людей, які дають тобі хліб. Раз нет цветов среди зимы, то и грустить о них не надо. Задумал я узнать, прекрасна ли земля.*

Розчленовані і нерозчленовані структури мають різні засоби зв'язку предикативних частин. У складнопідрядних реченнях розчленованої структури головна і підрядна частини з'єднуються за допомогою семантичних (однозначних) сполучників: *Вырастет из сына свин, если сын свинёнок, (если - приєднує лише підрядні умови). О пісне, тебе ніхто не може побороть, бо вільний дух твій правдою повитий (причини).*

У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури головна і підрядна частини з'єднуються за допомогою синтаксичних (багатозначних) сполучників і сполучних слів: *У небі ластівка мріє далеко, що на крилах весну принесла. І в ночі таких сил немає, щоб наше сонце погасить.*

Нерозчленовані і розчленовані структури мають різних характер підрядного зв'язку. У складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури зв'язок предикативних частин носить передбачуваний характер, зумовлений лексичними і граматичними властивостями опорного слова в головній частині., тобто зв'язок між головною і підрядною частиною достатньо тісний: підрядна частина - обов'язкове продовження головної і функція підрядної частини залежить від того, до слова якої частини мови вона відноситься. Крім того в нерозчленованих структурах, як правило, є вказівне слово, зміст якого розкривається в підрядній частині: *Біда в тому, що дехто оцінює людей не за їхніми якостями, а за посадами* (об'єктне значення підрядності). У розчленованих структурах зв'язок предикативних частин носить непередбачуваний характер, який визначається не граматичною природою головної частини, а комунікативними потребами висловлення: *Все можуть зробити людські руки, 1) коли захочуть* (умова), *2) бо вони живі* (причина), *3) хоч не завжди їм це вдається* (допустове).

І, нарешті, в нерозчленованих структурах, підрядна частина знаходиться в постпозиції, зрідка в препозиції: *Скільки там было комнат – не знаю.*

У розчленованих структурах підрядні частини можуть знаходитись в трьох позиціях: пре-, пост-, інтер-.

Обидві класифікації певною мірою доповнюють одна одну, дають змогу глибше зрозуміти природу підрядних речень: логіко-граматична класифікація враховує забезпечення підрядною частиною повноти інформації, виклад якої передбачено в головній предикативній частині. Структурно-семантична класифікація звертає увагу на формальний, зовнішній бік речення (характер сполучників, валентність головної частини).

Сьогодні в шкільній граматиці і в граматиці вищої школи прийнята структурно-семантична класифікація, тому що вона враховує характер співвідношень між головною і підрядною частинами:

- структура предикативних частин,
- засоби зв'язку,
- смислові значення підрядних частин.

Основним засобами зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях є підрядні сполучники і сполучні слова. Від сполучників сполучні слова відрізняються тим, що вони є членами речення і на них падає логічний наголос. У ролі сполучних слів виступають відносні займенники і займенникові прислівники: *Я не знаю, що он любить. Я не знав, що он любить театр.*

Крім сполучників і сполучних слів, складнопідрядні речення мають додаткові засоби зв'язку предикативних частин:

- смислова і структурна неповнота головної частини: *Почути б, як пахне земля. Всем известно, что Пушкин лучше всего писал осенью;*
- наявність в головній частині співвідносних займенникових слів: *Яка совість, така й честь. Каков поп, таков и его приход;*
- порядок розташування головної і підрядної частин (у негнучкій структурі): *Багато в світі доріг, що ведуть до незаних обр'їв. По шуму листьев можно будет узнать, какое тогда стояло время года.*

3. Види підрядних речень

Нерозчленовані складнопідрядні речення мають такі типи підрядних

предикативних частин:

- означальні;
- з'ясувальні;
- міри або ступеня;
- способу дії.

Підрядна означальна предикативна частина є атрибутом іменника в головній предикативній частині і відповідає на питання *який? чий?*

Люблю народ, якого силу ніхто не зломить у віках.

Бывают случаи, когда книги теряют своё обаяние.

Підрядна з'ясувальна предикативна частина поширює, пояснює одне із слів у головній предикативній частині (як правило, дієслово або слово іншої частин мови, яке називає процес мовлення, сприйняття, думку, внутрішній стан: прикметник, іменник, категорія стану) і відповідає на питання непрямих відмінків. Головна предикативна частина граматично і лексично незакінчена (пояснюване слово інформативно недостатнє) і потребує поширення: *У ті кілька днів я зрозумів, що люди можуть воювати і завзяттям. Я хочу, щоб к штыку приравняли перо.*

Підрядна предикативна частина міри або ступеня вказує на міру або ступінь ознаки, вираженої прикметником, прислівником або іменником у головній предикативній частині і відповідає на питання *в якій мірі?*

Сонце світить так ласкаво, що аж каміння сміється.

Сейчас не такой мороз, чтобы шубу надевать.

Підрядна предикативна частина способу дії вказує на характер або спосіб проходження дії або стану головного речення і відповідає на питання *як? яким чином?*

Хай суд іде так, як велять йому народи.

Никто не научит писателя понимать силу слова так, как учит этому народ.

До розчленованих структур належать складнопідрядні речення з підрядними обставинними:

- умови;
- причини;

- допустові;
- місця;
- часу;
- мети;
- порівняння;
- наслідкові;
- приєднувальні.

Підрядна умовна предикативна частина називає умову (реальну чи нереальну), за якої відбувається чи могло б відбуватися те, про що говориться в головній частині. Відповідає на питання *за якої умови?*

Народ сам скує собі долю, аби не заважали.

Коли парень ты румяный, братец будешь нам названий.

Підрядна предикативна частина причини вказує на причину, що викликає дію, виражену в головній предикативній частині, або дає обґрунтування того, про що сказано в головній частині. Відповідає на питання *чому?* з якої причини? (*Радіє добра старість, що такі в нас юнаки*).

Допустова підрядна предикативна частина вказує на умови, незважаючи на які або всупереч яким відбувається дія, виражена в головній предикативній частині, або дає обґрунтування того, про що сказано в головній частині. Відповідає на питання *не дивлячись на що?* (*Сонця ще не було видно, хоч далекі шпилі вже рожевіли.*)

Підрядна предикативна частина місця характеризує дію чи стан головної предикативної частини з погляду місця або напрямку, у якому вони відбуваються. Відповідає на питання *де? куди? звідки?*

(Де кров текла козацька, трава зеленіє.

Откуда ветер, оттуда и счастье.)

Підрядна предикативна частина часу вказує на час дії або стану, про які повідомляється в головній предикативній частині, чи на часові межі, період їх тривання. Відповідає на питання *коли? З якого часу? До якого часу?*

(Поки сонце зійде, роса очі виїсть.

Як тільки літо, так я й в дорогу!

Підрядна предикативна частина мети вказує на обставину, задля якої відбувається чи не відбувається дія, що про неї повідомляється в головній предикативній частині. Відповідає на питання *навіщо? для чого? з якою метою?*

(Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці).

Підрядна предикативна частина порівняння пояснює шляхом порівняння те, про що говориться в головній предикативній частині. Відповідає на питання *як?* *(Впала роса, мов розгублені ключі під місяцем заблищали в траві.)*

Підрядна предикативна частина наслідкова вказує на наслідок того, про що говориться в головній предикативній частині. На питання не відповідає: *(Теплий туман слався по полю так, що дерева потопали в ньому.)*

Підрядна предикативна частина приєднувальна містить додаткове повідомлення з приводу того, про що говориться в головній предикативній частині. На питання не відповідає: *(Він має до нас симпатію, що видно з його обличчя).*

4. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.

У складнопідрядному реченні до однієї головної предикативної частини може приєднуватися не тільки одна, а й дві і більше підрядних предикативних частин.

Складнопідрядні речення з кількома підрядними поділяються на:

- складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю;
- складнопідрядні речення з неоднорідною (паралельною) супідрядністю;
- складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- складнопідрядні речення із змішаною (комбінованою) підрядністю.

послідовна	<i>Він писав свою книжку, тому що хотів, щоб люди, яких він любив, стали трохи щасливішими</i>
------------	--

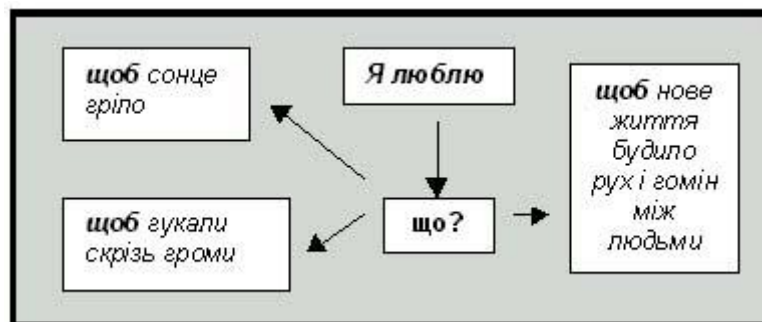
паралельна	<i>Може, друзі, що любили, і кохані, що пішли, знов застелять, як стелили, юних бенкетів столи (М.Коцюбинський)</i>
однорідна	<i>Розкажи, як за горою Сонечко сідає, Як у Дніпра веселочка Воду позичає (Т.Шевченко)</i>
Комбінована (змішана)	<i>Коли б мене хтось спитав, що мені подобалося у дитинстві, я б йому відповів, що любив грати у шахи</i>

У складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю підрядні предикативні частини того самого типу однаково залежать від того самого слова головної предикативної частини у нерозчленованих структурах або характеризують головну предикативну частину з одного боку в розчленованих структурах:

Тихо розмовляли, наказували, як бути з хлібом, що треба продати, що купити, чим засіяти.

Так буває лише ранньої весни, коли пробуджується степ і розімліла від сонця земля сповнюється чарами материнства.

Я люблю, щоб сонце гріло, щоб гукали скрізь громи, щоб нове життя будило рух і гомін між людьми (П. Горецький) можна розглянути так:

У складнопідрядних реченнях з неоднорідною супідрядністю двох або більше підрядних предикативних частин або характеризують головну предикативну частину з різних боків (у розчленованих структурах), або відносяться до різних слів головної предикативної частини (у нерозчленованих структурах): *Ми працюю любимо, що в творчість перейшла, і музику палку, що ніжно серце тисне.*

Коли я був хлопчиком, мені хотілось, щоб дикі птиці сідали мені на плечі не тільки в снах.

Якщо не можна вітер змалювати, прозорий вітер на ясному тлі,- змалюй дуби, могутні і крилаті, котрі од вітру гнуться до землі (Л.Костенко) можна розглянути так:

У складнопідрядних реченнях з послідовною підрядністю перша підрядна предикативна частина залежить від головної, друга від першої і т.д.:

Я син народу, що в гору йде, хоч був запертий в льох.

Напр., речення *Тоді він починав мріяти, бо тільки мрій йому не вистачало, щоб дійти верховин радості, які відкривалися перед ним у ці години (С.Скляренко)* можна розглянути так:

У складнопідрядні речення із змішаною (комбінованою) підрядністю.

Комбінована підрядність - це підпорядкування різного характеру.

Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо, а справжнє літо (І.Нечуй-Левицький) :

5. БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Безсполучникове речення – це речення, частини якого пов'язуються без сполучників і сполучних слів.

Засобом зв'язку між частинами безсполучникового складного речення виступає інтонація (Учи азбуку - прийде хліб у руку).

За характером смислових (синтаксичних) відношень безсполучникові складні речення поділяються на два види: з однорідними (однотипними) і з неоднорідними (різномісними) частинами:

бесполучникове речення	приклади
з однорідними частинами	<p><i>Осінній вечір морозом дихав, У небі місяць немов п'ятак (В.Симоненко)</i></p>
з неоднорідними частинами	<p><i>Зацебетав соловейко – пішла луна гаєм (Т.Шевченко)</i></p>

Складне речення з однорідними частинами характеризується граматичною незалежністю одного простого речення в ньому від іншого. Бесполучникові складні речення з однорідними частинами співвідносні зі сполучниковими складносурядними реченнями, тому між їх частинами існують ті самі синтаксичні відношення, що й між частинами складносурядних речень (одночасність подій, явищ, станів; послідовність; причинно-наслідкова залежність тощо).

Складне речення з неоднорідними частинами поєднує незалежне й підпорядковане йому речення, що приєднується бесполучниково. Бесполучникові складні речення з неоднорідними частинами співвідносні зі сполучниковими складнопідрядними реченнями, тому синтаксичні відношення між їх частинами в основному нагадують відношення між компонентами складнопідрядного речення (причиново-наслідкові, умовні, з'ясувальні).

Лекція №8-9

Тема: Синтаксичні одиниці вищого татунку

Складні синтаксичні конструкції

1. Поняття складних синтаксичних конструкцій.
2. Різновиди складних синтаксичних конструкцій.
3. Період.

Література:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі – 1971. – №11. – С. 20-24.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

1. Поняття складних синтаксичних конструкцій

Найчастіше у мовленні виступають складні синтаксичні конструкції, що є багатокomпонентними, багаточленними, складними реченнями, до складу яких входить три і більше предикативних частин, які відповідним чином пов'язані між собою в єдине ціле. Це так звані ускладнені складні речення.

Серед складних синтаксичних конструкцій, що складаються з кількох предикативних частин, виділяють такі різновиди:

- 1) безсполучникові багатокomпонентні речення;
- 2) складносурядні багатокomпонентні речення;

- 3) складнопідрядні багатокomпонентні речення;
- 4) складні багатокomпонентні речення з різними типами зв'язку;
- 5) період;
- 6) різні способи передачі чужого мовлення.

2. Різновиди складних синтаксичних конструкцій

Предикативні частини складних речень можуть з'єднуватися різнотипними граматичними зв'язками: сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим. Такі речення називають складними синтаксичними конструкціями.

Можливі різні варіанти таких поєднань:

1 У складних реченнях може співіснувати безсполучниковий і сурядний сполучниковий зв'язок. Причому, за допомогою сполучників сурядності приєднується, як правило, остання частина, що надає усьому реченню характеру завершеності: *Вітрило напнулось, хвиля загомонила, і човен помчав прудко*. Це явище спостерігається у складних синтаксичних конструкціях із безсполучниковим зв'язком однорідного складу. Рідше зустрічаються різні комбінації сурядного зв'язку з безсполучниковим неоднорідним зв'язком: *Даша отворила двері своєї комнати и остановилась в недоумении: пахло сырыми цветами, и сейчас же она увидела корзину с синим бантом*.

2 Сурядним зв'язком можуть об'єднуватися, як окремі синтаксичні блоки, складнопідрядні речення одне з одним або з незалежними реченнями - таким чином виникають речення із сурядністю і підрядністю.

Сурядним зв'язком об'єднується складнопідрядне речення з незалежним і навпаки:

Спустился вечер, и одразу похолоднішало, хоч удень була нестерпима спека. Комната была разделена барьером, и я не видел, с кем разговаривала мать.

Серце в нього щеміло, немов хто стискав його в жмені, однак він не міг спинити бажання хоч раз у житті зазнати того щастя. Слышно было как на улице скрипели полозья, но мы потеряли страх.

У першому випадку до незалежного речення за допомогою сполучників сурядності **-і-** приєднується складнопідрядне речення з підрядним допустовим, і підрядним з'ясувальним у прикладі з російської мови.

У другому випадку до складнопідрядного речення з підрядним способу дії (укр.) та з підрядним з'ясувальним (рос.) за допомогою сполучників сурядності **однак** і **но** приєднується незалежне речення.

Може бути й кілька таких синтаксичних блоків, об'єднаних синтаксичним зв'язком:

1) *Хтось нараяв їй писати у військкомат*, і 2) *вона написала*, й 3) *через два тижні надійшло їй пояснення*, 4) *що податки з неї стягнуто неправильно*, 5) *оскільки вона солдатська жона*, й 6) *що військкомат поклопочеться за неї*.

Тут I і II частини незалежні, до них приєднуються складнопідрядні речення з однорідною і послідовною підрядністю.

Сурядним зв'язком об'єднуються між собою складнопідрядні речення:

1) *Як швидко минають дні*, 2) *коли в людини є хліб і вода*, і 3) *як повільно течуть вони*, 4) *коли немає ні ковтка води*.

Тут два складнопідрядних речення з підрядними умови поєднані між собою сполучником сурядності **-і-**.

Когда самолёты эскадрильи капитана Числова коснулись аэродрома, земля дрожала под ногами лётчиков, а разрывы – гремели так часто, что сливались в один клокочущий шум.

Тут два складнопідрядних речення з різними підрядними (міри і часу) поєднані між собою сполучником сурядності **-а-**.

3 Безсполучниковим зв'язком як окремі синтаксичні блоки можуть об'єднуватися складнопідрядні речення одне з одним або з незалежними

частинами - таким чином виникають складні речення із безсполучниковим зв'язком і підрядним.

Без сполучниковим зв'язком об'єднуються складнопідрядні речення з незалежним і навпаки, причому між цими блоками можуть бути відношення як рівноправності, так і нерівноправності.

Рівноправності:

Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька. Дуэль есть дуэль; не следует считать её глупее, чем она есть на самом деле.

Нерівноправності:

Щастя дурно не дається: тільки той його придбає, хто за нього бою б'ється. У Даши губы растянулись в улыбку: этот большой человек до того в себе не уверен, что готов сражаться за горчицицу.

Безсполучниковим зв'язком об'єднуються між собою складнопідрядні речення - то як рівноправні: *Хто визволяється сам, той буде вільний, хто визволить кого, в неволю візьме. Когда нацист силён – он жесток; когда нацисту плохо – он мелочно злобен;*

- то як нерівноправні: *Невдача мовби примирила нас із тими, від кого ми досі уперто намагалися відірватися: беремося тепер спільно обмірковувати становище, в яке тут разом потрапили. Хотя уже нельзя ничего изменить, Табола всё же отправил на батарею связного: он негодовал на старшего лейтенанта за то, что тот послал семерых бойцов и орудие на явную смерть.*

4 В одному реченні можуть співіснувати сполучниковий і безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язки:

1) І я подумав: 2) як то добре отако вірити в когось, покладатися на когось, але 3) все те до пори, 4) бо надходить час, і 5) ти мусиш узяти на себе всю відповідальність не тільки за власне життя, ай за життя інших.

,але

Левин был влюблён, и поэтому ему казалось, что Кити была совершенством, что не могло быть и мысли о том, чтобы другие признали его достойным её.

3. Період

У художній літературі та в публіцистичному стилі літературної мови розповсюджена особлива форма організації складних, і рідше, простих ускладнених речень, яка називається періодом (гр. коло). Для цієї форми характерне:

1 Чітке ритміко-інтонаційне і смислове членування всього речення на дві частини: у першій, більшій частині, за допомогою періодичного повтору однотипних елементів дається докладна картина чогось, а в другій, меншій частині, робиться висновок, чи підсумок. Перша частина, як правило, залежна від другої і вимовляється з поступовим підвищенням тону і прискоренням темпу, а друга – з пониженням тону і уповільненням темпу. Між цими частинами в усній мові обов'язково робиться більша або менша пауза, а на письмі ставиться тире, або кома і тире.

Поступове підвищення тону першої частини разом з лексичним наповненням створює відчуття напруженого очікування другої частини, яка ніби замикає висловлення. Таке інформаційне оформлення створює кільце, коло: період відкривається і замикається однаковим способом спокійної вимови.

2 До складу I частини періоду можуть входити такі однотипно оформлені одиниці:

Однорідні члени речення.

Быть избранником, служить вечной правде, стоять в ряду избавителей человечества от страданий, отдать идее всё – молодость, силы, здоровье, быть готовым умереть для общего блага – какой высокий, какой счастливый удел! (Низка інфінітивних зворотів у підрядному реченні = підмет у I ч. I присудок у 2 ч.).

*Ні насторожений шуліка, що годинами кружляє в небі; ні невідомий вершник, що беззвучно проскочить по обрїю; ні чабан, що маячить на далеких толоках, – ніщо не розвіє степового величного спокою. (У I ч. З однорідних із залежними від них підрядними означальними, у другій – узагальнююче слово **ніщо**).*

Незалежні речення.

Ще цвіло жилаве ведмедяче вушко, ще синїла одинока квітка, ще зеленїли молодї пагінці, – одначе осїнь уже владно господарювала в лісах. Мне вас не жаль, года весны моей, Мне вас не жаль, о таинства ночей, Мне вас не жаль, неверные друзья, - Задумчивый, забав чуждаюсь я.

Однорідні супірядні речення.

Якщо період побудований як складнопірядне речення, то в I ч., як правило, розташовані однотипні пірядні речення часу, причини, умови, а в II ч. головне речення.

Как ни ярок был день, как ни золотило солнце снег на деревьях, как ни густа была синева, как ни розовели вверху безлистые купы берёз, – всё же ничего не было ярче красных грудочек снегурей. (Повторюються пірядні допустові).

Когда в грудях моих тревога то потухает, то горит; когда загублена дорога, а на устах любовь тремтит; когда уся душа тріпоче, как білий парус на човні, – тоді рука моя не хоче пером виводити пісні. (Повторюються пірядні умови).

Зрідка I ч. періоду містять головні речення, а II ч. - пірядні.

Я так весел и горд весь этот день, я так живо сохранял на моём лице ощущение поцелуев Зинаиды, я с таким содроганием восторга вспоминал каждое её слово – что мне становилось даже страшно. (Значення міри і наслідкове).

Період може починатися і членом головного речення з тим, що далі віч. йтиме періодичне повторення однотипних пірядних речень, а в другій – основна частина головного речення.

1) великій і чистій воді, що живить, свіжить і поїть нас, що студить по спраглим труді, по бої гарячим спокоїть, що стомленим сні навіва, що юних на подвиги будить, – 1) мої найчистіші слова хай жертвою чесною будуть.

Таким чином, період – це експресивно-стилістична фігура синтаксису. Завдяки ємкості змісту і витонченості форми період часто використовують в емоційно-експресивному мовленні, а саме: в художній прозі, поезії, ораторському виступі, в публіцистичних промовах.

Лекція № 10

Складна синтаксична єдність і її будова

План

1. Поняття складної синтаксичної єдності.
2. Будова складної синтаксичної єдності.
3. Засоби зв'язку між частинами складної синтаксичної єдності.

Література:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. / І.Р. Вихованець – К., 1993. – С.123–145.
2. Загнітко А.П. Український синтаксис. Науково-теоретичний і практичний комплекс: Навчальний посібник./ А.П. Загнітко. – К., 1996.
3. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. / Карпенко/ – К.– Одеса, 1991. – С.57–68.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник. / М.П. Кочерган – К.: ВЦ „Академія”, 2004. – С. 305–319.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. / К.Ф. Шульжук – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 353–364.
6. Ющук І.П. Вступ до мовознавства: Навчальний посібник. – К.: Рута, 2000. – С.57–68
7. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2004. – 639 с.

1. Поняття складної синтаксичної єдності

Найбільш великою структурно-семантичною одиницею, з якої складається текст, є складана синтаксична єдність (надфразна єдність).

Складна синтаксична єдність – це композиційно-синтаксична конструкція, яка являє собою сполучення кількох тісно взаємопов'язаних між собою спільним змістом і будовою граматично самостійних речень, що висловлюють одне розгорнуте повідомлення (мікротему тексту).

Від складного речення складна синтаксична єдність відрізняється тим, що речення, що входять до її складу, є більш самостійними і відповідно зв'язки між ними – менш тісні. Зміст наступного речення продовжує і розвиває зміст попереднього і так до тих пір, поки не буде розкрита певна мікротема тексту.

2. Будова складної синтаксичної єдності

Кожна складна синтаксична єдність – ніби мініатюрний твір. Вона будується за моделлю: зачин – розгортання думки чи повідомлення – кінцівка.

У зачині висловлюється думка чи повідомлення в найзагальнішому вигляді. Це опорне речення, яке становить основу для подальшого викладу і є найбільш самостійним у порівнянні з наступними реченнями, тобто граматично і лексично повним. Правильно визначений зачин допомагає читачеві повніше, глибше проникнути в суть подальших авторських міркувань чи замальовок, зорієнтуватися в змісті своєї розповіді.

У наступній частині - розгортанні - в одному або кількох реченнях розвивається чи пояснюється думка або описується подія, названа в зачині. Розгортання може по-різному стосуватися зачину, між ними можуть бути різні смислові зв'язки:

1. Інформація, висловлена в зачині, у розгортанні може доповнюватись, розширюватись, деталізуватись.

2. Розгортання може являти собою пояснення, коментар чи тлумачення того, про що було сказано в зачині.

3. У розгортанні можуть аргументуватися, обґрунтовуватися судження, висловлення в зачині.

4. У розгортанні автор може висловлювати своє ставлення до явища, названого в зачині, давати йому повну оцінку, характеризувати його.

Між окремими реченнями розгортання може бути сурядна або послідовна залежність.

При сурядній залежності всі речення однаково доповнюють думку чи розгортають опис, поданий у зачині, тобто вони називають одночасні, рівнозначні явища.

При послідовній залежності кожне наступне повідомлення доповнює, розвиває попереднє, впливає з нього. У чистому вигляді ці два способи побудови розгортання трапляються рідко. Частіше вони суміщаються.

У кінцівці робиться підсумок усього сказаного. Але кінцівка не обов'язкова. Зокрема, її не буває тоді, коли певна синтаксична єдність входить до якоїсь більшої синтаксичної цілісності. Для синтаксичного оформлення кінцівки характерне використання сполучників сурядності і, але, а перед останнім реченням. Завершувати кінцівку можуть також знак питання або знак оклику, вставні слова, пряма мова. У будь-якому випадку синтаксичний вигляд кінцівки змінюється порівняно з розгортанням. Особливе синтаксичне оформлення зачинів і кінцівок дозволяє виділити мікротеми в тексті (адже їх може бути кілька), синтаксично і стилістично організовує мовлення.

3. Засоби зв'язку між частинами складної синтаксичної єдності

Речення, що входять до складної синтаксичної єдності, об'єднуються спільною темою і спільним предметом думки чи повідомлення. Послідовність розташування окремих речень, тобто логіка викладу, зумовлена насамперед часовою, причино-наслідковою послідовністю реальних чи уявних подій, послідовністю сприймання фактів, послідовністю суджень.

Крім того, зв'язок між реченням в синтаксичній єдності здійснюється й за допомогою лексичних, граматичних та стилістичних засобів, найважливішими з яких є:

Лексичні:

1) займенники, прислівники займенникового походження, що вказують на предмети, ознаки, обставини, названі в попередніх реченнях;

2) лексичні повтори, „підхоплення” у наступному реченні найбільш семантично навантаженого слова або групи слів з попереднього речення;

3) синоніми і синонімічні вислови, антонімічність лексем;

Грамматичні:

4) різні сполучні засоби (наприклад, і тому, ось чому, і тоді...), які ставляться на початку наступних речень;

5) однакові видові та часові форми дієслів-присудків;

6) неповні, усічені речення, пропущені члени яких встановлюються з попередніх речень – контекстуально неповні;

7) єдність місця і часу;

8) однакова будова речення (синтаксичний паралелізм);

Стилістичні:

9) анафоричні (або епіфоричні) елементи, лексичне кільце;

10) інтонація.

Наведені засоби організації складної синтаксичної єдності не є обов'язковими для кожної з них. Організація складної синтаксичної єдності залежить від змісту, стилю, авторської манери. Кожний автор використовує свої засоби поєднання частин надфразової єдності. Але все-таки можна виділити кілька типів складних синтаксичних єдностей, які відрізняються одна від одної за змістом і будовою:

статичні (описового характеру);

- динамічні (повідомлюючого характеру);

- змішані (широко використовуються і при описі, і при повідомленні, і при роздумах).

Для статичних складних синтаксичних єдностей характерне використання складних іменних присудків, різних дієслівних форм зі значенням одночасності тривання дії. Зв'язок між реченнями часто здійснюється за допомогою синтаксичного паралелізму.

Для динамічних складних синтаксичних єдностей, навпаки, характерне вживання дієслівних присудків у формі доконаного виду зі значенням дій, що змінюють одна одну. Зв'язок між ними здійснюється за допомогою анафор, займенників, синонімів, замін, повторів.

Для змішаних складних синтаксичних єдностей характерне об'єднання зазначених форм будови.

Отже, правильне розташування й поєднання речень у складній синтаксичній єдності увиразнює думку, робить її чіткішою, зрозумілішою.

Націоналізм – це антитеза, протидія шовінізму. Яка його перша ознака? Це – гуманізм, людяна основа. Він рятує, утверджує духовність і самобутність народу і кожної особи. Чи ж не тим рятує націоналізм людство від безбарвної одноманітності? Шовінізм же навпаки – самобутність народу знищує, уодноманітнює людей, гнітить яскраву національну індивідуальність.

То може, націоналізм – це інстинкт духовного самозахисту народу? Він не принижує, не нівечить, не пригнічує жодної іншої нації. Він спрямований на захист свого народу, його розквіт.

(Зачин – 1 речення. Кожне наступне речення розгортає, доповнює, конкретизує думку, висловлену в попередньому. Між окремими реченнями розгортання існує сурядна залежність: усі речення однаково доповнюють думку, подану у зачині. Вони називають рівнозначні, одночасні явища).

Лекція № 11

Прикладні аспекти синтаксису

План

1. Поняття автоматичного синтаксичного аналізу тексту.
2. Основні методи подання (зображення) синтаксичної структури.
3. Способи і методи виявлення синтаксичної структури.
4. Аналіз за частинами мови і членами речення.
5. Окремі проблеми автоматичного синтаксичного аналізу тексту:

- а) проблема членування тексту;
- б) аналіз прийменникових груп;
- в) проблема сурядного зв'язку.

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови.–К., 1992.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983.
3. Кибрик А. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. – М., 2002. –336 с.
4. Лаптева О. Теория современного русского литературного языка: Учебник. – М.: Высшая школа, 2003. – 351 с.
5. Современный русский язык. Фонетика. Морфология. Синтаксис: Учебник / Новиков Л. - СПб.: Лань, 2003. – 864 с.
6. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – М., 2004. – 256 с.

1. Поняття автоматичного синтаксичного аналізу тексту

Побудова алгоритму аналізу текстів за допомогою комп'ютера має на меті одержати в явному вигляді синтаксичну структуру як самого речення, так і тексту в цілому.

Під синтаксичним аналізом тексту (мовлення) звичайно розуміють подання цього тексту у вигляді одиниць певної синтаксичної системи. Прикладом такого аналізу є популярний у середній і вищій школі аналіз за «членами речення». При цьому учні на основі своїх знань про систему членів речення кожної мови приписують кожному слову індекс приналежності до відповідної категорії. Термін «автоматичний» передбачає, що ознаки системи приписуються одиницям тексту автоматично, з використанням комп'ютера на основі інструкцій, записаних в алгоритмі. Тут необхідно чітко розмежовувати дані, що становлять сам текст в одиницях будь-якої синтаксичної системи, і процес одержання самих даних.

2. Основні методи подання (зображення) синтаксичної структури

Необхідно розрізняти зображення синтаксичної структури, її подання і виявлення.

Розглянемо зображення синтаксичної структури.

На сьогодні існують два основних способи подання синтаксичної структури і велика кількість їх варіацій.

Один спосіб, що отримав назву граматики залежностей, розглядає речення як дерево (граф), що складається з ребер і вузлів. У вузлах графа містяться слова речення, а ребра означають зв'язки між словами. Основу даного методу становить ідея про те, що слова в реченні пов'язані одне з одним, утворюючи групи з двох або трьох слів, і не залежать від якихось інших слів.

Кожне слово в цих групах підпорядковується тільки одному слову. Відповідно до правил граматики означення підпорядковані означуваному; додатки – дієсловам; іменники – прийменникам (на відміну від традиційної граматики, де незалежним елементом – вершиною речення – вважається не підмет, а дієслово-присудок). Синтаксичну структуру, представлену методами граматики залежностей, можна зобразити за допомогою стрілок, проведених від керуючого слова до керованого.

Представлене у цьому реченні дерево залежностей можна зобразити у вигляді графа.

Рис. Граф речення в графіку залежностей

Вершиною дерева є незалежне слово *comes*. Кожне слово може мати одне або кілька залежних слів чи не мати їх. Кожне слово залежить безпосередньо від слова, яке стоїть вище на цій гілці. Усі слова залежать, у кінцевому рахунку, від вершини. У граматиці залежностей усі види підрядного і сурядного зв'язку зводяться до одного. Тому в утворюваних алгоритмах автоматичного аналізу застосовують дерева залежностей з нумерованими стрілками. Кожному номеру відповідає особливий вид зв'язку між словами (різні види предикативного, об'єктивного, атрибутивного, сурядного зв'язку тощо). У цих системах підрядні речення можуть

розглядатися як вузли дерева головного речення і мати автономні залежності.

Іншим методом зображення синтаксичної структури речення є граMATика безпосередньо складових. Цей метод ґрунтується на тій ідеї, що речення можна послідовно розкладати на все більш дрібні відрізки, безпосередньо пов'язані між собою. Він розкриває ієрархічні шари в структурі речення, і тільки найдрібніші з одиниць є окремими словами. Основним показником цієї граMATики є «складова». Аналіз полягає у поступовому членуванні висловлювання на його складові частини. Складові, пов'язані між собою на даному рівні, називаються безпосередньо складовими.

Синтаксична структура речення, представлена в безпосередньо складових, може бути передана за допомогою дужок.

Наприклад:

((The students) (read (English books))).

Безпосередньо складовими в цьому реченні є слова в таких сполученнях: The students, English books.

Іншими безпосередньо складовими є слово read та іменна група English books. Іноді, щоб зобразити синтаксичну структуру, застосовують різноманітні фігурні дужки. Так, наприклад, для іменної групи можна використовувати прості дужки, для дієслівної – квадратні, для речення в цілому – фігурні. Наведене вище речення матиме такий вигляд:

{(The students) [read (English books)]}.

Звичайно структуру безпосередньо складових зображують у вигляді дерева, вершиною якого є символ речення, верхніми вузлами - символи іменних і дієслівних груп, а кінцевими вузлами - слова-речення.

Відмінність між описаними двома методами подання синтаксичної структури полягає в тому, що граMATика безпосередньо складових оперує поняттями: «речення», «іменна група», «дієслівна група», тоді як граMATика залежностей оперує такими одиницями, як «іменник», «дієслово», «прийменник» тощо.

Отже, розглянуті два методи подання синтаксичних структур виявляють різні аспекти: граматику безпосередньо складових визначає конструкцію, тобто складові частини структури, а граматику залежностей визначає вершини, від яких залежать інші елементи, що утворюють конструкції з цими вершинами.

Описова сила обох граматики приблизно однакова, і структури, описувані однією з них, можуть бути описані й іншими методами.

3. Способи і методи виявлення синтаксичної структури

Існує чимало способів, що дозволяють виявити синтаксичну структуру речення. Можуть бути різні підстави класифікації цих засобів. Можна вказати на два основних підходи до класифікації:

8. за способом руху по тексту в ході виявлення структури;
9. за відрізками синтаксичної структури.

За способом руху по тексту виділяються методи: безперервний і циклічний. При безперервному методі ми рухаємося в одному напрямку: зліва направо або справа наліво (останнє виконується рідко). За один перегляд тексту виявляють, як правило, всю синтаксичну структуру фрази в цілому або простого речення. При цьому під реченням розуміють саме просте речення, а складні або складені речення будуть називатися фразами.

Циклічний метод виявлення структури застосовують над реченням або фразою багаторазово: стільки, скільки необхідно для того, щоб з'ясувати, де підмет, потім – де присудок, далі – означення та інші члени речення. Циклічність полягає саме в цьому повторному перегляді тексту, що відсутній у безперервних методах, де рух здійснюється один раз для всього аналізу.

За обсягом синтаксичних структур, виявлених під час руху по тексту, способи аналізу можна поділити на інтегральні і локальні.

Інтегральні способи ведуть до виявлення всієї структури речення відразу; локальні – визначають якусь частину структури. Можна певною мірою стверджувати, що локальні методи пов'язані з граматикою безпосередньо складових, а інтегральні – з граматикою залежностей.

Позначимо основні підходи до практичного здійснення автоматичного синтаксичного аналізу.

Маємо текст, слова якого характеризуються певним набором ознак. У цьому тексті вказані всі зв'язки між словами і типи цих зв'язків. Треба побудувати алгоритм аналізу так, щоб під час аналізу тексту за допомогою цього алгоритму ми одержали б ті самі зв'язки між словами, що були задані автором тексту. Машина повинна навчитися аналізувати текст за поданим зразком. Зв'язки можуть бути повними, якщо кожному слову відповідає якесь керуюче слово. Зв'язки називаються правильними, якщо стрілки зв'язків між словами всього речення не перетинаються і не утворюють замкнутих циклів. Далі створюється таблиця конфігурацій, називана аналізатором, де кожна конфігурація складається з двох слів (керованого і керуючого), а також вказівки на те, в якому порядку вони повинні стояти в тексті і який тип зв'язку між ними.

Перший етап упорядкування алгоритму полягає в побудові за заданим аналізатором структури зв'язків тексту, отриманого локальними або інтегральними методами.

При локальному методі аналізу машина одержує від аналізатора деякі варіанти розстановки зв'язків у тексті, встановлені людиною, які вона порівнює зі зв'язками реального тексту. В процесі аналізу машина позначає місця, де була допущена помилка (тобто місця одержання номера керуючого слова або типу зв'язків), і виробляє правила виправлення помилок. Сьогодні існує чимало алгоритмів розв'язання цим методом аналізу.

У них можуть бути різні підходи в порядку роботи (наприклад, перегляд тексту зліва направо від керуючого слова і пошук зв'язного слова справа або зліва і навпаки).

Інший можливий підхід до аналізу речення - інтегральний. Він полягає в одержанні всіх можливих варіантів аналізу тексту з подальшим добором кращого. При доборі варіантів застосовують структурні і статистичні критерії. До статистичних критеріїв відносять деякі функції частот конфігурацій,

заданих в аналізаторі.

До структурних критеріїв належать такі:

- деякі слова повинні обов'язково мати керовані прийменники.

Тому варіант аналізу, де прийменник відсутній, відкидається;

4. перевіряється сумісність типу зв'язку керуючого слова з типами зв'язку залежних від нього слів;
5. перевіряється сумісність пар, що виявилися підпорядкованими одному й тому ж слову.

На базі цих критеріїв укладають вихідні матриці сумісності пар слів або трійок слів і типи їх зв'язків. У таблицях таких матриць вказано, які слова можуть не мати залежних, а які обов'язково їх мають, які типи зв'язків можливі при заданому типі підпорядкування.

Ці таблиці використовують при доборі варіантів. Алгоритм автоматичної обробки тексту, що має практичне значення, може бути побудований тільки на основі повної якісної і кількісної інформації про властивості і явища мови.

4. Аналіз за частинами мови і членами речення

Синтаксичний аналіз за частинами мови і членами речення є найбільш

поширеним видом аналізу в практично працюючих системах.

Переваги цього методу такі:

6. відбиття універсальних видів синтаксичних зв'язків у реченні, які існують у більшості природних мов;
7. невелика кількість практично зручних видів синтаксичних категорій і зв'язків слів у реченні;
 - висока роздільно-розв'язувальна можливість аналізу, яка дозволяє виявити головні властивості синтаксичних зв'язків для основного складу речення

і фрази;

- підготовка тонкого синтаксичного аналізу після встановлення головних

синтаксичних зв'язків з опорою на них;

- наочність і близькість компонентів цього виду аналізу природному аналізу речення, знайомому зі шкільного навчання мові, що значно спрощує редагування і коригування результату.

Машинний результат аналізу практично завжди має піддаватися коригуванню з боку людини-редактора, перекладача або користувача системою.

Члени речення суть універсали, оскільки в кожній мові існує п'ять членів речення. Коли перекладач здійснює розбір речення, він його аналізує з погляду граматичної семантики. При цьому семантика речення членується в термінах членів речення. Усі приклади перекладу показують, що немає ніякої необхідності при перекладі вивчати механізми творення слів або синтаксису в обсязі, який би перевищував систему членів речення. Навіть для китайської мови, де частин мови немає, це справедливо. Є підстави стверджувати, що члени речення є універсальними семантичними еквівалентами граматики, даними в тексті. Ці універсальні семантичні еквіваленти можуть бути основою для організації порівняльного аналізу двох мов з метою відшукування відповідностей перекладу.

З погляду перекладу мови виступають як рівноправні системи, кожна з яких повинна вивчатися як самостійне ціле, а потім порівнюється з іншою мовою як єдина система. При зіставленні описів вихідною точкою аналізу служить мова оригіналу. Завдання аналізу – відшукати в текстах перекладу відрізки, використовувані для передачі значення одиниць, що виділяються у вихідній мові. Існує система кореляцій між рівнями мови і членами речення.

Таку схему кореляцій можна проілюструвати даними таблиці. У таблиці знак (+) означає обов'язкову наявність кореспонденції окремого слова і члена речення відповідно до чарунок матриці. Знак (—) означає або

відсутність такої кореспонденції, або вона має не універсальний характер.

Відношення між частинами мови і членами речення

Члени речень і частини мови	Підмет	Присудок	Додаток	Означення	Обставина
Речення	+	+	—	—	—
Дієслово-	—	+	+	—	—
Прислівник	—	+	—	—	+
Займенник	+	—	—	—	+
Іменник	+	—	—	—	+
Прикметник	+	—	—	+	—

Існуючі системи машинного перекладу та інші автоматичні системи аналізу й синтезу описані в термінах частин мови і членів речення, прийнятих у термінах природної мови, але машина працює не з конкретними лексичними одиницями, а з кодами цих одиниць. Ці коди займають інформаційні чарунки, у яких записується вся інформація не тільки постійного, а й змінного характеру, що виробляється в ході аналізу.

Автоматична обробка текстів можлива лише за умови виявлення абсолютно чітких і послідовних лінгвістичних категорій. Традиційна класифікація основних граматичних одиниць базується на основному поділі слів за частинами мови. З погляду автоматизації аналізу недоліком поділу на частини мови є непослідовність: частини мови виділяються на основі різних принципів, які часто суперечать один одному. Так, одні частини мови виділяються за морфологічним критерієм, інші - за смисловим. Виділені класи нерідко є взаємовиключними. Наприклад, займенник може виступати в ролі іменника, прикметника тощо. Деякі слова опиняються поза системою частин мови.

Окремі проблеми автоматичного синтаксичного аналізу

Проблема членування тексту

Автоматичний синтаксичний аналіз здійснюється в межах певного заданого відрізка тексту. При практичній організації аналізу тексту ми, природно, задаємо межі тексту, а потім - кожного речення. Проте це недоцільно з погляду оптимального використання комп'ютера. Тому текст вводять у машину окремими частинами, завжди більшими, ніж вихідні одиниці довжини, на яких працюють алгоритми синтаксичного аналізу.

Членування фрази або частини тексту на речення здійснюється за формальними ознаками, серед яких головними є розділові знаки і сполучники. Проблема такого членування полягає в тому, що потрібно вирішити неоднозначність деяких чинників - розділових знаків і сполучників, які або розділяють речення, або з'єднують однорідні члени. Наприклад, неоднозначними роздільниками в англійській мові є кома і сполучники *and*, *but*, *or*.

Членування речення на сегменти передбачає використання в ролі роздільників не тільки названі вище елементи, але й будь-які формальні ознаки, які можна виділити досить чітко. Межа сегмента проходить по прийменниках, допоміжних і повнозначних дієсловах, займенниках. При виділенні сегментів на чисто формальній основі завжди існує небезпека, що члени однієї синтаксичної конструкції можуть опинитися в різних сегментах.

Наприклад, присудок може бути відділений від підмета цілим підрядним реченням або дієприкметниковим зворотом. Аналіз тексту тільки всередині сегмента може повно виявити зв'язки між компонентами сполучень даного сегмента. Він недостатній для того, щоб уявити структуру речення в цілому.

Аналіз прийменникових груп

В алгоритмах автоматичного синтаксичного аналізу прийменник і кероване

ним слово або група слів аналізуються як єдиний комплекс. Цей комплекс слів вирішує такі завдання:

12. визначає слова, що підпорядковуються прийменнику;
13. визначає праву межу прийменникової групи;

14. визначає синтаксичну функцію прийменникової групи;
15. розв'язує ряд лексичних і граматичних багатозначностей прийменника.

Проблема сурядного зв'язку

Щоб мати повну картину синтаксичних зв'язків у реченні, треба

насамперед знайти однорідні члени, їх визначення формальними методами - досить складне завдання. Існує кілька ознак, за якими можна встановити однорідність компонентів: двокрапка, сполучники «як ... так»; «both ... and» та ін. Сурядні сполучники лише вказують на наявність однорідних членів, але не несуть інформації ні про рівень твору, ні про позицію однорідності членів. Найбільш надійний критерій їх визначення – це наявність справа і зліва від сурядного сполучника головних членів речення – підмета і присудка. Тому з'ясування ролі сурядних сполучників у реченні завжди слід починати з пошуку головних членів речення.

Комплекс контрольних робіт для визначення залишкових знань з дисципліни

1. Які значення є позамовними, оскільки співвідносять звукові комплекси з предметами і явищами позамовної дійсності?
 - а) морфологічні;
 - б) синтаксичні;
 - в) лексичні;
 - г) всі варіанти є правильними;
 - д) жоден із варіантів не є правильним.
2. Яка наука займається дослідженням мовних одиниць, що безпосередньо виступають для спілкування людей?
 - а) фонетика;
 - б) лексикологія;
 - в) орфографія;
 - г) синтаксис;
 - д) дискурсологія.
3. Пасивний синтаксис займається дослідженням
 - а) вираження думки;
 - б) мовних засобів, якими реалізується предикативність;
 - в) репрезентації опису предмета чи явища дійсності;
 - г) порядку слів;
 - д) всі варіанти є правильними.
4. Активний синтаксис займається дослідженням

- а) словосполучень;
 - б) порядку слів;
 - в) фразового наголосу;
 - г) інтонації;
 - д) мовних засобів, якими реалізується предикативність.
5. Будь-яка синтаксично значуща сполука слів або групи слів, яким притаманний безпосередній зв'язок –
- а) синтаксична модель;
 - б) синтаксична конструкція;
 - в) синтаксичний шаблон;
 - г) синтаксична одиниця;
 - д) синтаксична проекція.
6. Роль слова або форми слова в синтаксичній конструкції –
- а) синтаксична роль;
 - б) синтаксичний смисл;
 - в) синтаксичне вираження;
 - г) синтаксична функція;
 - д) синтаксичний зміст.
7. Морфологічне уподібнення одного слова іншому –
- а) керування;
 - б) узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) предикація;
 - д) інтеграція (поєднання узгодження і керування).
8. У поєднаннях числівника з іменником (два кроки, двоє дверей) наявний морфосинтаксичний спосіб
- а) керування;
 - б) узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) предикація;
 - д) інтеграція (поєднання узгодження і керування).
9. Для української мови характерним є порядок слів у реченні
- а) вільний;
 - б) фіксований;
 - в) змішаний;
 - г) усталений;
 - д) закріплений.
10. Для англійської мови характерним є порядок слів у реченні
- а) вільний;
 - б) фіксований;
 - в) змішаний;
 - г) незалежний;
 - д) незакріплений.
11. Використання поряд слів, що пов'язані за смислом (швидко розмовляти, дуже красиво) –

- а) позиційність;
 - б) парадигматичність;
 - в) супряжність;
 - г) сурядність;
 - д) підрядність.
12. Центральними одиницями класичного (вузького) синтаксису є
- а) закони правильного (логічного) мислення;
 - б) закони і норми комунікативної поведінки людей;
 - в) висловлення;
 - г) закони мови, що забезпечують формування, вираження і повідомлення інформації;
 - д) речення-одиниці.
13. Центральними одиницями новітнього (широкого) синтаксису є
- а) граматичні значення;
 - б) члени речення;
 - в) висловлення;
 - г) надфразові єдності;
 - д) синтаксеми.
14. Об'єктом формального синтаксису є
- а) структура висловлення;
 - б) форма висловлення;
 - в) функція висловлення;
 - г) парадигма висловлення;
 - д) зміст висловлення.
15. Головним об'єктом семантичного синтаксису є
- а) модус;
 - б) диктум;
 - в) образ-концепт;
 - г) семантема;
 - д) жоден з варіантів не є правильним.
16. Головним об'єктом синтаксичної прагматики є
- а) жанрологія висловлень;
 - б) модус;
 - в) диктум;
 - г) семантема;
 - д) жоден з варіантів не є правильним.
17. Номінативною синтаксичною одиницею є
- а) речення;
 - б) словосполучення;
 - в) висловлення;
 - г) словоформа;
 - д) слово.
18. Зв'язок, що пов'язує рівноправні компоненти у словосполученні, жоден з яких не є домінувальним або залежним, називається
- а) предикативний;

- б) сурядний;
 - в) підрядний;
 - г) безсполучниковий;
 - д) прилягання.
19. У словосполученні "доктор Кулікова" тип зв'язку
- а) повне узгодження;
 - б) неповне узгодження;
 - в) керування;
 - г) прилягання;
 - д) сильне керування.
20. У словосполученні "мити машину" тип зв'язку
- а) повне узгодження;
 - б) неповне узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) сильне керування;
 - д) слабке керування.
21. У словосполученні "написання статті" тип зв'язку
- а) повне узгодження;
 - б) неповне узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) сильне керування;
 - д) слабке керування.
22. У словосполученні "багато працювати" тип зв'язку
- а) повне узгодження;
 - б) неповне узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) сильне керування;
 - д) слабке керування.
23. В якому з словосполучень слова пов'язані сильним керуванням?
- а) вислухати друга;
 - б) схожий на маму;
 - в) голосно читати;
 - г) вогонь і вода;
 - д) теплі очі.
24. В якому з словосполучень слова пов'язані неповним узгодженням?
- а) золоті руки;
 - б) сумна хмара;
 - в) місто Чернівці;
 - г) дев'ята година;
 - д) написаний лист.
25. В якому з словосполучень слова пов'язані опосередкованим керуванням?
- а) цінити кохання;
 - б) танцювати гопака;
 - в) жити для народу;

- г) мамина сукня;
 - д) добре серце.
26. При якому типі зв'язку між головним і залежним словом у словосполученні залежне слово повністю узгоджується з граматичними формами головного?
- а) прилягання;
 - б) сильне керування;
 - в) слабе керування;
 - г) повне узгодження;
 - д) неповне узгодження.
27. Субстантивним словосполученням є
- а) постійно мріяти;
 - б) йти на зустріч;
 - в) розумний для свого віку;
 - г) лікування дитини;
 - д) приємний на вигляд.
28. Нумеральним словосполученням є
- а) когось із колективу;
 - б) досить непогано;
 - в) кілька років;
 - г) надзвичайно розумний;
 - д) турбуватися про доньку.
29. Проніміальним словосполученням є
- а) бачення ситуації;
 - б) бажати кращого;
 - в) щось цікаве;
 - г) глибоко в морі;
 - д) повільно писати.
30. Обставинним словосполученням є
- а) прийти вранці;
 - б) розмовляти з вчителькою;
 - в) мої мрії;
 - г) ваза з квітами;
 - д) розповідати історію.
31. Об'єктним словосполученням є
- а) голосно розмовляти;
 - б) будиночок за містом;
 - в) перша дитина;
 - г) кращий варіант;
 - д) написати листа.
32. Атрибутивним словосполученням є
- а) останній дзвоник;
 - б) втратити глузд;
 - в) слухати пісню;
 - г) значно відрізнятись;

- д) набувати якостей.
33. Індикативом називається
- а) дійсний спосіб;
 - б) умовний спосіб;
 - в) бажальний спосіб;
 - г) наказовий спосіб;
 - д) спонукальний спосіб.
34. Імперативом називається
- а) дійсний спосіб;
 - б) умовний спосіб;
 - в) бажальний спосіб;
 - г) наказовий спосіб;
 - д) спонукальний спосіб.
35. Оптативом називається
- а) дійсний спосіб;
 - б) умовний спосіб;
 - в) бажальний спосіб;
 - г) наказовий спосіб;
 - д) спонукальний спосіб.
36. У реченні "Прийди б він вчасно, все було б добре" синтаксичний спосіб
- а) дійсний;
 - б) умовний;
 - в) бажальний;
 - г) наказовий;
 - д) спонукальний.
37. У реченні "Хлопець повинен навчатися" порівняно з "Хлопець вчиться"
- а) фазова регулярна реалізація;
 - б) модальна регулярна реалізація;
 - в) кількісна регулярна реалізація;
 - г) узагальнено-особова реалізація;
 - д) заперечна регулярна реалізація.
38. У реченні "Не чекай мене зранку, коли зорі погаснуть" порівняно з "Чекай мене зранку, коли зорі погаснуть"
- а) узагальнено-особова реалізація;
 - б) кількісна регулярна реалізація;
 - в) заперечна регулярна реалізація;
 - г) фазова регулярна реалізація;
 - д) модальна регулярна реалізація.
39. У реченні "У лісі починає гудіти" порівняно з "У лісі гуде"
- а) регулярна реалізація з напівповнозначним словом;
 - б) фазова регулярна реалізація;
 - в) модальна регулярна реалізація;
 - г) регулярна оцінно-експресивна реалізація;
 - д) кількісна регулярна реалізація.

40. У реченні "Наскільки школа стала кращою!" порівняно з "Школа стала кращою"
- а) регулярна реалізація з напівповнозначним словом;
 - б) фазова регулярна реалізація;
 - в) модальна регулярна реалізація;
 - г) регулярна оцінно-експресивна реалізація;
 - д) кількісна регулярна реалізація.
41. Неправильно утворено форму імператива у слові
- а) пишімо;
 - б) пиши;
 - в) пишемо;
 - г) хай пише;
 - д) пишіть.
42. Правильно вжито дієслівну форму у реченні
- а) Я часто ходю по воду;
 - б) Бачуть очі ревниві даліше, ніж орлині;
 - в) Не місце кресе чоловіка, а чоловік місце;
 - г) Рання пташка росу оббиває;
 - д) Як ручки зароблюють, так ножки сходють.
43. Неправильно вжито дієслівну форму у реченні
- а) Де оре сошка, там хліба трошки;
 - б) На годину спізнився – за рік не доженеш;
 - в) У хмару заходе;
 - г) Перше коло чобіт ходив, а тепер не знає, як в них ступати;
 - д) Надувся, як вош на мороз.
44. До зовнішньої текстової діяльності не належить
- а) читання;
 - б) слухання;
 - в) осмислення;
 - г) говоріння;
 - д) писання.
45. Певна система комунікативних елементів, функціонально об'єднаних в єдину замкнуту ієрархічно семантико-структурну систему спільною концепцією або задумом –
- а) словосполучення;
 - б) речення;
 - в) текст;
 - г) дискурс;
 - д) жоден з варіантів не є правильним.
46. У межах якого напрямку дослідження мови описуються різні види цілеспрямованих мовленнєвих актів?
- а) теорія мовленнєвих актів;
 - б) теорія мовленнєвої комунікації;
 - в) теорія лінгвістичної відносності;
 - г) концепція протиставлення мови і мовлення;

- д) лінгвістична прагматика.
47. Кодовий перехід з акустичного коду на код внутрішнього мовлення –
- а) читання;
 - б) слухання;
 - в) говоріння;
 - г) аудіювання;
 - д) письмо.
48. Кодовий перехід з графічного коду (надрукованого чи написаного тексту) на акустичний –
- а) читання;
 - б) слухання;
 - в) говоріння;
 - г) аудіювання;
 - д) письмо.
49. Перекодування змісту думки з коду мислення на графічний код –
- а) читання;
 - б) слухання;
 - в) говоріння;
 - г) аудіювання;
 - д) письмо.
50. Кодовий перехід з мисленнєвого коду (з коду внутрішнього мовлення) на звуковий код, на код акустичний (фонетичний) –
- а) читання;
 - б) слухання;
 - в) говоріння;
 - г) аудіювання;
 - д) письмо.
51. До жанрів мовлення не належить
- а) офіційно-діловий;
 - б) художній;
 - в) публіцистичний;
 - г) розмовний;
 - д) конфесійний.
52. Мовленнєві акти, що виражають психологічний стан мовця. характеризують міру його відвертості, –
- а) репрезентативи;
 - б) директиви;
 - в) комісиви;
 - г) експресиви;
 - д) декларативи.
53. Функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання –
- а) модальність;
 - б) темпоральність;
 - в) аспектуальність;

- г) персональність;
 - д) предикація.
54. Факультативна ознака висловлювання, яка вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання –
- а) об'єктивна модальність;
 - б) суб'єктивна модальність;
 - в) аспектуальність;
 - г) персональність;
 - д) темпоральність.
55. Функція повідомлення, що полягає у передачі певних знань, системи образів, відповідного досвіду –
- а) номінативна функція;
 - б) комунікативна;
 - в) пізнавальна;
 - г) апелятивна;
 - д) експресивна.
56. Основні функції адресата
- а) спілкування і сприйняття;
 - б) спілкування і інформування;
 - в) тільки сприйняття;
 - г) тільки спілкування;
 - д) номінація і спілкування.
57. Ситуація, що реалізує мовну ситуацію, окреслює умови спілкування
- а) критична;
 - б) мовленнєва;
 - в) синтаксична;
 - г) граматична;
 - д) детермінантна.
58. Ситуація, що визначається як мовленнєвий акт, зумовлений специфікою професії, віку, території мешкання мовця
- а) критична;
 - б) соціальна;
 - в) матеріальна;
 - г) расова;
 - д) освітня.
59. Фрагмент тексту, що складається більш ніж з одного речення та створює спільний концепт
- а) речення;
 - б) слово;
 - в) словосполучення;
 - г) дискурс;
 - д) концепт.
60. При актуальному членуванні висловлення, речення членується на:
- а) підмет і присудок;
 - б) тему і рему;

- в) тему і зміст;
 - г) зачин і основний зміст;
 - д) зміст і рему.
61. Висловлення, яке не містить нової інформації, –
- а) тема;
 - б) рема;
 - в) присудок;
 - г) підмет;
 - д) додаток.
62. Тема по відношенню до реми найчастіше є
- а) препозитивною;
 - б) інтерпозитивною;
 - в) постпозитивною;
 - г) відносною;
 - д) незалежною.
63. Ядром реми є
- а) іменник;
 - б) прикметник;
 - в) дієслово;
 - г) прислівник;
 - д) частка.
64. Суб'єктом тексту постає
- а) адресант;
 - б) читач;
 - в) слухач;
 - г) речення;
 - д) слово.
65. Самостійним семантичним поширювачем речення виступає
- а) підмет;
 - б) присудок;
 - в) детермінант;
 - г) означення;
 - д) додаток.
66. Яким типом зв'язку детермінант поєднується із реченням?
- а) керування;
 - б) узгодження;
 - в) прилягання;
 - г) координація;
 - д) супідрядність.
67. Наука про знання і пізнання, про результати сприйняття світу та предметно-пізнавальної діяльності людей, –
- а) сугестивна наука;
 - б) когнітивна наука;
 - в) семіотика;
 - г) семантика;

- д) герменевтика.
68. Предметом когнітивної науки є
- а) речення;
 - б) семантична структура речення;
 - в) комунікативний аспект;
 - г) отримання, зберігання, переробка інформації;
 - д) текст.
69. В межах якої лінгвістичної дисципліни функціонування мови розглядається як різновид когнітивної діяльності
- а) сугестивна лінгвістика;
 - б) етнолінгвістика;
 - в) соціолінгвістика;
 - г) психолінгвістика;
 - д) когнітивна лінгвістика.
70. Хто є засновником породжувальної граматики?
- а) Н. Хомський;
 - б) М. Я. Плющ;
 - в) О. О. Потебня;
 - г) В. А. Маслова;
 - д) А. О. Грищенко.
71. Рема –
- а) предикативний центр речення;
 - б) смисл висловлення;
 - в) членування речення за змістом;
 - г) слово, на яке падає логічний наголос;
 - д) слово, на яке не падає логічний наголос.
72. Комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю, –
- а) валентність;
 - б) модальність;
 - в) предикативність;
 - г) сурядність;
 - д) підрядність.
73. Відповідно до якого напрямку речення і судження є тотожними?
- а) психологічний;
 - б) логічний;
 - в) формально-граматичний;
 - г) структурно-семантичний;
 - д) комунікативний.
74. Представником психологічного напрямку є
- а) О.О. Потебня;
 - б) Н. Хомський;
 - в) В. А. Маслова;
 - г) М. Я. Плющ;
 - д) А. О. Грищенко.

75. За ступенем обґрунтованості думки судження поділяються на
- а) проблематичні і достовірні;
 - б) проблематичні і неproblemатичні;
 - в) достовірні і недостовірні;
 - г) правильні і неправильні;
 - д) правильні і неproblemатичні.
76. Які функції виконує синтагма?
- а) смислову і розрізнявальну;
 - б) фонетичну і розрізнявальну;
 - в) фонетичну і семантичну;
 - г) фонетичну і синтаксичну;
 - д) синтаксичну і семантичну.
77. Структура інформаційних даних, що відображають набуті шляхом досвіду знання про певні стереотипні ситуації і про текст, який її описує, –
- а) слово;
 - б) речення;
 - в) текст;
 - г) фрейм;
 - д) словосполучення.
78. Судження обов'язково виражається
- а) словом;
 - б) реченням;
 - в) словосполученням;
 - г) текстом;
 - д) мінімальною синтаксичною одиницею.
79. Різновидами мислення є
- а) логічне і нелогічне;
 - б) логічне й інтуїтивне;
 - в) пізнавальне і комунікативне;
 - г) пізнавальне і непізнавальне;
 - д) комунікативне і не комунікативне.
80. Будь-яке речення обов'язково виражає судження?
- а) так;
 - б) ні;
 - в) залежно від контексту;
 - г) залежно від ситуації мовлення;
 - д) залежно від семантики речення.
81. Текст – це
- а) група речень, об'єднаних граматичним та смисловим зв'язком, що виражають думку вільніше і повніше порівняно з реченням;
 - б) висловлювання, яке складається з кількох речень та має певну змістову й структурну завершеність;
 - в) використання виражальних засобів мови у процесі конкретного говоріння, що відбувається у звуковій або писемній формі;

- г) різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу суспільного життя;
- д) розповідь, що має початок, основну частину і кінець.
82. Тема тексту – це
- а) мета тексту, заради якої його створено;
 - б) те, про що йдеться в тексті, стисло виражений зміст;
 - в) сукупність виражальних засобів;
 - г) стилістичні засоби;
 - д) граматичні засоби.
83. Основне повідомлення в реченні міститься
- а) у темі;
 - б) у ремі;
 - в) у присудковій;
 - г) у обставині;
 - д) у означенні.
84. Судження складається з
- а) підмет, присудок;
 - б) суб'єкт, предикат, зв'язка;
 - в) об'єкт, предикат;
 - г) підмет, предикат;
 - д) сполучник, підмет, присудок.
85. Сучасні теоретичні напрями дослідження синтаксису української мови поділяються на дві групи
- а) формалізм і функціоналізм;
 - б) мовні універсалії та емпіричні універсалії;
 - в) описову лінгвістику та теоретичну лінгвістику;
 - г) множинність та послідовність;
 - д) інтуїтивізм і функціоналізм.
86. Теоретична гіпотеза може бути сформована на
- а) адекватному описі мовних фактів;
 - б) метамові формальної граматики;
 - в) спостережуваних мовних фактах;
 - г) природній мові формальної граматики;
 - д) не може бути сформована.
87. У чому полягає спостереження в лінгвістиці?
- а) у спонтанних фактах;
 - б) інтроспекції;
 - в) науковому описі;
 - г) у вивченні усних або письмових текстів;
 - д) укладанні списку лінгвістів-дослідників.
88. Вивчення лінгвістом власної мовної поведінки називається
- а) науковий опис;
 - б) інформант;
 - в) інтроспекція;
 - г) експеримент;

- д) врахування фактів.
89. Можливість пояснення граматичних форм через граматиалізацію, тобто відповідні способи перетворення неграматичних елементів в граматичні, досліджує
- а) інтроспектизм;
 - б) абсолютизм;
 - в) формалізм;
 - г) прагматизм;
 - д) сучасний функціоналізм.
90. Метод включає в себе поняттєвий апарат і відповідні способи дослідження й опису матеріалу. Що необхідне для людської мови повинна вміщувати теорія?
- а) дані про властивості
 - б) статуси теорії;
 - в) систему принципів;
 - г) граматичні поняття;
 - д) список закономірностей.
91. Представникам якої лінгвістичної течії був притаманний нігілістичний погляд на можливість напрацювання загальної теорії граматики?
- а) французький універсалізм;
 - б) жодна з течій не висувала такого припущення;
 - в) французький формалізм;
 - г) американський структуралізм;
 - д) російський дескриптивізм.
92. Універсальний компонент – це
- а) теоретичний напрям вивчення синтаксису;
 - б) компоненти побудови граматики, що властиві кожній мові;
 - в) абсолютне явище;
 - г) неіснуюче поняття;
 - д) розділ дескриптивної лінгвістики.
93. На питання про те, які граматичні явища можливі в мові, а які неможливі і чому, повинна дати відповідь
- а) типологічна лінгвістика;
 - б) історична граматика;
 - в) нігілістська течія лінгвістики;
 - г) дескриптивна лінгвістика;
 - д) загальна теорія граматики (універсальна граматика).
94. Яке із завдань граматичної теорії не може виконувати людська інтуїція як евристичне явище свідомості?
- а) оцінювати правильність мовних відрізків;
 - б) розмежовувати факти, що є властивостями конкретної мови, і факти, що виступають властивостями всіх мов;
 - в) оцінювати неправильність мовних відрізків;
 - г) оцінювати малоїмовірність мовного явища;
 - д) розмежовувати мовні і немовні явища.

95. Твердження про властивість мови, перевірені на матеріалі певної представницької випадкової вибірки, що складається з окремих мов, – це
- а) теоретичні можливості мови;
 - б) універсальні гіпотези;
 - в) емпіричні (індуктивні) універсалії;
 - г) практична перевірка гіпотези;
 - д) таких тверджень не існує.
96. Екзистенційні універсалії – це
- а) універсалії існування;
 - б) достовірні твердження;
 - в) універсалії нелогічної природи;
 - г) універсалії логічної природи;
 - д) універсалії винятків.
97. З точки зору логічної природи, складнішими за екзистенційні універсалії є
- а) одиничні універсалії;
 - б) емпіричні універсалії;
 - в) еквіваленції;
 - г) поліваленції;
 - д) індуктивні універсалії.
98. Емпіричні універсалії не можуть замінити лінгвістичну теорію, вони виступають тільки
- а) експрес-представленням теорії;
 - б) цінним продуктивним матеріалом;
 - в) рецензованою частиною теорії;
 - г) випереджаючим компонентом теорії;
 - д) не стосуються лінгвістичної теорії взагалі.
99. Група чинників, які, на думку прибічників тієї чи іншої теорії, визначають найважливіші риси природної мови, –
- а) подібність поглядів прибічників різних теорій;
 - б) функціональна база;
 - в) комунікативна база;
 - г) формальна база;
 - д) пояснювальна база.
100. Вихідне положення функціонального підходу до вивчення теоретичного синтаксису полягає у тому, що будова мови визначається
- а) її пристосованістю;
 - б) її лексичною базою;
 - в) її історичним розвитком;
 - г) її формуванням;
 - д) її використанням.
101. Вихідне положення формального підходу до вивчення теоретичного синтаксису полягає у тому, що фундаментальні властивості мови не залежать від
- а) способів і умов використання мови;
 - б) історичного розвитку мови;

- в) лексичної бази мови;
 - г) пристосованості мови;
 - д) людського мислення.
102. Формально орієнтоване пояснення порядку таких порядків слів, які є зручними для механізму розпізнавання мовлення слухачем пояснюють
- а) елемент параметру вершини;
 - б) елемент вродженого компонента знання мови;
 - в) абстрактність принципу мислення;
 - г) синтаксичні структури конкретної мови;
 - д) умови використання мови.
103. Як називаються чітко визначені об'єкти (одиниці і правила їхньої сполучуваності), які у певній вагомій частині своїх властивостей збігаються з природною мовою?
- а) підтверджені факти;
 - б) гіпотези;
 - в) формальні моделі граматичних явищ;
 - г) функціональні моделі граматичних явищ;
 - д) умови використання мови.
104. Що являє собою граматична теорія списку?
- а) представлення граматичних явищ у вигляді моделей;
 - б) представлення граматичних явищ у вигляді списку умов використання мовлення;
 - в) перелік підтвердження існування деяких мовних явищ;
 - г) граматики мови являє собою список усіх правильних речень цієї мови;
 - д) такої теорії не існує.
105. Як називаються системи правил, які з математичною чіткістю визначають (або характеризують) множинності ланцюжків, тобто граничних послідовностей, символів?
- а) формальні граматики;
 - б) теоретичні граматики;
 - в) емпіричні граматики;
 - г) функціональні граматики;
 - д) породжувальні граматики.
106. Упорядковані основний алфавіт, допоміжний алфавіт, який не перетинається з основним, один символ допоміжного алфавіту та гранична кількість правил – це
- а) формальна граматики;
 - б) теоретична граматики;
 - в) емпірична граматики;
 - г) функціональна граматики;
 - д) породжувальна граматики.
107. Множинність ланцюжків, програмованих породжувальною граматиною, називається
- а) граничною кількістю правил;
 - б) мовою;

- в) системою;
 - г) системою правил;
 - д) словоформою.
108. Інтерпретація формальної граматики – це
- а) зіставлення формальної мови з множинністю одиниць природної мови на підставі подібностей;
 - б) зіставлення формальної мови з множинністю одиниць природної мови на підставі відмінностей;
 - в) зміна положень формальної граматики;
 - г) обґрунтування положень формальної граматики;
 - д) програмування мов граматаками.
109. Породжувальна граMATика адекватна природній мові в
- а) списку граMATичних категорій;
 - б) ряді несуттєвих відношень;
 - в) ряді важливих відношень;
 - г) іменних групах слів;
 - д) довжині іменних груп слів.
110. Формальні граматики здатні моделювати властивості природної мови та можуть виражати
- а) визначені ланцюги слів;
 - б) всі граMATичні явища природної мови;
 - в) окремі граMATичні явища природної мови;
 - г) характерні для цієї мови структури;
 - д) неможливі для цієї мови структури.
111. Як називаються допоміжні символи, які є тотожними частинам мови, що визначають синтаксичну змістовність формальної граматики?
- а) фразові категорії;
 - б) формальні категорії;
 - в) термінальні категорії;
 - г) допоміжні категорії;
 - д) описові категорії.
112. Як називаються допоміжні символи, які є тотожними відповідним фразовим категоріям природної мови, що визначають синтаксичну змістовність формальної граматики?
- а) фразові категорії;
 - б) формальні категорії;
 - в) термінальні категорії;
 - г) допоміжні категорії;
 - д) описові категорії.
113. Поняття компетенції та вживання, рівнів адекватності, гіпотеза про вроджений компонент мовної здібності є ключовими для породжувальної граматики
- а) Ф. де Соссюра;
 - б) К. Вернера;
 - в) Ч. Хоккета;

- г) Н. Хомського;
 - д) У. Джонса.
114. Ідейною базою в американському структуралізмі як напрямку дослідження синтаксису
- а) екзистенційна психологія;
 - б) породжувальна граматики;
 - в) біхейвіористська психологія;
 - г) фундаментальна граматики;
 - д) генеративна граматики.
115. Породжувальну граматику заперечують представники лінгвістичних напрямів.
- а) структуралістських;
 - б) доструктуралістських;
 - в) формалістських;
 - г) емпіричних;
 - д) функціоналістичних.
116. Структуралізм постає у синтаксисі у вигляді
- а) одиниць та відповідних до них відношень;
 - б) неорганізованої структури;
 - в) множини розкладних елементів;
 - г) списку одиниць;
 - д) переорганізованої структури.
117. Хто є автором фонологічної теорії синтаксису?.
- а) Л. Ємслев;
 - б) Н. Хомський;
 - в) М. Трубецький;
 - г) І. Бодуен де Куртене;
 - д) Ф. де Соссюр.
118. Як Н. Хомський визначає реакцію мовця на правильність/неправильність речення, словосполучення, яке мовець раніше не чув і не читав?.
- а) компетенція носія мови;
 - б) інтуїція;
 - в) мовна здібність;
 - г) безпосередність мовної здібності;
 - д) підсвідома реакція.
119. Породжувальна граматики характеризує компетенцію на метамові
- а) генеративістики;
 - б) формальної граматики;
 - в) граматики складників;
 - г) емпіричних універсалій;
 - д) евристичних універсалій.
120. У породжувальній граматиці прийнятними вважаються речення, які мовець визнає як _____, неприйнятними – ті, які він не вважає такими.
- а) множину слів;

- б) основну комунікативну одиницю;
 - в) речення своєї мови;
 - г) мисленнєву операцію;
 - д) структурну одиницю.
121. Чого досягає теорія, з погляду породжувальної граматики, якщо вона спроможна пояснити, яким чином певна граMATика може бути засвоєна дитиною в процесі оволодіння рідною мовою?
- а) спостережливої адекватності;
 - б) граматичної адекватності;
 - в) описової адекватності;
 - г) ґрунтовна адекватність.
 - д) пояснювальної адекватності.
122. Рестриктивність теорії граматики полягає у її
- а) реальності;
 - б) обмежувальності;
 - в) структурованості;
 - г) компетентності;
 - д) поверховості.
123. За Н. Хомським, універсальна граMATика – це теорія граматики, яка характеризує початковий компонент
- а) застосування мови;
 - б) опис мови;
 - в) вивчення мови;
 - г) розпізнавання мови;
 - д) знання мови.
124. У синтаксичних теоріях формальним апаратом репрезентації синтаксичної структури речення є
- а) селективні ознаки;
 - б) рецензовані ознаки;
 - в) сполучувані компоненти;
 - г) структура складників;
 - д) детальний опис елементів.
125. Які рівні мови охоплює сучасний граматичний аналітизм
- а) морфологічний і синтаксичний;
 - б) лексичний і морфологічний;
 - в) фонетичний і лексичний;
 - г) синтаксичний і фразеологічний;
 - д) лексичний і синтаксичний.
126. Розвиток граматичних форм зі словосполучень здебільшого зумовлює
- а) зміни у системі відмінювання;
 - б) втрату лексичного значення одного із компонентів лексичного значення;
 - в) витіснення флективних форм;
 - г) використання прийменниково-іменникових конструкцій;
 - д) утворення аналітичних форм.

127. М.І. Стеблін-Каменський стверджував, що аналітичні утворення є «синтаксичними» лише за формою, а за значенням вони
- а) граматичні;
 - б) морфологічні;
 - в) фонетичні;
 - г) лексичні;
 - д) семантичні.
128. М.І. Стеблін-Каменський відносить аналітичні утворення до
- а) синтаксису;
 - б) морфології;
 - в) морфеміки;
 - г) граматики;
 - д) дериватології.
129. До внутрішньослівних засобів вираження граматичних значень належать такі засоби
- а) інтонація, порядок слів, афікси;
 - б) службові слова, флексії, суплетивізм;
 - в) наголос, суплетивізм, фонетичні чергування;
 - г) синтаксичні аналітичні морфемі, контекст;
 - д) порядок слів, контекст, флексії.
130. Терміни кумуляція, синтетосемія, синкретизм співвідносні із
- а) модифікацією;
 - б) моносемічністю;
 - в) полісемічністю;
 - г) асиметричністю;
 - д) нерозчленованістю.
131. Інтонація, порядок слів, сполучення з іншими повнозначними словами є засобами вираження
- а) лексичного значення;
 - б) граматичної форми;
 - в) відмінкової форми;
 - г) граматичного значення;
 - д) синтаксичного значення.
132. На думку О.А. Дубової, флективність є суто:
- а) синтаксичним явищем;
 - б) граматичним явищем;
 - в) морфологічним явищем;
 - г) семантичним явищем;
 - д) явищем морфеміки.
133. Синтетичність – явище
- а) синтаксичне;
 - б) морфологічне;
 - в) граматичне;
 - г) морфологічне і синтаксичне;
 - д) граматичне і синтаксичне.

134. Аналітичність слід розглядати вузько, досліджуючи аналітичність морфології на
- а) синтаксичному тлі;
 - б) рівні лексики;
 - в) рівні граматичних значень;
 - г) морфологічному тлі;
 - д) рівні флексій.
135. Граматичний зміст слова з'ясовується тільки:
- а) за допомогою граматичної форми;
 - б) за допомогою аналітичних форм;
 - в) за допомогою синтетичних форм;
 - г) за допомогою прийменниково-іменникових конструкцій;
 - д) у контексті, за допомогою окремих слів.
136. Граматичний зміст слова розкриває особливості репрезентації граматичного значення:
- а) цілісним комплексом;
 - б) окремо стосовно кожного слова;
 - в) на рівні тексту;
 - г) тільки в контексті;
 - д) на рівні словосполучень.
137. Ф. Бопп вважав флективні мови
- а) свідченням динаміки людської абстракції;
 - б) «дитинством» людства;
 - в) збіднілими мовами;
 - г) найбільш розвиненими мовами;
 - д) відсталіми мовами.
138. Що співвідноситься зі сприйняттям цілісного образу, з його синтезованою уявою, що в процесі когнітивної діяльності розчленовується на складники?
- а) аналітизм;
 - б) синтетизм;
 - в) граматизм;
 - г) когнітивізм;
 - д) синкретизм.
139. Розчленованість лексичного і граматичного значення стосується:
- а) аналітизму;
 - б) синтетизму;
 - в) граматизму;
 - г) когнітивізму;
 - д) синкретизму.
140. Можливість перекладу іншою мовою, заміни усього утворення синонімом – одним словом, і неможливість заміни окремого компонента характерно для поняття:
- а) словосполучення;
 - б) вільне словосполучення;

- в) фразеологізм;
 - г) аналітична синтаксична одиниця;
 - д) неподільна синтаксична конструкція.
141. Висловлювання – це
- а) синонім до слова речення;
 - б) речення що співвіднесене з конкретною мовленнєвою ситуацією;
 - в) речення в якому обов'язково наявна граматична основа;
 - г) це думка, що висловлена мовцем і не зрозуміла без контексту;
 - д) емоційне повідомлення, що може складатися з речення або декількох речень.
142. Основною функцією реми є
- а) вказівка на предмет;
 - б) наголошення новизни тієї інформації, яка передається;
 - в) продовження реми;
 - г) номінація дії, яка виконується;
 - д) всі варіанти правильні.
143. Чим виражається рема в реченні?
- а) присудком;
 - б) суб'єктом;
 - в) іменником;
 - г) підметом;
 - д) будь-чим.
144. Що є додатковими засобами актуального членування речення?
- а) тема і рема;
 - б) інверсія;
 - в) інтонація;
 - г) порядок слів;
 - д) паузи.
145. Яке явище наявне в поданому реченні: Скажи мені єдиний раз: я твій! І я повірю. І про все забуду. І більше вже печалитись не буду. Сльозу довгасту випущу з-під вій
- а) парцеляція;
 - б) період;
 - в) актуальне членування речення;
 - г) спрощення;
 - д) усі варіанти вірні.
146. Які існують способи передачі інформації?
- а) експліцитний та імпліцитний;
 - б) точний і неточний;
 - в) вірний і хибний;
 - г) простий, складний і складений;
 - д) усі варіанти не вірні.
147. Що є комунікативним центром речення?
- а) підмет;
 - б) граматична основа;

- в) семантика речення;
 - г) тема і рема;
 - д) головне слово.
148. Мінімум з яких двох компонентів складається речення?
- а) іменника і дієслова;
 - б) головного і залежного слова;
 - в) суб'єкта і предиката;
 - г) об'єкта і суб'єкта;
 - д) речення може складатися з одного компонента.
149. Що є основною одиницею мислення?
- а) думка;
 - б) речення;
 - в) судження;
 - г) комунікація;
 - д) всі варіанти правильні.
150. Які існують види суджень?
- а) атрибутивні, релятивні;
 - б) умовні, дійсні;
 - в) істинні, обманливі;
 - г) повні, неповні;
 - д) прямі, зворотні.

1 ВАРІАНТ

I рівень

1. Термін «референт» ввели:

- А) Ч. Огден та А. Річардс;**
- Б) Ч.Осгуд та І.Іванова;
- В) В.Гак та Н.Арутюнова;
- Г) В.Березін та С.Маслова.

2. Компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення – це

- А) тема;
- Б) рема;**
- В) комунікативна одиниця;
- Г) клауза.

3. Моделювання синтаксичних структур, яке ґрунтується на доробку семантичного й генеративного синтаксису досліджується в :

- А) логічний синтаксис;
- Б) психологічний синтаксис;
- В) референційний синтаксис;
- Г) комп'ютерний синтаксис.**

4. Синтаксис, спрямований на дослідження типів, ознак речень, зв'язків слів і сполук у складі речень і висловлювань називається

- А) синтаксисом словосполучень;**

- Б) синтаксисом речень;
 - В) синтаксисом тексту;
 - Г) синтаксисом словоформ.
- 5.Актуалізацією речень займався:

А) Ш.Баллі;

- Б)М.Бахтін;
- В)С.Кацнельсон;
- Г) В.Березін.

6. За виробленою концепцією АСА при виокремленні словосполучень було передбачено попередній етап створення словника валентностей для дієслова, який налічує:

А)31 206 правил;

- Б) 40 023правил;
- В) 6205 правил;
- Г) близько 300 елементів.

II рівень

- 1. АСА – це...
- 2.Референція – це...
- 3.Тема – це ...

III рівень

- 1.Комуникативні типи синтаксичних одиниць.
- 2. Референційний синтаксис.
- 3. Дерево залежностей.
- 4. Типи референційних синтаксичних груп.
- 5.Описові синтаксичні моделі.

2 ВАРІАНТ

I рівень

1. Термін «референт» введено в:

- А)1913р.;
- Б)1945р.;
- В)1904р.;
- Г) 1923р.**

2. Цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється згідно з принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві; мінімальна одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації – це

А)мовленнєвий акт;

- Б)комуникативний тип;
- В) дискурс;
- Г) референційна модель.

3. Основи теорії МА було закладено:

- А) Дж. Остіном;**
- Б)М.Бахтіним;

В)С.Кацнельсоном;

Г) В.Березіним.

4. Компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення:

А) тема;

Б) рема;

В) комунікативна одиниця;

Г) клауза.

5. За виробленою концепцією АСА при виокремленні словосполучень було передбачено попередній етап створення словника валентностей для іменників, який налічує:

А)31 206 правил;

Б) 40 023правил;

В) 6205 правил;

Г) близько 300 елементів.

6. На рівні речення має здійснюватися повний синтаксичний аналіз у вигляді

А) дерев залежностей;

Б)дерев безпосередніх складників;

В)дистрибутивного аналізу;

Г) трансформаційного аналізу.

II рівень

1.Рема –це...

2.Дерево залежностей – це...

3.Референт – це...

III рівень

1.Синтаксична група та її референційні потенції.

2.Дерево безпосередніх складників.

3.Принципи роботи АСА.

4.Витоки комп'ютерного синтаксису.

5.Актуальне членування речення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №1

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ

План

1. Синтаксис як розділ мовознавства. Історія синтаксичної науки.
2. Типи синтаксичних одиниць. Елементарні та неелементарні синтаксичні одиниці.
3. Синтаксичний зв'язок. Типи синтаксичних зв'язків.
4. Форми синтаксичних зв'язків.
5. Семантико-синтаксичні відношення, їх типи.

Студенти повинні знати: історію становлення синтаксису як науки; типи синтаксичних одиниць, типи і форми синтаксичного зв'язку; типи семантико-синтаксичних відношень.

Студенти повинні вміти: визначати типи синтаксичних одиниць; встановлювати відповідність між формами і типами синтаксичного зв'язку; характеризувати семантико-синтаксичні відношення.

Ключові поняття: синтаксис, словосполучення, просте речення, складне речення, складне синтаксичне ціле, висловлення, сурядний синтаксичний зв'язок, підрядний синтаксичний зв'язок, координація, співположення, тяжіння, узгодження, керування, прилягання.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Що таке синтаксис? Що є предметом та об'єктом його вивчення?
- 2) Які підходи до вивчення синтаксису як розділу мовознавства Вам відомі? Охарактеризуйте їх.
- 3) У чому полягає суть елементарних та неелементарних синтаксичних одиниць?
- 4) У чому полягає відмінність між однорівневим та багаторівневим синтаксичними зв'язками?
- 5) Назвіть типи та форми синтаксичних зв'язків.
- 6) Охарактеризуйте суб'єктні, об'єктні, локативні, адресатні, інструментальні семантико-синтаксичні відношення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі – 1971. – №11. – С. 20-24.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №2

ТЕМА: СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЯК НЕПРЕДИКАТИВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

План

1. Поняття про словосполучення. Історія вчення про словосполучення.
2. Сполучення слів, що виникають у реченні.
3. Особливості структури словосполучень.
4. Типи синтаксичного зв'язку в підрядних і сурядних словосполученнях.
5. Типи синтаксичних словосполучень за будовою.
6. Типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.
7. Семантико-синтаксичні відношення у словосполученні

Студенти повинні знати: історію вивчення словосполучення як непередикативної одиниці синтаксису; сполучення слів, що не є словосполученнями; типи синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичні відношення у словосполученні, типи словосполучень за будовою та морфологічним вираженням головного слова.

Студенти повинні вміти: визначати структуру словосполучень; відрізнити словосполучення від сполучення слів; встановлювати типи синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичні відношення у словосполученні; характеризувати словосполучення за будовою та морфологічним вираженням головного слова.

Ключові поняття: словосполучення, сурядні словосполучення, підрядні словосполучення, повне та неповне узгодження, сильне і слабке керування, безпосереднє та посереднє керування, прилягання, дієслівне словосполучення, іменне словосполучення, прислівникове словосполучення, атрибутивні, об'єктні та обставинні семантико-синтаксичні відношення.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Порівняйте дефініції словосполучення В.В. Виноградова та І.І. Слинька.
- 2) Якою є структура словосполучення?
- 3) Які сполучення слів не виступають словосполученням?
- 4) Охарактеризуйте узгодження, керування, прилягання та їх підвиди. Наведіть приклади.
- 5) Які існують засоби зв'язку слів у словосполученнях?
- 6) Назвіть типи смислових відношень, що встановлюються у словосполученнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі – 1971. – №11. – С. 20-24.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3-4

ТЕМА: РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНО-КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ

План

1. Речення і його диференційні ознаки.
2. Речення і судження. Члени речення і члени судження.
3. Класифікація речень.
4. Парадигматика в системі речень, членів речення.
5. Речення і синтагма.
6. Актуальне членування речень.

Студенти повинні знати: історію вивчення речення як синтаксично-комунікативної одиниці; аспекти вивчення речення; ознаки речення; судження; парадигматику речення.

Студенти повинні вміти: характеризувати аспекти вивчення речення як синтаксично-комунікативної одиниці; визначати ознаки речення; відрізнити речення від словосполучення; диференціювати речення і судження.

Ключові поняття: речення, предикативність, модальність, синтаксичний час, судження, інтонаційна та семантична завершеність, тема, рема, парадигма, синтагма.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) У чому полягає структурний аспект вивчення речення?
- 2) Хто з учених розглядав речення у комунікативному аспекті?
- 3) Назвіть переваги структурно-семантичного підходу до трактування речення як синтаксичної одиниці.
- 4) Вкажіть ознаки речення.
- 5) Що є спільного та відмінного між реченням та словосполученням, реченням та судженням?
- 6) Що таке предикативність та модальність?
- 7) Проілюструйте типологію речень. Наведіть приклади до кожного типу речення.
- 8) Визначте особливості парадигматики та синтагматики речення.
- 9) У чому полягають темно-ремні відношення у реченні?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992. – 222 с.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001. – 294 с.
4. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С.307-314.
5. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1996. – С. 324-346.
6. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С 151-198.
7. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ТЕМА: ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ОЗНАКИ

План

1. Внутрішньосинтаксична структура речення.
2. Двоскладні речення.
3. Головні члени речення: підмет та присудок. Семантичні способи

вираження.

4. Другорядні члени речення. Семантика. Способи вираження.
5. Односкладні речення.
6. Неповні та еліптичні речення.
7. Нечленовані конструкції (слова-речення).

Студенти повинні знати: структуру односкладного та двоскладного речень; диференційні ознаки головних та другорядних членів речення; семантичні способи вираження головних та другорядних членів речення; типи односкладних речень.

Студенти повинні вміти: характеризувати структуру речення; визначати тип односкладних речень та слів-речень; диференціювати головні та другорядні члени речення; визначати способи вираження головних та другорядних членів речення.

Ключові поняття: речення, односкладне речення, двоскладне речення, підмет, присудок, додаток, означення, обставина, слова-речення.

Підготуйте відповіді на питання:

- 1) Яка роль виконують головні члени речення?
- 2) Як трактували головні члени речення в історії мовознавства?
- 3) Дайте визначення підмета, назвіть його диференційні ознаки.
- 4) Охарактеризуйте типи підмета.
- 5) Які диференційні формальні та семантичні ознаки має присудок?
- 6) Який присудок є простим дієслівним?
- 7) Охарактеризуйте компоненти, що виділяють у складному дієслівному присудку.
- 8) Дайте характеристику частин складеного іменного присудка.
- 9) Яка модель присудка є ускладненою?
- 10) Охарактеризуйте складні (подвійні) присудки.
- 11) Охарактеризуйте диференційні ознаки другорядних членів.
- 12) Висвітліть історію вчення про другорядні члени речення.
- 13) Які погляди є на другорядні члени в сучасному мовознавстві?
- 14) Які диференційні ознаки додатка?
- 15) Охарактеризуйте прямий додаток; непрямий додаток.
- 16) Який другорядний член є означенням? З'ясуйте питання про узгоджені та неузгоджені означення.
- 17) У чому полягає специфіка прикладки як різновиду означення?
- 18) У чому сутність парцеляції? Наведіть приклади парцельованих другорядних членів.
- 19) Охарактеризуйте сучасні підходи до класифікації другорядних членів речення. Що називають детермінантами?
- 20) Охарактеризуйте погляди мовознавців на проблему односкладних речень.
- 21) Як класифікують односкладні речення в сучасному українському мовознавстві?
- 22) Яке місце односкладних речень у системі типів простого речення на осі означеність-неозначеність (двоскладні, односкладні, нечленовані)? Обґрунтуйте це положення.

- 23) Як співвідносяться односкладні речення і судження?
- 24) Охарактеризуйте односкладні означено-особові речення. З'ясуйте аргументи тих мовознавців, які відносять ці конструкції до двоскладних речень.
- 25) З'ясуйте різні ступені неозначеності суб'єкта дії в неозначено-особових реченнях.
- 26) Дайте визначення односкладних узагальнено-особових речень. Охарактеризуйте ступінь узагальнення в реченнях різних груп. Наведіть приклади речень з головним членом – дієсловом у формах першої, другої і третьої особи однини та множини теперішнього і майбутнього часу та наказового способу.
- 27) Чим відрізняються односкладні означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення ?
- 28) Які речення є безособовими? Чому ці структури належать до центральних серед односкладних речень? Охарактеризуйте способи вираження головного члена в безособових реченнях.
- 29) Які односкладні речення є інфінітивними? З'ясуйте питання про незалежний та залежний інфінітив.
- 30) Які структурні особливості номінативних речень? Охарактеризуйте різновиди номінативних речень.
- 31) З'ясуйте еволюцію поглядів лінгвістів на неповні речення.
- 32) Які погляди існують на неповне речення в сучасному мовознавстві?
- 33) Охарактеризуйте контекстуальні структури. Доберіть ілюстрації з художнього та наукового стилів.
- 34) У чому специфіка ситуативних неповних речень? Назвіть сфери використання цих конструкцій.
- 35) Які речення є еліптичними? Чому деякі вчені вважають їх повними реченнями? Охарактеризуйте різновиди еліптичних речень.
- 36) Які одиниці відносять до еквівалентів речення? Чому?
- 37) Чим виступають слова-речення? Доведіть, що ці одиниці є синтаксично начленованими.
- 38) На які групи поділяють слова-речення? Охарактеризуйте їх.
- 39) Які структури належать до незакінчених речень? Обґрунтуйте причини появи незакінчених (перерваних, обірваних) структур.
- 40) Чи всі обірвані утворення є лише еквівалентами речень, чи частину їх можна вважати реченнями? Обґрунтуйте свою думку.
- 41) З'ясуйте роль інтонації та підтексту в звертаннях-реченнях. Охарактеризуйте найпоширеніші типи вокативних речень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.

4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ №6
ТЕМА: ПРОСТІ УСКЛАДНЕНІ РЕЧЕННЯ

План

1. Особливості простого ускладненого речення.
2. Речення з однорідними членами.
3. Речення з відокремленими другорядними членами.
4. Речення з вставними і вставленими компонентами.
5. Речення із звертаннями.

Студенти повинні знати: особливості простого ускладненого речення; ознаки простого ускладненого речення; типи простих ускладнених речень; способи ускладнення простого речення; ознаки однорідності; умови відокремлення другорядних членів речення.

Студенти повинні вміти: диференціювати прості ускладнені та неускладнені речення; характеризувати речення зі звертаннями, однорідними членами, вставними й вставленими конструкціями, відокремленими членами речення; відрізнити речення зі звертаннями від речень-звертань.

Ключові поняття: ускладнене речення, звертання, однорідні члени речення, узагальнююче слово, відокремлені другорядні члени речення, вставні слова, вставлені конструкції.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Які сполучники та прийменники вживаються при однорідних членах речення?
- 2) Наведіть приклади морфологічно різнорідних однорідних членів речення.
- 3) Які виділяють умови відокремлення другорядних членів речення? Охарактеризуйте їх.
- 4) Назвіть особливості семантичного та позиційного статусу вставних слів.
- 5) Що таке звертання? Які існують способи його вираження?
- 6) На які групи поділяються речення-звертання?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий

центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ТЕМА: Загальні відомості про складне речення

План

1. Типологія складного речення.

- 1.1. Проблеми дослідження складного речення.
- 1.2. Складне речення як синтаксична одиниця.
- 1.3. Засоби зв'язку частин складного речення.
- 1.4. Формально-синтаксична структура складного речення.
- 1.5. Семантико-синтаксична структура складного речення та її взаємозв'язок із формально-синтаксичною структурою.
- 1.6. Комунікативна організація складного речення.
- 1.7. Класифікація складних речень.
- 1.8. Складне речення й об'єднання речень складносурядних речень.

2. Складносурядні речення.

- 2.1. Загальна характеристика складносурядних речень.
- 2.2. Складносурядні елементарні речення.
- 2.3. Складносурядні багатоконпонентні конструкції

Студенти повинні знати: основні проблеми в історії дослідження складного речення; засоби зв'язку частин у складному реченні; особливості формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структури складного речення; комунікативну організацію складного речення; класифікацію складних речень; ознаки складносурядних речень та їх типологію.

Студенти повинні вміти: характеризувати етапи дослідження складного речення; визначати засоби зв'язку частин у складному реченні; встановлювати тип складного речення; визначати структуру та синтаксичні відношення у складносурядному реченні.

Ключові поняття: складне речення, поліпредикативність, сполучникові та безсполучникові складні речення, взаємна підрядність, власне та невласне єднальні відношення, зіставно-протиставні відношення, розділові відношення, приєднувальні зв'язки.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Охарактеризуйте погляди мовознавців на складне речення. Які аргументи наводяться прихильниками розгляду складного речення як сполучення речень?
- 2) У чому сутність граматичного значення складного речення?
- 3) Чому частини складних конструкцій називають простими реченнями умовно?
- 4) Які складні речення є елементарними, а які – неелементарними?
- 5) Якими засобами поєднуються частини складного речення? Яка роль кожного з них?
- 6) Чому формально-синтаксичні ознаки є визначальними при встановленні загальної типології складного речення?
- 7) З'ясуйте співвідношення між синтаксичними зв'язками у складних багатоконпонентних реченнях.

- 8) Що являє собою семантико-синтаксична структура складного речення? Які особливості визначення семантико-синтаксичних відношень у елементарних складносурядних, складнопідрядних і безсполучникових реченнях, у складних багатокомпонентних конструкціях?
- 9) Охарактеризуйте комунікативну організацію складного речення, її співвідношення з формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною. Які особливості актуального членування складного речення на тему і рему?
- 10) Охарактеризуйте класифікації складних речень.
- 11) Які структурно-семантичні ознаки враховуються при встановленні та диференціації типів складного речення? Охарактеризуйте рівні класифікації та опису типів складного речення.
- 12) Опишіть конструктивні ознаки складних багатокомпонентних речень.
- 13) Охарактеризуйте ізоморфізм синтаксичних одиниць, зокрема різних типів складного речення.
- 14) Чи існують чіткі межі між складним реченням й об'єднанням речень? Обґрунтуйте відповідь.
- 15) Які ознаки беруть до уваги під час визначення статусу складносурядних речень?
- 16) Як співвідносяться формально-синтаксичні і семантично елементарні складносурядні речення?
- 17) Які складносурядні речення є відкритими і закритими структурами?
- 18) У чому виявляється ізоморфізм складносурядних речень і простих речень з однорідними членами?
- 19) Які сурядні сполучники є семантичними, а які асемантичними (функціональними)?
- 20) Охарактеризуйте складносурядні речення з єднальними сполучниками. Які семантико-синтаксичні відношення реалізуються у цих реченнях? Яка роль конкретизаторів у вираженні значеннєвих відтінків?
- 21) З'ясуйте специфіку зіставно-протиставних складносурядних речень, різновидів зіставних і протиставних відношень між частинами складносурядних конструкцій.
- 22) У чому виявляються особливості складносурядних речень з розділовими сполучниками? Охарактеризуйте відношення взаємовиключення і чергування подій.
- 23) Дайте характеристику складносурядних речень із градаційними сполучниками.
- 24) Які речення є складносурядними неелементарними (багатокомпонентними)?
- 25) Як розрізняти складносурядні багатокомпонентні речення та сполучення речень?
- 26) З'ясуйте особливості поділу складносурядних багатокомпонентних речень на рівні членування. Які поєднання сполучників є регулярними на зовнішньому і внутрішньому рівнях членування? Які семантико-синтаксичні відношення вони виражають?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8–9

ТЕМА: СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ

План

1. Складнопідрядні елементарні речення.
 - 1.1 Розвиток учення про складнопідрядні речення.
 - 1.2.Структурні особливості складнопідрядних речень.
 - 1.3.Класифікації складнопідрядних речень.
 - 1.4.Семантико-структурні типи складнопідрядних речень.
2. Складнопідрядні багатокомпонентні речення.
 - 2.1.Загальна характеристика складнопідрядних багатокомпонентних речень.
 - 2.2.Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.
 - 2.3.Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.
 - 2.4.Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю.
 - 2.5.Контаміновані складнопідрядні багатокомпонентні речення.
3. Складні сполучникові речення з різними видами зв'язку.
 - 3.1.Класифікація складних сполучникових речень із сурядним і підрядним зв'язками.
 - 3.2.Складні речення із сурядністю і підрядністю.
 - 3.3.Складні речення з підрядністю і сурядністю.
4. Складні безсполучникові речення.
 - 4.1.Проблема статусу складних безсполучникових речень.
 - 4.2.Складні безсполучникові елементарні речення .
 - 4.3.Складні безсполучникові багатокомпонентні речення.
 - 4.4.Складні сполучниково-безсполучникові речення.
5. Період як синтаксична структура.
6. Конструкції з чужим мовленням.

Студенти повинні знати: основні підходи до вивчення теорії про складнопідрядне речення; структурні особливості складнопідрядних речень; їх класифікацію; особливості та типи складнопідрядних багатокомпонентних структур; особливості складних речень із різними видами зв'язку; проблеми в історії дослідження складного безсполучникового речення; типи складних

безсполучникових речень; ознаки періоду; особливості конструкцій із чужим мовленням

Студенти повинні вміти: робити повний синтаксичний розбір складних речень із різними видами зв'язку; диференціювати період від складного речення; характеризувати етапи дослідження складного безсполучникового речення; визначати семантико-структурні типи складнопідрядних речень; розрізняти складнопідрядні речення розчленованої та нерозчленованої структур.

Ключові поняття: складнопідрядне речення, складне безсполучникове речення, період, розчленована структура, нерозчленована структура, однотипна частина, багатотипна частина, діалог, цитата, непряма мова.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Охарактеризуйте погляди учених на складнопідрядне речення.
- 2) Чому частини складнопідрядного речення є синтаксично нерівноправними?
- 3) Які основні різновиди підрядного зв'язку використовуються в складнопідрядному реченні?
- 4) Як розрізняються омонімічні сполучники і сполучні слова що? як? коли? Охарактеризуйте інші засоби зв'язку частин складнопідрядного речення.
- 5) У чому виявляється сутність логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень? Охарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними, обставинними.
- 6) На чому ґрунтується формально-граматична класифікація складнопідрядних речень? Які типи речень виділяють за цією класифікацією?
- 7) Які ознаки враховує структурно-семантична класифікація?
- 8) Які складнопідрядні речення належать до нерозчленованих, а які – до розчленованих?
- 9) Які є різновиди структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень?
- 10) Поясніть специфіку сполучникового, відносного та займенниково-співвідносного типів складнопідрядних речень.
- 11) Які речення належать до складнопідрядних із підрядними означальними? Охарактеризуйте їх різновиди.
- 12) У чому полягають специфічні особливості складнопідрядних речень із підрядною з'ясувальною частиною?
- 13) Охарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядною частиною місця. Чому в структурно-семантичній класифікації ці конструкції віднесено до нерозчленованих?
- 14) Як поділяються за значенням складнопідрядні речення з підрядною частиною часу? Охарактеризуйте сполучні засоби зв'язку частин.
- 15) Яку функцію виконує підрядна частина у складнопідрядних реченнях з підрядною частиною способу дії, міри і ступеня? Які групи підрядних виділяють з урахуванням змістових і граматичних відношень між

- головним і підрядним реченнями?
- 16) З'ясуйте особливості структури і семантики складнопідрядних речень з підрядною порівняльною частиною. Які є погляди на складнопідрядні порівняльні речення в українському мовознавстві?
 - 17) Які складнопідрядні речення належать до складнопідрядних речень із підрядними причиновими? Охарактеризуйте засоби зв'язку складнопідрядних причинових речень та відтінки причинового значення.
 - 18) З'ясуйте специфіку складнопідрядних речень із підрядною частиною мети. Які складнопідрядні речення мети є односуб'єктними і двосуб'єктними?
 - 19) У чому специфіка складнопідрядних речень з підрядною частиною умови? Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій. З'ясуйте погляди мовознавців на ці структури.
 - 20) Які речення належать до складнопідрядних з підрядною допустовою частиною? Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій.
 - 21) Як співвідносяться головна і підрядна частини в складнопідрядних реченнях із підрядною частиною наслідку? Охарактеризуйте особливості зв'язку підрядної наслідкової частини з головною.
 - 22) Вкажіть на особливості складнопідрядних речень із підрядною супровідною частиною. Охарактеризуйте погляди мовознавців на ці конструкції. Як мовознавці трактують складні речення із зіставними та пояснювальними відношеннями між частинами?
 - 23) У чому полягає особливість складнопідрядних багатокomпонентних речень?
 - 24) Чому складнопідрядні багатокomпонентні речення виникли найпізніше?
 - 25) Які моделі складнопідрядних багатокomпонентних речень належать до центральних, а які – до периферійних?
 - 26) З'ясуйте специфіку складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю. Які є різновиди цих конструкцій? Які семантико-синтаксичні відношення виявляються у цих структурах?
 - 27) Які речення належать до складнопідрядних конструкцій із послідовною підрядністю? Назвіть найпоширеніші різновиди цих структур залежно від порядку розміщення компонентів.
 - 28) Охарактеризуйте різновиди конструкцій з послідовною підрядністю відповідно до характеру засобів зв'язку.
 - 29) Як розглядаються в мовознавстві речення зі збігом двох підрядних сполучних засобів? Чому їх доцільно відносити до конструкцій із послідовною підрядністю?
 - 30) Які конструкції належать до складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю?
 - 31) У чому виявляються особливості функціонування підрядних і сурядних сполучних засобів у конструкціях з однорідною супідрядністю?
 - 32) Чому конструкції з однорідною супідрядністю мають найбільші

- експресивні можливості серед усіх моделей складнопідрядних багатокомпонентних речень?
- 33) Чим вирізняються структури з однорідною супідрядністю з-поміж інших центральних моделей складнопідрядних багатокомпонентних речень у плані семантико-синтаксичної структури?
 - 34) Охарактеризуйте моделі контамінованих речень, у яких по-різному комбінуються однорідна супідрядність, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність.
 - 35) Які конструкції характеризуються як складні речення з різними видами зв'язку? З'ясуйте погляди мовознавців на статус цих структур.
 - 36) У чому виявляється багатомірність структури складних конструкцій із сурядним і підрядним зв'язком?
 - 37) За якою ознакою розрізняються складні речення з сурядністю і підрядністю та з підрядністю і сурядністю?
 - 38) Охарактеризуйте основні різновиди складних конструкцій із сурядністю і підрядністю. Чому така модель є найбільш об'ємною серед усіх моделей складних багатокомпонентних речень?
 - 39) Які специфічні особливості складних речень із підрядністю і сурядністю? Які особливості складних безсполучникових речень?
 - 40) Чому безсполучникові конструкції розглядали і деколи розглядають нині як складносурядні чи складнопідрядні безсполучникові складні речення?
 - 41) У чому специфіка складних безсполучникових речень з однорідними частинами та з неоднорідними частинами?
 - 42) Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення, наявні в складних безсполучникових реченнях з однорідними частинами.
 - 43) Які семантико-синтаксичні відношення наявні в складних безсполучникових реченнях з неоднорідними частинами?
 - 44) Опишіть різновиди складних неелементарних безсполучникових речень.
 - 45) Які складні багатокомпонентні речення є сполучниково-безсполучниковими? Проаналізуйте основні типи таких утворень.
 - 46) Що таке період як синтаксична структура? Які особливості його побудови?
 - 47) Які існують погляди у мовознавстві на конструкції з чужим мовленням? З'ясуйте особливості прямої мови, непрямой мови, невластне прямої мови. Охарактеризуйте різновиди цих конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне

вид-во, 1989. – 334 с.

5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10

ТЕМА: Складні синтаксичні конструкції

1. Поняття складних синтаксичних конструкцій.
2. Різновиди складних синтаксичних конструкцій.
3. Період.
4. Складна синтаксична єдність.

Студенти повинні знати: особливості, ознаки та різновиди складних синтаксичних конструкцій; визначення складно-синтаксичного цілого та періоду; історію становлення української пунктуації; принципи української пунктуації; функції розділових знаків.

Студенти повинні вміти: визначати структурні компоненти складної синтаксичної конструкції; виділяти рівні тексту; відрізнити період від складно синтаксичного цілого; характеризувати будову та ознаки складної синтаксичної єдності.

Ключові поняття: текст; рівні тексту; складна синтаксична єдність; складна синтаксична конструкція.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С.123-145.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Загнітко А.П. Український синтаксис. Науково-теоретичний і практичний комплекс: Навчальний посібник / А.П. Загнітко– К.: Вища шк., 1996.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11

ТЕМА: ТЕКСТ І ЙОГО СКЛАДНИКИ. ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

План

1. Сутність тексту і його особливості.
2. Складне синтаксичне ціле.
3. Сутність пунктуації.
4. Розвиток української пунктуації.
5. Принципи української пунктуації.
6. Система розділових знаків та їх основні функції.

7. Особливості пунктуації у текстах різного функціонального призначення.

Студенти повинні знати: особливості та ознаки тексту; визначення складно-синтаксичного цілого; історію становлення української пунктуації; принципи української пунктуації; функції розділових знаків.

Студенти повинні вміти: визначати структурні компоненти тексту; виділяти рівні тексту; відрізнити текст від складно синтаксичного цілого; характеризувати принципи української пунктуації; встановлювати роль розділових знаків у текстах різних функціональних стилів.

Ключові поняття: текст; рівні тексту; складне синтаксичне ціле; складна синтаксична конструкція; пунктуація; розділовий знак.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

- 1) Дайте визначення поняття «текст».
- 2) Порівняйте дефініції поняття «текст» таких вчених, як М. Бахтін, В. Виноградов, І. Гальперін. Що у них спільного та відмінного?
- 3) Назвіть ознаки тексту?
- 4) Які рівні виділяють у тексті?
- 5) Що називається складним синтаксичним цілим?
- 6) Що таке пунктуація? На яких принципах базується українська пунктуація?
- 7) Вкажіть типи розділових знаків.
- 8) Порівняйте пунктуаційні особливості текстів художнього та офіційно-ділового стилів. Визначте функції розділових знаків у таких текстах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2008. – 288 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Практичне заняття № 12

Тема: Обробка письмової лінгвістичної інформації на рівні словосполучення, речення, тексту.

План

1. Поняття автоматичного синтаксичного аналізу тексту.
2. Основні методи подання (зображення) синтаксичної структури.
3. Способи і методи виявлення синтаксичної структури.
4. Аналіз за частинами мови і членами речення.

5. Окремі проблеми автоматичного синтаксичного аналізу:

- а) проблема членування тексту;
- б) аналіз прийменникових груп;
- в) проблема сурядного зв'язку.

Студент повинен знати: теоретичні засади прикладного синтаксису, методи зображення синтаксичного аналізу тексту, сучасні проблеми автоматичного синтаксичного аналізу.

Студент повинен вміти: застосовувати на практиці методи подання синтаксичної структури, виявляти синтаксичні структури різних типів, розв'язувати проблеми обробки письмової лінгвістичної інформації.

Ключові слова: письмова лінгвістична інформація, статистичні критерії, структурні критерії.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте алгоритм аналізу текстів за допомогою комп'ютера.
2. Назвіть способи подання синтаксичних структур.
3. Вкажіть способи, що дозволяють виявити синтаксичну структуру речення.
4. Визначте переваги синтаксичного аналізу за частинами мови і членами речення.

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983.
3. Кибрик А. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. – М., 2002. – 336 с.
4. Лаптева О. Теория современного русского литературного языка: Учебник. – М.: Высшая школа, 2003. – 351 с.
5. Современный русский язык. Фонетика. Морфология. Синтаксис: Учебник / Новиков Л. - СПб.: Лань, 2003. – 864 с.
6. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – М., 2004. – 256 с.

Завдання до курсових та дипломних робіт

1. Предмет синтаксису та синтаксичні одиниці.
2. Розвиток синтаксису в українській мовознавчій науці.
3. Синтаксис письмового мовлення.
4. Стилiстичне використання синтаксичних засобів мови.
5. Порядок слів у простому реченні.
6. Основні поняття конструктивного синтаксису.
7. Структура висловлювання. Актуальне членування висловлювання
8. Основні поняття комунікативного синтаксису
9. Синтаксис і його місце в системі філологічних наук.
10. Способи вираження синтаксичної структури речення.
11. Взаємозв'язок аспектів синтаксису.

12. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі.
13. Особливості синтаксису ділового мовлення.
14. Особливості поетичного синтаксису.
15. Синтаксичні конструкції ділових документів, їх особливості.
16. Синтаксис як розділ логіки.
17. Особливості синтаксису наукового мовлення.
18. Співвідношення традиційних і нових тенденцій у функціонуванні простих речень в українській газетній мові початку ХХІ ст.
19. Стилiстичний потенціал простих ускладнених речень.
20. Проблеми дослідження речень зі вставними і вставленими компонентами.
21. Комунікативно-прагматичні функції та стилістичні вияви вставних одиниць. Нові явища у функціонуванні вставлених конструкцій.
22. Конструкції експресивного синтаксису.
23. Статус окремих сегментованих конструкцій.
24. Історія розвитку українського синтаксису.
25. Співвідношення активних і пасивних конструкцій у наукових текстах.

Контрольні завдання до семінарських , практичних та лабораторних занять

ТЕМА: ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ СИНТАКСИСУ
ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Підготуйте теоретичний матеріал за планом практичного заняття, доберіть приклади.
2. Підберіть ілюстративний матеріал до 2,3,4,5,6 питань пунктів плану.
3. Підготуйте тести до теми (10 питань).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі – 1971. – №11. – С. 20-24.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.

ТЕМА: СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЯК НЕПРЕДИКАТИВНА ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

План

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте, які пари слів становлять словосполучення, речення, а які – сполучення слів. Запишіть відповідно у три колонки.

Гарно в полі; у школі; сад цвіте; іти весело; білий сніг; хай прибуде; туманіє синь; росте розкішно; день у день; вечоріє надворі; буде ходити; біліє парус; чудовий вечір; сніги голубі; на щастя; день відпочинку; сяйво сонця; ловити гав; веселий і білявий; або автобусом; швидко плине; волі цвіт; міг би розказати; почав читати; науковий збірник; сонце голубить; по вулицях.

2. Порівняйте слово і словосполучення. Доведіть, що словосполучення точніше називає предмет, ознаку, дію.

Університет – національний університет

Завод – нафтоналивний завод

Школа – двоповерхова школа

Сумлінний – сумлінний у роботі

Орати – орати землю, орати плугом, орати старанно.

3. Запишіть нерозкладні словосполучення, а також сполучення слів, які членуються на двослівні:

Твори високої якості, вияв великої поваги, люди доброї волі, обличчя з тонкими рисами, використання внутрішніх резервів, взуття малого розміру, лекція на педагогічну тему, учень четвертого класу.

4. Заповніть таблицю.

<i>Словосполучення</i>	<i>Засіб зв'язку</i>	<i>Тип за головним словом</i>	<i>Смислові відношення</i>
Керувати людьми			
Зупинитися під Полтавою			
Хтось із студентів			
Комусь із них			
Говорити їм			
Глибини океану			
Жити для народу			
Вгорі над головою			
Надзвичайно сумлінно			
Кожен із нас			
Когось із них			
Наша зміна			
Троє з бригади			
Другий із студентів			
Готовий до праці			
Засіяна нива			
Бажання спитати			
Вірний слову			
Святий Великдень			
Відомий давно			

5. Визначте структуру словосполучень:

Грати першу скрипку в бригаді, рівень життя, розповідь про героїв війни, низько над землею, людина високого росту, серед зеленого листя, брати участь у змаганнях, українська культура, гідно поводитися, помістити дитину до дитсадку, дуже сильні люди, згідно з наказом.

6. Випишіть окремо словосполучення з атрибутивними, субстанціальними та адвербіальними відношеннями.

Добре вихований; його руки; червоні маки; схожий на батьків; прийти увечері; здібний до навчання; дім біля озера; виконане завдання; парк університету. оборона батьківщини.

7. Визначте спосіб синтаксичного зв'язку у словосполученні.

Пам'ятник Шевченку, багато років, щось рідне, стояти струнко, сидіти мовчки, далекі галактики, зібрати врожай, швидко пристосуватися, пишатися сином, боятися грози, нагода помиритися, робити з обережністю, зватися стиха.

8. Знайдіть зайве словосполучення:

Любити землю, весняний ранок, хустка сестри, щасливе життя, листя клена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
2. Давидова Л.П. Із спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі – 1971. – №11. – С. 20-24.
3. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
4. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ТЕМА: РЕЧЕННЯ ЯК СИНТАКСИЧНО-КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ

План

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. Визначте тип речення за структурою. Підкреслити предикативні центри.
За тополями сонце встає і зозуля кує правічна. Розплющую очі і раптом бачу у вікнах глибоке небо і віти берези. А за стіною стогне завірюха і хилить голову засніжена сосна. Поїдеш далеко, побачиш багато; задивишся, зажуришся, – згадай мене, брате! Не цвітуть квітки зимою і дерева не шумлять. Щоб не пламеніти горобині самотньо, посадив я поблизу неї нашу українську калину. Я знову згадав ті хвилини, що душу п'янили мою.
2. Назвіть тип речення за метою висловлювання. Які з них можна вважати судженнями.
 1. Малі дерева схожі на дорослих, як діти на своїх батьків (М.Сингаївський)
 2. Генії! Безсмертні! На коліна станьте перед смертними людьми. (В. Симоненко).
 3. Усі молекули складаються з атомів.
 4. Надворі почало

сутеніти (Б. Комар).4. Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає? (Леся Українка). 5. Любіть Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами! (В. Сосюри).6. А чи не годі вже того грання? (Леся Українка).

3. Визначте тему і рему в наступних реченнях.

1. На станції Ромодан йому треба було робити пересадку (П. Загребельний).
2. Недовго їм довелося шукати воду. 3. Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. 4. Вже було за південь, коли минули ліс і виїхали на чистий степ, що легенько піднімався вгору. 5. З дороги було видно, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут.

ЛІТЕРАТУРА:

10. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
11. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992. – 222 с.
12. Загнітко А.П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. – Донецьк, 2001. – 294 с.
13. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – С.307-314.
14. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1996. – С. 324-346.
15. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. – К., 1996. – С 151-198.
16. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін., за ред. М.Я. Плющ. – 4-те вид., стер. – К.: Вища школа, 2003. – 414 с.
18. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ТЕМА: ПРОСТІ УСКЛАДНЕНІ РЕЧЕННЯ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. У поданих реченнях підкресліть однорідні члени речення, визначте, яким членом речення вони виступають. Встановіть, до якого слова в реченні відносяться однорідні члени, яким різновидом синтаксичного зв'язку поєднані, як виражені морфологічно. Окремо відзначте випадки відсутності однорідності певних членів речення, поясніть це явище.

Варіант 1. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине (Т. Шевченко). Яке велике слово – Україна. Сім сотень літ його хотіли вбити, воно ж – як жито: жити, жити, жити! (Ю. Мушкетик). Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (О. Довженко).

Варіант 2. Пролітають над нами віки, лихоліття і хмарки (Л. Костенко). Неправді й злу не потурайте, в зневір'ї рук не покладайте і увільняйтеся з ярма (І. Франко).
Рости, рости, моя пташко, мій маковий цвіте (Т. Шевченко).

Варіант 3. Земля пахне свіжістю трави, ніжно-п'янким цвітом кульбаби, соком дерев і розсади (М. Стельмах). Осики лист каро-зелений тремтить на вітрі і тремтить (В. Стус). Стомився день, облишив косовицю, дмухнув на сонце, заморочив ліс, узяв на плечі хмару-пуховицю та й рушив спати на небесний віз (І. Вирган).

2. Визначте різновиди сурядних сполучників (єднальні, зіставно-протиставні, розділові) та семантико-синтаксичні відношення, що виражаються однорідними членами речення і поєднані тим чи іншим різновидом сполучників. Поставте й прокоментуйте розділові знаки при однорідних членах речення зі сполучниками.

Варіант 1. Учть дітей бачити мислити відкривати і дивуватися (В. Сухомлинський). О поле й дорога і річка й узлісся зелене! Ви в серці у мене (Л. Первомайський). І праця в нас – господар а не гість (С. Крижанівський).

Варіант 2. Хай стане святом кожний будень для ратая і для співця (В. Колодій). Ще не було ні сонця ні грози (Є. Летюк). Чи то недоля та неволя чи то літа ті летячи розбили душу? (Т. Шевченко).

Варіант 3. Виговський щиро любив Україну відстоював її політичні й національні права дбав про науку й просвіту в Україні (І. Нечуй-Левицький). І хороше і дивно і радісно стає мені, малому, в цім світі (М. Стельмах). Жайворонки то підлітав вище й зникав у блакиті то спускався й розсипав дзвоники над самою головою (Ю. Яновський).

3. Розмежуйте однорідні й неоднорідні означення. Поясніть, якими критеріями (семантичними, синтаксичними) ви користувалися при цьому. Поставте потрібні розділові знаки в реченнях з однорідними й неоднорідними означеннями.

Варіант 1. Старий столітній дуб підкошено під корінь. І квітла, снила, парувала важка чорноземна рілля. Дні погожі та безхмарні налилися цвітом. Під літнім широченним небокраєм мене стрічають друзі і знайомі (З тв. А. Малишка).

Варіант 2. Як іноді просте звичайне слово, сказане доречно, уміє людину зробити щасливою (Є. Божик). Золоте дозріле жито хвилювалося колоссям (Є. Божик). І розпочне моє нове село свою одвічну хліборобську справу (Г. Світлична).

Варіант 3. Важливе завдання школи – виховати людину допитливою творчою думуючою (В. Сухомлинський). Тридцять пар очей – синіх голубих карих — з цікавістю дивилися на вчителя (І. Цюпа). То хліб. Домашній добрий хліб (В. Грабовський).

4. У речення з однорідними членами введіть узагальнююче слово (сполучення слів). Встановіть, якими частинами мови вони виражені. Сформулюйте правила пунктуації у реченнях з однорідними членами й узагальнюючим елементом.

Варіант 1. Радієш і дню сонячному, і пташині співучій, і запахів весни, і навіть галасливому гайворонню (Ю. Збанацький). Із уст в уста, од хати в хату, з села в село котилась радість (М. Коцюбинський).

Варіант 2. В тій пісні чулися гудки заводів, і рев машин, і шепоти пшениці (П. Тичина). У кожного з нас є вдома або дружина, або діти, або мати, або наречена (О. Гончар).

Варіант 3. Наука й труд, знання і школа манливо кличуть до мети (П. Усенко). Тягнуться хмари – скривавлені крила – по травах, по обрїю, по душі (Л. Костенко).

Варіант 4. Теслярі робили мости на Дніпрі, і Дінці, і на тихому Збручі (А. Малишко). Є в коханні і будні, і свята, є у ньому і радість, і жаль (В. Симоненко).

Варіант 5. Не забуду ні тебе, ні твоєї хати, ні криниці під вербою (О. Довженко). Над Россю, Дністром і Сулою в задумі шепочуть гаї (В. Симоненко).

5. Складіть речення з однорідними членами, які б відповідали таким синтаксично-графічним схемам:

Варіант 1... О, О, О... не тільки О, але й О...

Варіант 2. О, О, і О – всюди... то О, то О... .

Варіант 3... О, О та й Оскрізь: і О, і О, і О

Варіант 4. ... як О, так і ОО, і О, і О.

Варіант 5. ... чи О, чи О... як-от: О і О, О і О.

Варіант 6. Не тільки О, а й Оніхто: ні О, ні О.

Варіант 7. ... О, зате О... . І О, і О, ще й О... .

Варіант 8. О, і О, і О – все... О, але О .

Варіант 9. Ніде: ні О, ні О, ні О –...як О, так О... .

Варіант 10. То О .., то О О і О, О і О, О і О.

Варіант 11. ... або О, або О...і О, і О... .

Варіант 12. Ні О, ні О – нікого...О, О й О... .

Варіант 13. ... чи О, чи О...О й О, О й О... .

Варіант 14. О, О, О, О й О... нічого: ані О, ані О.

Варіант 15. ... за все: О, й О, і О. Або О.., або ... О.

6. Знайдіть у реченнях відокремлені означення та прикладки. Визначте умови й причини відокремлення кожного означення, його морфологічне вираження. Розставте й прокоментуйте потрібні розділові знаки. Окремо вкажіть на випадки факультативного відокремлення членів речення.

Варіант 1. Темрява глибока й студена розлилася над світом, і, здавалося, ні перейти їй, ні перелетіти. Долю операції, успіх чи неуспіх її могла вирішити, зрештою, тільки вона матінка піхота! Голубе небо вкрите рідкими хмаринками щедро лило ясне світло на лани, на сади й хати (3 тв. О. Гончара).

Варіант 2. Щасливиця я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні. Обов'язком загнuzдана свобода не визнає ніяких виправдань. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув, обвуглився, погас (3 тв. Л. Костенко).

Варіант 3. Червоних маків розгорівся ряд після дощу ласкавого й рясного... Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр весь білою черемхою залитий. А тут ось маєте: пором і верболози над Дніпром обов'язкові при поромах (3 тв. М. Рильського).

Варіант 4. Історія – це свята святих народу недоторкана для злодійських рук. Немає такої людини дорослої чи малої, яка б не любила лісу. Дивлячись на людей, усміхався і мій батько великий, добрий чоловік (3 тв. О. Довженка).

7. Доповніть речення так, щоб іменна частина складеного присудка стала відокремленою прикладкою. Поясніть пунктограми. Як стилістично відрізняються такі речення та синтаксичні конструкції?

Зразок. Ми студенти. – Ми, студенти, – майбутні висококваліфіковані спеціалісти.

Варіант 1. Київ – колиска слов'янських народів.

Варіант 2. Очі – як два глибоких озерця.

Варіант 3. Пісня – жива душа народу.

Варіант 4. Дівчина як калина.

Варіант 5. Дорога – як річище.

Варіант 6. Я – твій друг.

Варіант 7. Час – великий суддя.

Варіант 8. Дніпро – найбільша річка України.

Варіант 9. Ярослав – старший брат.

Варіант 10. Весна – пора пробудження природи.

Варіант 11. Мій друг за професією вчитель.

Варіант 12. Марко Вовчок – росіянка за походженням.

Варіант 13. Наталка – староста групи.

Варіант 14. Павло Попович – зоряний син України.

Варіант 15. Книги – віковична мудрість людства.

8. Відшукайте у поданих реченнях відокремлені обставини, додатки. Визначте, як морфологічно вони оформлені. Поясніть розділові знаки.

Варіант 1. Натрудившись у квітні, перецвівши у маю, йдуть дерева перелітні в повільно лагідну свою. Ніколи я не знав, що так люблю – до болю, до смертельного жалю – понад Дніпром сріблесті верболози... З-над річки лине пісня голосна, а тут, біля гостинної веранди, іде безкровна лагідна війна червоної та білої троянди (З тв. М. Рильського).

Варіант 2. Жайворонок висить на невидимій нитці, співаючи весну. Пісня його тремтить згори, не перестаючи, наче ллється десь в озерце чистий і холодний невеличкий струмінь (Ю. Яновський). Ремонт доводиться робити своїми силами, до того ж негайно (П. Автомонов).

Варіант 3. Важко кидати землю, не залишивши на ній ніякого доброго сліду (І. Цюпа). Тут, за задумом гетьмана, треба було зосередити всі гармати (Н. Рибак). А я не знаю нічого ніжного, окрім берези (Леся Українка).

Варіант 4. Хочеться, щоб, нищачи старе, одразу люди і нове створювали (В. Лучук). Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим покриттям (Б. Грінченко). А над Дніпром, наче теж у повітрі, пливли червоні мережки мостів (Я. Баш).

9. Визначте синтаксичну функцію одиничних дієприслівників. Поставте розділові знаки.

Варіант 1. І пахне чебрецем, і листя де-не-де кружляючи лягає під дерева (Л. Тендюк). На ставку з хлюпотом скидається риба, тихі круги погойдуючись ідуть і йдуть до самих берегів і зникають біля коріння дерев (М. Стельмах). Із вирію летять курличучи ключі (М. Зеров).

Варіант 2. Через ліс звиваючись лягла вузька дорога (А. Шиян). Мати лягаючи глянула на дітей (У. Самчук). Гуркіт канонади ревів не перестаючи (Ю. Смолич).

Варіант 3. Дівчата йдуть співаючи з ланів (Леся Українка). Мотоцикл підстрибуючи мчав по дорозі (О. Гончар). Її щоби спалахують, як мак, потім бліднуть погасаючи, холонучи (Ю. Яновський).

10. Утворіть із двох речень одне таким способом, щоб у ньому з'явилася відокремлена частина. Поставте розділові знаки. Визначте, яким членом речення виступає відокремлена одиниця. Як змінився зміст і стиль речення?

Варіант 1. Ніхто в групі не знав розкладу на новий семестр. Його знав тільки староста групи.

Варіант 2. Атоли найчастіше зустрічаються в Тихому океані. Коралові острови найчастіше зустрічаються в Тихому океані.

Варіант 3. На зборах групи обговорюються різні питання. На зборах групи обговорюються питання успішності.

Варіант 4. Вершини гір сліпучо сяють навкруги. Вершини гір од снігу білі.

Варіант 5. Практичного заняття з математики не було. Було практичне заняття з мови.

11. Відшукайте в наведених реченнях вставні і вставлені конструкції, схарактеризуйте їх із погляду семантичного, граматичного (морфологічного й синтаксичного), стилістичного (функціонального). Поставте розділові знаки.

Варіант 1. І от нарешті засиніли Дніпропетровщини лани (В. Сосюра). Бувають такі дні, коли ви працюєте менше наприклад зимою, отоді беріть у руки книжку і читайте (М. Коцюбинський). В щирім серці, в чесних грудях вірю, знаю квіти є (В. Симоненко). Кажуть мудрість приходить з роками (Л. Дмитерко). З-за погрібника пахло м'ятою росло її там, густої та холодної, багато, а від хати несло духом матіюли (Є. Гуцало).

Варіант 2. Взагалі Франко – лірик великої проби (М. Коцюбинський). А це вміння розмовляти і слухати дуже важливе для письменника. Друге слухати навіть більш важливе (М. Рильський). І доки буду ряст топтати бо ще ж зоря моя горить! хотів би мову так пізнати, щоб із землею говорить (Ю. Петренко). Шкода той час не вернеться ніколи (Леся Українка).

Варіант 3. На мою думку делікатність має свій сенс до якоїсь межі: далі вона стає безхарактерністю, безхребетністю (В. Коротич). Годинник бив що з ним? зовсім не ту годину (І. Жиленко). Цей герой коли його можна так назвати виявився незакоріненим у тканині твору (П. Загребельний). Почув він мабуть від сороки, що соловейка хвалить всяк (Л. Глібов). На жаль чудес на світі не буває (П. Воронько).

12. Складіть речення з наведеними словами так, щоб в одному випадку вони були вставними, а в іншому — членами речення.

Варіант 1. Можливо, дивись.

Варіант 2. Напевно, кажуть.

Варіант 3. На щастя, може.

Варіант 4. Звичайно, думаю.

Варіант 5. Правда, буває.

Варіант 6. Навпаки, гляньте.

Варіант 7. Признатися, до речі.

Варіант 8. Таким чином, здавалосьь.

- Варіант 9. Одним словом, видно.
Варіант 10. Сподіваюсь, по-моєму.
Варіант 11. Безперечно, припустимо.
Варіант 12. Було, виходить.
Варіант 13. Зрозумійте, шкода.
Варіант 14. Справді, послухай.
Варіант 15. Зрозуміло, трапляється.

13. Від іменників, що позначені в дужках, утворіть звертання. Схарактеризуйте їх за семантикою, морфологічним вираженням, стилістичною функцією. Поясніть речення-звертання. Поставте та поясніть розділові знаки при звертаннях.

Варіант 1. (Учитель) Навчайте нас життю – своїх дітей своєї батьківщини (М. Сингаївський). О (весна) йди! Всі ждуть тебе (кохана) (Б. Грінченко). (Рідна мати моя) ти ночей не доспала і водила мене у поля край села (А. Малишко).

Варіант 2. Розвівайтесь з вітром (листочки зів'ялі) розвивайтесь, як тихе зітхання (І. Франко). Добре (мама), що ви навчили чесно в очі дивитись людям (В. Колодій). (Марта) – загрозово озвався з порога Варчук. І дівчина злякано метнулася вбік (М. Стельмах).

Варіант 3. (Святий отець) не вимагай аж надто від мого народу (П. Загребельний). Можна все на світі вибирати (син), вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). Схиляю голову в глибинній шанобі перед тобою (Вчитель)! (Б. Олійник).

Варіант 4. (Галя) (Рибонька моя) Чого ти плачеш? (Панас Мирний). Гей (юнаки) гей (молодість світу) доля планети у ваших руках (І. Нехода). (Степ мій) (любов моя дитяча) я тобі складаю нині звіт (С. Крижанівський).

14. Складіть речення з наведеними словами так, щоб в одному випадку вони виступали звертанням, а в другому – підметом. Іменникове звертання бажано поширити пояснювальними словами.

- Варіант 1. Діти, місто.
Варіант 2. Спогади дитинства, серце.
Варіант 3. Рідні краї, сонце.
Варіант 4. Українська мова, Поділля.
Варіант 5. Юність моя, мати.
Варіант 6. Пісні, село.
Варіант 7. Мрії, слово.
Варіант 8. Ти, поля неозорі.
Варіант 9. Коханий, дороги.
Варіант 10. Квіти, батьки.
Варіант 11. Учителі, небо.
Варіант 12. Друзі дитинства, зерно.
Варіант 13. Карпати, люди.
Варіант 14. Шкільні друзі, дуби.
Варіант 15. Ви, життєві дороги.

15. Відшукайте зайве за певною ознакою слово чи сполучення слів.

Варіант 1. Безперечно, очевидно, по суті справи, на щастя, і дійсно.

- Варіант 2. Зокрема, передусім, як завжди, нарешті, отже.
 Варіант 3. По-моєму, пам'ятається, кажуть, на думку, навпаки.
 Варіант 4. Справді, зрозуміло, очевидячки, певне, виходить.
 Варіант 5. Зрештою, приміром, даруйте, по мені, до речі.
 Варіант 6. На щастя, дивна річ, шкода, зрештою, нівроку.
 Варіант 7. Хвалити долю, чого доброго, грішним ділом, на мій погляд, на подив.
 Варіант 8. Розуміється, може, здається, либонь, імовірно.
 Варіант 9. Уявіть, дозвольте, розуміється, зрозуміло, послухайте.
 Варіант 10. Здавалося б, слід гадати, як звичайно, правда, як відомо.
 Варіант 11. Грішним ділом, нічого гріха таїти, як на біду, сподіваюсь, нівроку.
 Варіант 12. З другого боку, у цілому, до прикладу, як повідомляють, між іншим.
 Варіант 13. По-вашому, по мені, зі свого боку, кажуть, правду кажучи.
 Варіант 14. Щоправда, само собою, дійсно, очевидно, певна річ.
 Варіант 15. Між іншим, нарешті, по-друге, словом, погодьтесь.

ЛІТЕРАТУРА:

6. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
 7. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
 8. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
 9. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
 10. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ТЕМА: Загальні відомості про складне речення ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. На основі змісту складносурядного речення, функції сполучників між його предикативними частинами визначте смислові відношення між реченнєвими частинами складносурядного речення. Встановіть різновид складносурядного речення (а в реченнях єднального значення – й підвид), смислові й синтаксичні зв'язки між його предикативними частинами. Схарактеризуйте сполучники.
 Варіант 1. Лиш у труді живе людина, а без труда її нема. Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном (3 тв. В. Сосюри). Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський).
 Варіант 2. Не сплять лиш цвіркуни і фонтани, та кліпа очима-зорями небо. Немов хвіртка скригнула, чи клямка брязнула. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, і кілька зелених глиць упало на сніг (3 тв. М. Коцюбинського).
 Варіант 3. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (А. Малишко). Згода дім будує, а незгода руйнує (Нар. творчість). Ти ярма людям благаєш, а я волі (Н. Рибак).

2. Накресліть схему багатокomпонентного складносурядного речення. Визначте предикативні частини складного речення та члени речення в них. Вкажіть на засоби зв'язку, встановіть синтаксичні відношення між простими реченнями у складносурядному. Сформулюйте визначення складносурядних речень.

Варіант 1. І на оновленій землі врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко).

Варіант 2. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав (Леся Українка).

Варіант 3. І хай згадуєш ти про війну рідше й рідше, але вона була, і життя своє ти прожив недаремно (В. Собко).

Варіант 4. Ночами земля вже тужавіла, але вдень розм'якала проти сонця, і озимі посіви весело бігли вдалину (М. Стельмах).

Варіант 5. І колишеться м'ята, і тремтить далина, і доріг тих багато, а Вітчизна одна (А. Малишко).

3. Просте речення розгорніть у складносурядне, запишіть. Охарактеризуйте складне речення семантично, синтаксично, стилістично і пунктуаційно.

Зразок. Було тихо, і... . Було тихо, і сонце мирно лежало на водяних галявинах (О. Гончар).

Варіант 1. Земля навкруги почорніла, але...

Варіант 2. Хтось шарпнув за двері, і вони..., і...

Варіант 3. Микола йде попереду неї, а вона..., і...

Варіант 4. Студент читав книжку з великою цікавістю, однак...

Варіант 5. Сонце зайшло, і..., і..., й...

Варіант 6. Ідуть дощі, але...

Варіант 7. Чи то вже вечір настав, чи...

Варіант 8. То друзі прийдуть, звеселять, то...

Варіант 9. Та тільки щастя не було, та...

Варіант 10. І літа минають, і..., але...

Варіант 11. Я любитиму тебе, Україно, але...

Варіант 12. І зростає моя держава, і..., але...

Варіант 13. І вже ранок настає, і..., однак...

Варіант 14. Починався день, і..., і...

Варіант 15. Чи то мені здається, чи...

4. Поставте розділові знаки у складносурядних реченнях. На основі всього змісту й структури складносурядного речення сформулюйте пунктуаційне правило, яким визначається вживання розділових знаків між предикативними частинами складного речення.

Варіант 1. Чи може щось наплутано віками і атом вручено нам безрозсудно рано? (П. Скунець). А ти вийшла і сталося чудо якесь (О. Олесь). Земля не може жити без сонця а людина – без щастя (М. Стельмах).

Варіант 2. Чи то снилось мені чи то справді було (М. Нагни-біда). Ще день і в поле! (Р. Братунь). Квітчастий луг і дощик золотий (П. Тичина).

Варіант 3. Знов розвиваються каштани і затопив Дніпро луги (Л. Дмитерко).
Або не сокіл я або спалила мені неволя крила (Леся Українка). Де-не-де біля
вирв сивіє безводний полин або куциться чебрець (О. Гончар).

Варіант 4. Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала
пташина (А. Шиян). Його слава і звуки ноти на цілий всесвіт прогримлять і
переливи і розкоти серця байдужі оживлять (Г. Чупринка). Уже вишневі
зацвіли сади і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський).

Варіант 5. Вмирає людина але живе краса (П. Загребельний). Минулася буря і
сонце засяло (М. Рильський). Тієї весни рано прокинувся ліс і недовго дрімали
дуби (В. Кучер).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ТЕМА: СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ. СКЛАДНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ РЕЧЕННЯ ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

1. За допомогою сполучника чи сполучного слова утворіть складнопідрядне речення. Визначте місце підрядного речення стосовно головного, поясніть пунктограму – розділові знаки в складнопідрядному реченні. Сполучники і сполучні слова схарактеризуйте морфологічно (повний морфологічний аналіз).

Варіант 1.... віє в серці весною.

Варіант 2.... повіяло польовими пахощами.

Варіант 3. Треба мало спати...

Варіант 4.... студенти побували на екскурсії в Каневі.

Варіант 5.... пролісок пробив листок торішній.

Варіант 6. ... багряне листя в жовті коси влітала осінь у

Варіант 7.... надвечір розгулялася завірюха.

Варіант 8.... скрізь зацвіло пишним цвітом.

Варіант 9. ... засипано в засіки Вітчизни небувалу кількість зерна.

Варіант 10. Скільки радісних пісень у серці моїм...

2. За поданими схемами доберіть із творів художньої літератури, публіцистики тощо або складіть самостійно складнопідрядні речення з одним чи кількома підрядними. Встановіть різновид кожного складного речення, підкресліть сполучник чи сполучне слово, а в головній предикативній частині речення – вказівне слово (якщо воно наявне в ньому).

Зразок. [... вказ. сл. + прикметник], (сполучник що аж ...).

Такий він [вітер] гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса (М. Коцюбинський).

Варіант 1. [... вказ. сл. + іменник], (спол. сл. коли...). [], (з тим щоб...).

Варіант 2. [... іменник], (спол. сл. що...). [], (спол. якщо...).

Варіант 3. [], (щоб...). [Той, (хто...),...].

Варіант 4. [... вказ. сл. там], (спол. сл. де...). [], (спол. ніби...).

Варіант 5. [... вказ. сл. туди], (спол. сл. куди...). [... дієслово + вказ. сл. так], (спол. щоб...).

Варіант 6. [... вказ. сл. ЗВІДТИ], (СПОЛ. СЛ. ЗВІДКИ...). (СПОЛ. хоч...), [проте...].

Варіант 7. [... вказ. сл. доти], (спол. сл. доки...). [Вказ. сл. там, спол. сл. де...),...].

Варіант 8. [... іменник], (якого...), (коли...), (щоб...), (бо...).

Варіант 9. [... дієслово], (як...), (як...), (як...).

Варіант 10. (Якщо...), [... дієсл. + вказ. сл. той], (що...).

Варіант 11. [, (коли б...)]. [], (спол. для того щоб...).

Варіант 12. [], (спол. щоб). [... дієслово + вказ. сл. так], (спол. що...).

Варіант 13. (Незважаючи на те що), [], [...іменник], (який...).

Варіант 14. (Коли...), [... дієслово], (що...).

Варіант 15. [], (якби). (Спол. сл. коли...), [вказ. сл. тоді...].

3. Накресліть схеми складнопідрядних речень, визначте різновид підрядних частин. Вкажіть, якими засобами (сполучники, сполучні слова) поєднані підрядні предикативні частини з головними, визначте в головній частині слово чи сполучення слів, зміст яких розкривається, пояснюється підрядною частиною, а також ті випадки, коли підрядна частина пояснює всю головну.

Варіант 1. Земле, моя всеплодющая мати, сили, що в твоїй живе глибині, краплю, щоб в бою сильніше стояти, дай і мені! (І. Франко).

Варіант 2. Хіба їй можна одцвісти, коли зоря горить рожева, коли шумлять-дзвенять світи від рику раненого лева, лисиці брешуть на щити і кличе див поверху древа! (М. Рильський).

Варіант 3. Благословенна ти в віках, як сонце наше благовісне, як віщий білокрилий птах, печаль і радість наша, пісне, що мужність будиш у серцях, коли над краєм хмара висне (М. Рильський).

Варіант 4. Жаль маю до землі, бо тіні, що вкривають її, пересунуться на інше місце, і, де було тьмяно і сумно, знов ляже золото сонця (М. Коцюбинський).

Варіант 5. Рівні поля нагадували б степ, якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах (М. Коцюбинський).

4. Заповніть таблицю на тему «Складнопідрядне речення з одним підрядним» (домашнє завдання), вказавши типи складнопідрядних речень:

а) з'ясувальні;

г) міри і ступеня;

б) місця;

д) порівняльні;

в) часу;

є) мети;

г) способу дії;

є) причини;

- ж) умовні;
- з) допустові;
- и) наслідкові;
- і) супровідні і засоби їх зв'язку.

Складнопідрядне речення з підрядним	У підрядному реченні		У головному реченні
	підрядні сполучники	сполучні слова	
означальним	щоб, мов, як, наче, неначе, ніби	що, який, котрий, хто, чий, де, куди, коли, звідки, як	той, такий

5. За поданим зразком запишіть сполучники: одно-функціональні, якими приєднуються підрядні частини одного виду; поліфункціональні, з допомогою яких приєднуються підрядні частини різних видів.

Наслідкові –

З'ясувальні –

Способу дії –

Міри і ступеня –

Причини –

Внаслідок того що / так що

2. Знайдіть зайве складнопідрядне речення (за різновидом підрядної предикативної частини).

Варіант 1. Скільки не кликали Гафійку, вона вже не повернулася до хати (М. Коцюбинський). Маю я багатства стільки, що його й на тебе стане (Леся Українка). Знаю музику настільки, щоб це розуміти (Леся Українка). Навкруги було так багато світла й радості, що мимохіть бажалось руху, реготу (М. Коцюбинський). Виточу, вигострю зброю іскристу, скільки достане снаги мені й хисту (Леся Українка).

Варіант 2. Де б не шукав дороги, я не забуду вчителя старого (А. Малишко). Де б я не був, завжди думками лечу в Донеччину свою (В. Сосюра). І все, куди не йду, холодні трави сняться (В. Сосюра). Скільки клубочку не витися, а кінець буде (Нар. творчість). Ми зустрічались там, де були в київському небі два голуби (А. Малишко).

Варіант 3. Що задумали, те й зробим! (П. Тичина). До нас ходіте всі, хто за правду не жалує життя віддати (Леся Українка). Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього (М. Рильський). Хто волю хоче вбить – загине (Д. Павличко). Часто можна висловить пейзажем те, для чого слів нема людських (М. Рильський).

Варіант 4. Сьогодні мало рішитись, за ким перемога (М. Коцюбинський). Так радісно мені, що скоро сніг розтане (В. Сосюра). Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (В. Сосюра). Він [ліс] знає, що старі із молодими лише разом збивають вітровіння бур, а поодинці гинуть (П. Воронько). Природно, що мати мусить турбуватися про всіх (О. Гончар).

3. Окремо випишіть по 2-3 приклади складних безсполучникових речень: з однорідними предикативними частинами; з неоднорідними предикативними частинами. Випишіть приклади складних сполучникових речень. Доберіть до 3-4 складних безсполучникових речень синонімічні складні сполучникові конструкції, вказавши на їх стилістичну відмінність. (Пор.: *Більше виплавимо сталі – ясніші будуть далі. – Якщо більше виплавимо сталі, то ясніші будуть*

дали). У всіх складних реченнях визначте смислові відношення між предикативними частинами, поясніть їх засоби зв'язку та особливості пунктуації.

Кров людська – не водиця – проливати не годиться (М. Стельмах). Босфор клекотить, неначе скажений; то стогне, то виє: йому Візантію хочеться збудить (Т. Шевченко). І в нас бувають білі ночі, коли акація цвіте (А. Малишко). І вітрові в полі гуляти не сила – згорнув свої вільні широкії крила (В. Сосюра). Високо в небі іскрилось сонце; залишки сірих хмар відпливали непомітно на північ; під самим сонцем, в густій блакиті дзвеніли жайворонки (Ю. Збанацький). В моїй душі мелодія осіння, та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра). Стихла пісня – тихо стало над степом (В. Сосюра). Вітер колише трави шовкові, ніч кругом... Глянь, моя мила: зорі повисли над Дніпром (П. Тичина). Є у людини щось від птиці: збирається в незвіданий політ. Готується... їй цілу ніч не спиться і пахне мандрами цей загадковий світ (Л. Забашта). Моя любов зі мною не умре: вона сильніша смерті і відчаю (С. Будний).

4. За поданими характеристиками впишіть різнотипні складні безсполучникові речення в таблицю. Сформулюйте правила вживання розділових знаків.

Складні речення	Смислові відношення між предикативними частинами
1.	Має місце швидка зміна подій.
2.	Зміст одного речення протиставляється другому.
3.	Перше речення вказує на час або умову дії, про яку говориться в другому реченні.
4.	Друге речення вказує на результат, наслідок того, про що йдеться в першому реченні.
5.	Друге речення містить порівняння.
6.	Друге речення пояснює перше.
7.	Друге речення має значення причини.
8.	Друге речення пояснює, розкриває зміст першого.
9.	Друге речення містить додаткове повідомлення.

5. Поставте й поясніть розділові знаки в реченнях. Спишіть, визначте різновид багатокомпонентного складного речення із безсполучниковим і сполучниковим зв'язком: сурядним, підрядним або сурядним і підрядним зв'язком. Із яких предикативних частин утворено складну конструкцію? Підкресліть у кожній із них граматичну основу і засоби зв'язку між предикативними частинами.

Варіант 1. Михайло Коцюбинський напоений соками багатющої землі своєї і через це він став безсмертним великі світочі людства давно вже розступилися щоб дати місце і йому в шерензі борців мислителів і шукачів правди (П. Тичина).

Варіант 2. І знов Донеччина і вітер верби хилить й не віриться що знов побачу я село давно покинуте таке до болю миле але багато з нас додому не прийшло (В. Сосюра).

Варіант 3. Свій голос є у кожної струни та струни ті мелодія єдина і як дзвенять у злагоді вони то може все і зробить все людина (М. Рильський).

Варіант 4. Вклонися моя Україно цим людям величним і простим що в назвах фронтів пронесли наймення твоє ти словом достойним розкажеш своїм поколінням потомним чому їх на вічну пошану твій вдячний народ оддає (М. Бажан).

Варіант 5. Грім жив у хмарі і згори він бачив хто ще хоче налив грозою грім яри умив озерам очі а потім хмару опустив на сад наш на щасливий і натрусив зі сливи слив щоб легше було сливі (М. Вінграновський).

Варіант 6. Збагни ніде від себе не подітись десь в'юниться та стежка на якій з собою мусим ми зустрітись (Г. Коваль).

Варіант 7. Я не йму тобі зовсім віри як сумною побачу тебе небо в сутінь буває сірим а насправді ж воно голубе (В. Симоненко).

Варіант 8. На небі гасли світові зорі кресала білий вогонь на сході зірниця а поділки синьої ночі тремтіли застелялись сизим туманом і тільки над Дніпром біла крилами ще ніч як заспана птиця (Г. Косинка).

Варіант 9. Одійде в морок підле і лукаве холуйство у минувщину спливе і той ніколи не доскочить слави хто задля неї на землі живе (В. Симоненко).

Варіант 10. Зрубали яблуню стару в саду її я дочку бачу молоду так довго не вертався я додому що вже свого дитинства не знайду (Д. Павличко).

Варіант 11. Мені казав розумний садівник коли ти пересаджуєш ялинку відзнач північний і південний бік і так сади ростиме добре й гінко (М. Рильський).

Варіант 12. Місити глину звісно зміг би кожен крутити круг – таким нема числа та тільки той зліпити горщик може хто осягнув священність ремесла (Є. Летюк).

Варіант 13. Як без ночей нема світання так без світань шляхи не ті і якщо в муках є шукання то значить муки ті святі! (А. Малишко).

Варіант 14. Ще будуть в нас гарячі дні роботи і буде хліб щоденно на столі бо доки сонце сходить і заходить живуть і творять люди на землі (В. Кузьменко).

6. За поданими схемами складіть і запишіть складні речення різного типу. Поясніть смислові відношення між предикативними частинами складного речення і розділові знаки в ньому.

Варіант 1. а) [], [], і [], (); б) []-().

Варіант 2. а) [], [], ().

Варіант 3. а) [(),] і [], (); б) []-[].

Варіант 4. а) []і[], [(що...),]; б) []:[].

Варіант 5. а) []:[], (бо...); б) [], [].

Варіант 6. а) (), [] : []; б) []:[].

Варіант 7. а) [, (),], але [], і []; б) []-[].

Варіант 8. а) [] і [], (), (); б) [], [], [].

ТЕМА: Складні синтаксичні конструкції

Практичні завдання

Завдання 1. Аналізуючи складні речення з сурядним і підрядним зв'язком, подайте їх схеми. Поясніть розділові знаки.

1. *Стемніти зовсім ще не стемніло, однак його дім крізь усі шиби вікон випромінював стільки світла, а вітальня була сповнена такого гомону, що він [Аристарх] несамохіть остовнів посереду двору, не зважаючи піднятися на танок (Логв.).* 2. *Скільки боїв позаду, скільки труднощів переборено, а Палієнкові здається, що досі все було простим і звичайним, і оце тільки й почалися складності... (Гур.).* 3. *– Бажаю вам великого щастя, доброго здоров'я і довгих та радісних років подружнього життя, – Проказувала так, наче зверталась до шлюбної пари, яка ось зараз перебувала тут, серед бережан, і голос її ледь-ледь тремтів (Гуц.).*

Завдання 2. Знайдіть у тексті багатокomпонентні складні речення, визначте їх типи. З'ясуйте, якими засобами виражаються в них смислові відношення. Поясніть розділові знаки.

1. *Було це минулої осені. Якось застукала мене посеред степу ніч. Немов і сонце недавно зайшло, і стежку було видно, а то враз спочило, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався, сивий і негустий, як Чумацький Шлях угорі. Зірвався я бігти – страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу, а тут ще й стежка загубилася. Тільки зорі й туман. Та полином пахне – одсирів на ніч. Пробіг, мабуть, з гони. Коли чую: холодом звідкись потягло, немов од ставка або річки. Аж воно не ставок і не річка, а провалля. Кругом бур'яни, мало не по плечі мені, а посеред них – провалля. На дні туман лежить, і в тумані люди гомонять, діти плачуть. Нарвав я собі долину, трави снопик під голови зв'язав та й приліг у якомусь закапелку. Тепло мені, затишно, як на печі, тільки й того, що небо видно. А згодом і неба не стало. Задрімав.*

Гр. Тютюнник

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С.123-145.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Загнітко А.П. Український синтаксис. Науково-теоретичний і практичний комплекс: Навчальний посібник / А.П. Загнітко– К.: Вища шк., 1996.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

ТЕМА: ТЕКСТ І ЙОГО СКЛАДНИКИ. ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПУНКТУАЦІЇ

Практичні завдання

- 1.Опрацюйте теоретичний матеріал за планом.

Завдання 1. Проаналізуйте паралельні приклади речень з однаковим словниковим складом, але з різною пунктуацією. Поясніть, які зміни інтонаційного і змістового характеру відбуваються при цьому. Зробіть висновок про функцію розділових знаків як одного з показників синтаксичної будови речення, його семантичних і стилістичних відтінків.

Варіант 1. Щасливі, дітки, ви, що народились в лагідний час, в безпечную годину (Леся Українка). – Щасливі дітки, ви, що народились в лагідний час, в безпечную годину.

Варіант 2. Перший сніг! Хто не пам'ятає його, першого, білого, аж голубого, пухнастого, м'якого? (Ю. Збанацький). – Перший сніг! Хто не пам'ятає його першого, білого, аж голубого, пухнастого, м'якого!

Варіант 3. Як я люблю цей незайманий світ, цю, вже й без мене оспівану, землю (І. Муратов). – Як я люблю цей незайманий світ, цю вже й без мене оспівану землю.

Завдання 2. У яких із поданих речень вживання розділових знаків є факультативним? Замініть такі розділові знаки іншими, пояснивши їх смислову функцію, видозміну інтонації речення.

Варіант 1. З хлібом у нас зустрічають гостей, хліб на весіллях цвіте в короваї. І кращих немає на світі вістей, ніж хліб уродився у рідному краї (П. Воронько). А чого ж іще жадав і прагнув у нищівнім кратері війни, – щоб єдину в світі нашу правду понесли із рук моїх сини (І. Муратов). Угорі над нами – неба! неба!.. А кругом простори – хоч співай (П. Тичина).

Варіант 2. Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу, є коли літати (Т. Шевченко). Як не горю – я не живу, як не люблю – я не співаю (П. Тичина). А правда лиш одна – вона колюча, гірка й жорстока. І завжди в біді (А. Малишко). Не гнівайтесь за сміх: іще ж я молодий (П. Тичина).

Варіант 3. Все, власне, так просто – варто тільки усвідомити, що живеш один раз, що життя – це той рейс, який не повторюється і що треба його провести достойно (О. Гончар). Учись у нього [слова]. Легшої з наук і – важчої! – допоки світ не знати. І що простіше: жити – як писати, покіль перо не випаде із рук?! (Б. Олійник).

Завдання 3. Перепишіть речення з прямою мовою, поставте пропущені розділові знаки. Перебудуйте речення із прямою мовою на складнопідрядні, встановіть різновид підрядної частини. З'ясуйте, як змінюється семантика речень за такої перебудови.

Варіант 1. Це саме та мить, коли громадянське сумління дає тобі право сказати Я – творець (М. Подолян). Отак і вам зробити, друзі, треба сказав тоді схвильований Тарас землі і волі не чекайте з неба, ніхто її не виборє для вас (Г. Донець). Де тут Марко Безсмертний? запитує він [полковник]. Тут всі безсмертні! лунає відповідь (М. Стельмах).

Варіант 2. Прапор несуть! несподівано залунали з дамби радісні голоси. Прапор полку! (О. Гончар). І зичать сталеварам хлібороби високих зльотів, сонця й доброти. Варіте, хлопці, сталь такої проби, щоб нас ніхто не міг

перемогти! (Г. Кулеба). Учися, серденько, колись з нас будуть люде ти сказала, а я й послухав, і учивсь, і вивчився (Т. Шевченко).

Варіант 3. Святкуючи День Перемоги, ми на повен голос кажемо Хай живе мир! Геть війни! (Ю. Збанацький). Питає у неба земля Чи ти будеш моїм оборонцем? і зелені руки тополь простягає до сонця (М. Нагнибіда). Денесе, відтепер кажи: пройшов Крим, Рим і будапештські труби не втримався Хаєцький (О. Гончар).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – 270 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – 209 с.
4. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2 е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища школа Головне вид-во, 1989. – 334 с.
5. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2008. – 288 с.
6. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. –К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Тема: Обробка письмової лінгвістичної інформації на рівні словосполучення, речення, тексту.

Практичні завдання

1. Розкрийте зміст і сутність методу подання синтаксичної структури, який має назву “граматика незалежностей”.
2. Назвіть структурні критерії аналізу речення.
3. Назвіть переваги методу синтаксичного аналізу за частинами мови і членами речення.

Питання для самоконтролю:

5. Сформулюйте алгоритм аналізу текстів за допомогою комп'ютера.
6. Назвіть способи подання синтаксичних структур.
7. Вкажіть способи, що дозволяють виявити синтаксичну структуру речення.
8. Визначте переваги синтаксичного аналізу за частинами мови і членами речення.

Література:

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. – К., 1983.
3. Кибрик А. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания. – М.,

2002. –336 с.

4. Лаптева О. Теория современного русского литературного языка: Учебник. – М.: Высшая школа, 2003. – 351 с.

5. Современный русский язык. Фонетика. Морфология. Синтаксис: Учебник / Новиков Л. - СПб.: Лань, 2003. – 864 с.

6. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. – М., 2004. – 256 с.

«Загальний та прикладний синтаксис»

Базовий рівень:

(30 питань)

1. Ким і коли вперше використано термін «синтаксис»?
 1. епікурейцями у II ст. до н. е.;
 2. елланами у III ст. до н. е.;
 3. софістами у II ст. до н. е.
 4. стоїками у III ст. до н. е.
2. Що є об'єктом синтаксису?
 1. слово, словосполучення, складносурядне та складнопірядне речення;
 2. лексема, форма слова, речення, текст;
 3. словосполучення, речення, мінімальна синтаксична одиниця;
 4. всі варіанти є правильними.
3. Яким синтаксичним одиницям притаманний предикативний синтаксичний зв'язок?
 1. словосполученню, реченню, мінімальній синтаксичній одиниці;
 2. простому і частково складному реченню;
 3. словосполученню, простому і складному реченню;
 4. періоду.
4. Кому належить таке визначення речення: «Інтонаційна і граматично оформлена найменша комунікативна одиниця, що служить головним засобом формування, вираження думки, вольових почуттів та емоцій»?
 1. В. Виноградову;
 2. І. Вихованцю;
 3. К. Шульжуку;
 4. О. Мельничуку.
5. За наявності предикативного ядра та супровідних компонентів речення поділяються на...
 1. поширені та непоширені;
 2. повні та неповні;
 3. формально ускладнені та неускладнені;
 4. прості та складні.
6. Скільки модальних значень виокремлює О. Мельничук?
 1. чотири;
 2. п'ять;
 3. шість;
 4. сім.

7. Що є диференційною ознакою виокремлення головних членів речення?
 1. опозитивні відношення підмета та присудка;
 2. ототожнення із логічними категоріями судження (суб'єкт і предикат);
 3. входження до предикативної основи речення;
 4. всі варіанти є правильними.
8. Речення, у якому головний член виражений дієсловом II особи однини теперішнього або майбутнього часу, називається...
 1. узагальнено-особовим;
 2. означено-особовим;
 3. неозначено-особовим;
 4. безособовим.
9. Серед принципів української пунктуації виокремлюють...
 1. структурний і смисловий;
 2. синтаксичний, смисловий та інтонаційний;
 3. історичний, граматичний, інтонаційний;
 4. смисловий та інтонаційний.
10. Який напрям синтаксичної залежності характерний для підрядного зв'язку?
 1. однобічний;
 2. двобічний;
 3. трибічний;
 4. будь-який.
11. Які типи складнопідрядних речень представлено в логіко-граматичній класифікації Ф. Буслаєва?
 1. одночленні, двочленні;
 2. з прислівними підрядними частинами, з детермінантними підрядними частинами;
 3. підметові, присудкові, додаткові, означальні, обставинні;
 4. з підрядними першого порядку, з підрядними другого порядку.
12. Ознаками періоду є:
 1. цілісність теми, повнота;
 2. динамізм змісту;
 3. чіткий поділ на дві частини, наявність синтаксичного зв'язку;
 4. всі варіанти є правильними.
13. Інфінітивні речення з часткою *б (би)* можуть виражати...
 1. неможливість дії;
 2. категоричний наказ;
 3. пораду;
 4. припущення.
14. Словосполучення – це...
 1. впорядкована цілою системою норм вища форма загальнонародної національної мови;
 2. синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку;

3. синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі сурядного зв'язку;
 4. синтаксична одиниця мови, що інтонаційно оформлена і виражає закінчену думку про факт чи явище дійсності.
15. За наявністю другорядних членів речення поділяються на...
1. поширені та непоширені;
 2. повні та неповні;
 3. прості та складні;
 4. односкладні та двоскладні.
16. Які умови сприяють відокремленню другорядних членів речення?
1. порядок слів, інтонація;
 2. порядок слів, ступінь обтяженості члена речення;
 3. порядок слів, ступінь обтяженості члена речення, змістове навантаження;
 4. таких умов не існує.
17. На які типи поділяються словосполучення за морфологічним вираженням стрижневого слова?
1. сурядні та підрядні;
 2. іменні, дієслівні, адverbіальні;
 3. додаткові, означальні, обставинні;
 4. прості та ускладнені.
18. Складений дієслівний присудок складається з...
1. двох дієслів у неозначеній формі;
 2. допоміжного дієслова та дієслова неозначеної форми;
 3. допоміжних слів іменних частин мови та дієслова неозначеної форми;
 4. трьох дієслів у різних граматичних формах.
19. У ролі узгоджених означень виступають...
1. прикметники, дієприкметники, займенники, порядкові числівники;
 2. іменники в непрямих відмінках;
 3. дієслова в неозначеній формі;
 4. прикметники з усіченою флексією.
20. Неподільні слова-речення виражають...
1. емоційну оцінку повідомлюваного;
 2. привітання, подяку та інші правила етикету;
 3. заклик до дії;
 4. прохання, накази.
21. Хто перший виокремив безсполучникові складні речень в окремий тип складних речень?
1. О. Потебня;
 2. О. Шахматов;
 3. П. Фортунатов;
 4. О. Пешковський.

22. На які типи поділяються складнопідрядні речення часу за характером часових відношень?
1. одночасності та різночасності;
 2. одночасності та полічасності;
 3. одночасності та послідовності;
 4. реальності та ірреальності.
23. У ролі іменної частини складеного іменного присудка найчастіше виступають...
1. іменники, прикметники, займенники, дієприкметники, числівники;
 2. дієслова, сполучники, частки;
 3. прислівники;
 4. прийменники, вигуки.
24. Модальність – це...
1. віднесеність загального змісту речення до дійсності;
 2. оцінка висловлення з погляду реальності / нереальності;
 3. співвіднесеність змісту речення з категоріями судження;
 4. співвіднесеність між денотативними та конотативними значеннями компонентів речення.
25. Односкладне речення, у якому головний член виражений формою 3 особи множини теперішнього або майбутнього часу, і вказує на дію, виконану невизначеним суб'єктом, називається...
1. узагальнено-особовим;
 2. безособовим;
 3. означено-особовим;
 4. неозначено-особовим.
26. Прикладкою називається означення, виражене...
1. іменником, узгодженим з означуваним словом у відмінку;
 2. прислівником або словосполученням;
 3. прислівним або вказівним займенником;
 4. прикметником.
27. Хто з учених диференціював розділові відношення у складносурядному реченні на відношення взаємовиключення та чергування?
1. А. Грищенко;
 2. К. Шульжук;
 3. М. Ляпон;
 4. А. Загнітко.
28. Складне синтаксичне ціле складається з...
1. заголовку та власне тексту;
 2. зачину, середньої частини та кінцівки;
 3. діалогічної та монологічної мови;
 4. вступу та основної частини.
29. Основними категоріями тексту є...
1. когезія та когерентність;
 2. цілісність, зв'язність, структурна організованість, завершеність;

3. членованість, ретроспекція, інтроспекція, модальність, когезія.
 4. усі варіанти є правильними.
30. Які типи складнопідрядних речень представлено формально-граматичній класифікації О. Пешковського?
1. ускладнені та неускладнені;
 2. розчленованої структури, нерозчленованої структури, змішаної структури;
 3. однокленні, двочленні;
 4. з підрядними, приєднуваними до головного сполучниками та з підрядними, приєднуваними до головного сполучними словами.

Високий рівень:

(21 питання)

1. Яке граматичне значення мають словосполучення «дивитися фільм», «читати журнал», «ремонтувати автомобіль»?
 1. спосіб дії + предмет;
 2. дія + об'єкт, на який спрямована дія;
 3. предмет + ознака
 4. суб'єкт + дія.
2. У реченні «Хай меле млин свою одвічну дерть» підрядний зв'язок визначається...
 1. граматичною формою опорного іменника щодо залежного прикметникового слова;
 2. семантико-синтаксичною валентністю опорного дієслова-присудка;
 3. постпозицією залежного слова, не зумовленого семантико-синтаксичною валентністю;
 4. жодний варіант не є правильним.
3. Сурядний зв'язок у реченні «Максим і Галя дивились телевизор, а за вікном ховалась осінь» характеризується:
 1. рівноправністю;
 2. відкритістю;
 3. закритістю;
 4. взаємозумовленістю.
4. Які семантико-синтаксичні відношення наявні в реченні «Ми прокинулись від сну, бо дощ так сильно стукав у вікно»?
 1. суб'єктні;
 2. об'єктні;
 3. адресатні;
 4. інструментальні.
5. Яке із запропонованих речень є реченням нерозчленованої структури?
 1. Це гірше, ніж муки совісті;
 2. Ніхто не порятує тебе, якщо ти сам не врятуєшся власними силами;
 3. Він знав, що завтра від'їжджає.

4. Літо – навкруги зелено.
6. У реченні «На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись» встановлюються семантико-синтаксичні відношення...
 1. власне протиставні;
 2. обмежувально-протиставні;
 3. протиставно-компенсувальні;
 4. жодний варіант не є правильним.
7. Який спосіб зв'язку наявний у складному синтаксичному цілому «Сергій сидів на пеньку посеред мальовничої галявини. Над ним кружляли птахи. Він весело сміявся, навіть реготів від справжнього щастя, бо знав, що птахи – то символ свободи»?
 1. ланцюжковий зв'язок;
 2. паралельний зв'язок;
 3. усі види зв'язку;
 4. це не складне синтаксичне ціле.
8. У реченні «Не сплять лиш цвіркуни і фонтан, та кліпа очима-зорями небо» встановлюються...
 1. власне єднальні відношення різночасності;
 2. власне єднальні відношення послідовності;
 3. невластне єднальні відношення зі значенням причини і наслідку;
 4. власне єднальні відношення одночасності.
9. Речення «Траншеї риті-перериті, воронки, надовби і пні» є...
 1. структурою із сурядністю та однорідною безсполучниковістю;
 2. структурою із сурядністю та неоднорідною безсполучниковістю;
 3. структурою із сурядністю;
 4. структурою з однорідною й неоднорідною безсполучниковістю.
10. У реченні «Ми знову, мабуть, запізнимося» встановлюється...
 1. ірреальна модальність;
 2. об'єктивна модальність;
 3. суб'єктивна модальність;
 4. реальна модальність.
11. Речення «Хіба це не можна було зрозуміти?» є...
 1. загальнозаперечним;
 2. частковозаперечним;
 3. риторично-спонукальним;
 4. риторично-питальним.
12. Речення «Багато чого мені навіяла ця чудесна убога країна!» є...
 1. простим, формально неускладненим, повним;
 2. простим, формально ускладненим, неповним;
 3. простим, формально ускладненим, повним;
 4. простим, формально неускладненим, неповним.
13. У якому із запропонованих речень підмет є складеним?
 1. Визволені не можуть забути свого визволителя;
 2. Десять – парне число;
 3. Велика Ведмедиця щоразу кидалась у вічі;

4. Дорога додому була важкою.
14. Номінативне речення «Вів мене Андрій городами. Буряки. Капуста, картоплі...» за змістом є ...
1. екзистенціальним;
 2. вказівним;
 3. оцінним;
 4. оцінно-вказівним.
15. У якому із наведених речень додаток виражений неподільним сполученням слів?
1. Несла ворона до мого двора, мов хліба крихітку, своє картове «кра»;
 2. Чернишеві вдалося подавити кілька вогневих точок;
 3. Його «Ой шумить високе жито» хочеться не читати, а співати;
 4. Вона довго йшла попід горами.
16. Структура речення «Не тільки жайворонки нас вітали, але й гречки в той самий час рожевим гомоном співали» є:
1. закритою, гнучкою;
 2. відкритою, гнучкою;
 3. відкритою, негнучкою;
 4. закритою, негнучкою.
17. Складнопідрядні речення, у яких підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучника «якщо – то», називаються...
1. реченнями з підрядними порівняльними;
 2. реченнями з підрядними зіставлювальними;
 3. реченнями з підрядними компаративними;
 4. речення з підрядними доповнюваними.
18. До якого типу належить підрядна частина речення «Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі»?
1. умови;
 2. причини;
 3. допусту;
 4. мети.
19. У якому з наведених речень правильно поставлено розділові знаки?
1. Замість відповіді, Алі перекинув голі ноги через край човна і скочив у воду;
 2. Скільки отут, пастушок гарних та веселих, таких вечорів стрітив я;
 3. Також, думаю, що щастя йде поруч, а зло далеко.
 4. Медом лине повітря у груди, любо пісню співають ідучи.
20. За значенням вставного слова речення «Чи, бувало, женеш худобу на пасовисько зранку, чи повертаєш в обід або ввечері, стомишся...а погляду від тих груш відвести не можеш» належить до розряду...
1. вираження достовірності / недостовірності повідомлюваного;
 2. вираження оцінки повідомлюваних фактів як звичайних;
 3. вираження емоційної оцінки повідомлюваного;
 4. правильними є варіанти 1 та 2.

21. Синтаксичне значення модальності виражають такі слова, як...
1. треба, можливо, необхідно;
 2. сьогодні, вчора, позаторік;
 3. швидко, легко, розумно, добре;
 4. там, тут, десь.

(42 питання)

1. Доповніть речення: Узгодження – це...

Відповідь: Узгодження – це тип підрядного зв'язку, за якого форми словозміни залежного слова уподібнюються до форм стрижневого слова.

2. Що таке адвербіальні словосполучення? Наведіть приклади.

Відповідь: Адвербіальні словосполучення – це словосполучення, у яких стрижневим словом є прислівник. Наприклад: дуже рано, досить повільно.

3. З поданими словами утворіть прості та складні словосполучення.

Університет, море, Карпати.

Відповідь: Університет – мій університет; мій сторічний університет;

Море – глибоке море, глибоке солоне море;

Карпати – високі Карпати, високі вражаючі Карпати.

4. Запишіть словосполучення у дві колонки залежно від того, яким способом зв'язку вони поєднані.

Сильний страх, військових загонів, напасти на слід, високе небо, вид спорту, хороший лікар, безмежні землі, любити двох, намалювати коло, першокласний пілот, вечірні роси, поїхати з другом.

Відповідь:

Узгодження

Сильний страх
 Військових загонів
 Високе небо
 Хороший лікар
 Безмежні землі
 Першокласний пілот
 Вечірні роси

Керування

Напасти на слід
 Вид спорту
 Любити двох
 Намалювати коло
 Поїхати з другом

5. Назвіть типи слів-речень. Схарактеризуйте їх.

Відповідь: Типи слів-речень: стверджувальні, заперечні, питальні, емоційно-оцінні, спонукальні. Окрему групу становлять неподільні слова-речення, що виражають привітання, подяку та інші правила етикету.

6. Назвіть способи вираження присудка.

Відповідь: Простий дієслівний присудок виражається дієсловом у формі дійсного, умовного або наказового способу; складений дієслівний присудок утворюється з двох дієслів: дієслова в особовій формі та інфінітива, а складений іменний – з дієслівної зв'язки та іменної частини.

7. Назвіть типи речень за характером вираженого ставлення до дійсності.

Відповідь: За характером вираженого ставлення до дійсності речення поділяються на стверджувальні та заперечні (частково-заперечні й загально-заперечні).

8. У чому полягає сутність логіко-граматичного принципу класифікації складнопідрядних речень?

Відповідь: За логіко-граматичного підходу складнопідрядні речення поділяються на речення з підрядними підметовими, присудковими, додатковими, означальними, обставинними.

9. Сформулюйте основні положення класифікації складнопідрядних речень І. Вихованця.

Відповідь: І. Вихованець класифікував складнопідрядні речення на речення з прислівними підрядними (об'єктні, локативні, атрибутивні) та детермінантними підрядними частинами (часові, причинові, допустові, наслідкові, відповідності, умовні).

10. Зробіть синтаксичний розбір наведених словосполучень: *тези доповіді, мальовнича галявина, дуже пізно, бити байдики.*

Відповідь: Тези доповіді – іменне, об'єктні відношення, керування;
Мальовнича галявина – іменне, атрибутивні відношення, узгодження;
Дуже пізно – адвербіальне, обставинні відношення, прилягання;
Бити байдики – не є словосполученням.

11. Установіть відповідність між складносурядними реченнями та смисловими зв'язками, що виражають їхні частини.

Смислові зв'язки

1. Єднальні.
2. Зіставно-протиставні.
3. Розділові.
4. Градаційні.

Речення

1. Зійшов місяць, і забіліло рештками своїх класичних стін містечко.
2. Чи то село на березі дало назву озера, чи то озеро Світязь дало назву селу?
3. Старе поволі забувається, а нового не варто порушувати.
4. Не тільки в малярській роботі О. Довженка міцно позначилися пильні й уперті студії його в німецьких митців, але й в кіно він приніс із собою сталу художню культуру.

Відповідь: 1. А; 2. В; 3. Б; 4. Г.

12. Визначте семантико-синтаксичні відношення між частинами запропонованих складносурядних речень:

1. Темно-зелені садки дрімають, вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду (І. Франко);
2. Чи то не відчувають механічного пульсу, чи, може, їхня увага й думка зайняті іншим (Ю. Збанацький);
3. Пообіч колосились хліба, але до жнив ще було далеченько (Ю. Збанацький).

Відповідь: 1) власне єднальні відношення одночасності; 2) розділові відношення взаємовиключення; 3) обмежувально-протиставні.

13. Чим відрізняються складносурядні речення закритої та відкритої структур?

Відповідь: Складносурядні речення відкритої структури мають вільний порядок предикативних одиниць, тому можуть мати будь-яку кількість частин, обмеження виникають лише з точки зору лексичної достатності. У реченнях закритої структури предикативні одиниці мають сталий, незмінний порядок, це завжди дві взаємозумовлені частини, пов'язані між собою граматичною будовою та семантикою.

14. Установіть відповідність між складнопідрядними реченнями та типами їхніх підрядних частин:

<i>Тип підрядного речення</i>	<i>Речення</i>
1 <i>Обставинне допустове</i>	А Мені завжди здавалося, що в Греції навіть статуї теплі.
2 <i>Обставинне причини.</i>	Б Якби Данило був маляром, то змалював би дівчину із сонцем на плечі.
3 <i>Обставинне умови</i>	В Тому веселиками зветься журавлі, що прилітають до веселої землі.
4 <i>З'ясувальне</i>	Г Нехай будинок не дуже затишний, та теплішого в них немає.

Відповідь: 1 – Г, 2 – В, 3 – Б, 4 – А.

15. Розставте пропущені розділові знаки в наведеному реченні.

Ідеш волошки у житах березка в'ється по стеблині.

Відповідь: *Ідеш: волошки у житах, березка в'ється по стеблині.*

16. Схарактеризуйте структури з сурядністю та неоднорідною безсполучниковістю.

Відповідь: Вони співвідносні із багатокомпонентними реченнями з сурядністю та підрядністю, однорідною супідрядністю.

17. Запишіть у дві колонки подані речення: у першу – елементарні, у другу – неелементарні.

1. Настала весна. 2. Де-не-де біля ярів синіє безводний полин або кушиться пахучий чебрець. 3. Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз...4. Невдовзі вона вийшла з кімнати. 5. Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки. 6. Відчуття власної значущості є однією із тих рис, яка відрізняє людину від тварини. 7. Єдиний спосіб на землі вплинути на іншу людину — це говорити про те, чого вона хоче, і навчити її, як здобути бажане. 8. Він користувався авторитетом у компанії свого батька. 9. Туди, на залиту вогнем Україну, летить моє серце, летить. 10. Правда, з того часу втекло вже чимало води. 11. А через рік померла удова. 12. Гляди, не забудь: людиною будь! 13. У ново побудовану хату насамперед вносять ікони і вішають їх у красному куті; під ними, на покутті, ставлять діжу; на стіл кладуть хліб із сіллю.

1. Настала осінь. Пожовкло листя на деревах. Відлітають птахи. Все частіше небо затягують важкі хмари. 2. Був зорепад і зелен сад. Ми були у парі. 3. Мати все життя тяжко працювала. Син виріс неробою. 4. З високих круч луна орлиний клекіт. Я телефон Ваш набрала.

Відповідь: 1. Настала осінь, а тому пожовкло листя на деревах, і відлітають птахи, а небо все частіше затягують важкі хмари. 2. Був зорепад і зелен сад, та ми були у парі. 3. Хоч мати все життя тяжко працювала, але син виріс неробою. 4. З високих круч луна орлиний клекіт, коли я Ваш телефон набрала.

24. Визначте предикативні центри речення.

Не тільки діти потребують уваги у наш складний час, але й дорослим бажано бути добрішим одне до одного, і тоді на вулицях ми побачимо більше посмішок, та й трагедій пов'язаних з різноманітними конфліктами між людьми стане знано менше.

Відповідь: *Не тільки діти потребують уваги у наш складний час, але й дорослим бажано бути добрішим одне до одного, і тоді на вулицях ми побачимо більше посмішок, та й трагедій пов'язаних з різноманітними конфліктами між людьми стане знано менше.*

25. Схарактеризуйте структури із сурядністю та однорідною й неоднорідною безсполучниковістю.

Відповідь: У мовленні використовуються доволі рідко через структурно-сислове перенасичення предикативним частин; без сполучникового зв'язку в таких об'ємних конструкціях важко обійтись.

26. Накресліть схеми речень та вкажіть на смисловий зв'язок між простими реченнями в наведених складносурядних.

1. Чернишеві хотілося швидше побачити справжню війну, проте вів досі ніде її не знаходив (О. Гончар). 2. В моїй душі мелодія осіння, та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра). 3. Капітан підвів руку, і машина, уповільнюючи рух, спинилась (А. Шиян). 4. Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип (О. Довженко).

Відповідь:

1. [], проте [] – протиставлення.

2. [], та [] – протиставлення.

3. [], і [] – наслідок.

4. [], і [] – послідовність.

27. Зробіть синтаксичний аналіз простого речення:

Марійка мовчки дивилась на здивовану подругу (О. Десняк).

Відповідь:

1. Речення просте.

2. Розповідне.

3. Неокличне.

4. Двоскладне: поширене, повне, неускладнене.

5. Підмет *Марійка*, простий виражений іменником.

6. Присудок *дивилась* простий дієслівний, виражений дієсловом дійсного способу.

7. У групі присудка є другорядні члени речення: обставина способу дії *мовчки* виражена прислівником, залежить від присудка *дивилась* (*дивилась (як?) мовчки*) і поєднується з ним зв'язком прилягання, непрямий додаток *на подругу* виражений іменником з прийменником, залежить від присудка (*дивилась (на кого?) на подругу*) і поєднується з ним зв'язком керування; узгоджене означення *здивовану* виражене дієприкметником, залежить від додатка (*подругу (яку?) здивовану*) і поєднується з ним зв'язком узгодження.

28. Зробіть синтаксичний аналіз складносурядного речення:

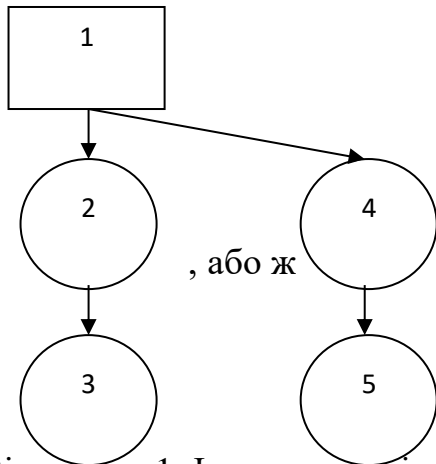
Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном (В. Сосюра).

Відповідь:

1. Дівчина троянди поливала, і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном (*В.Сосюра*).
2. Це речення складносурядне, складається з трьох предикативних частин:
 - 1) Дівчина троянди поливала,
 - 2) кудись котилась хмар навала,
 - 3) сміялась осінь за вікном,
3. Між частинами відношення єднальні (перелік одночасних, сумісних дій).
4. Частини зв'язані між собою сурядною (перелічувальною) інтонацією, сурядними (єднальними) сполучниками.
5. Всі частини складного речення – за моделлю простого речення – двоскладні, поширені неускладнені, повні.
6. Перша частина – Дівчина троянди поливала – предикативний центр – дівчина поливала; підмет (дівчина) простий, виражений іменником жіночого роду, у формі називного відмінка однини: присудок (поливала) простий дієслівний, виражений перехідним дієсловом дійсного способу, минулого часу, жіночого роду, однини. Зв'язок між підметом і присудком координація, засіб вираження зв'язку флексія -а, інтонація, відношення предикативні. Поливала (що?) троянди – включає прямий додаток, виражений іменником жіночого роду, у знахідному відмінку множини: зв'язок із присудком – сильне безприйменникове керування: засіб вираження зв'язку – флексія -і; відношення об'єктні. (За цим зразком розбирається кожна частина).
7. Коми відділяють частини складносурядного речення за правилами «Українського правопису».
8. Графічна схема речення така: [1] , і [2], і [3].

29. Складіть речення за поданими схемами:

Відповідь: 1. І ось тепер, після того як над світом відгриміла найбільша з воєн, мені дорога знову стелиться до Харкова, до моєї альма-матер.

2. Треба докласти всіх зусиль, щоб перетворити оточення на ліпше, якщо воно відстале, або ж самому дорівнятися йому, якщо відстав ти сам.

30. Зробіть синтаксичний аналіз складного безсполучникового речення:
Відбилися зорі у воді, летять до хмар тумани... (О. Гончар).

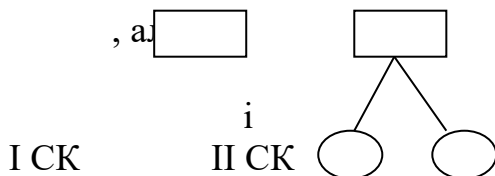
Відповідь:

1. Відбилися зорі у воді, летять до хмар тумани...
2. Розповідне, неокличне.
3. Безсполучникове, бо засобом зв'язку предикативних частин є інтонація переліку, що виражає логічну однорідність.
4. Речення складається з двох предикативних частин: 1) Відбилися зорі у воді; 2) Летять до хмар тумани.
5. Речення з однотипними частинами.
6. Між предикативними частинами складного безсполучникового речення єднальні відношення (перелік сумісних явищ)
7. Предикативні частини з'єднані між собою, крім інтонації, співвідношенням особових (дійсний спосіб) форм дієслів — присудків.
8. Перша предикативна частина співвідноситься з двоскладним, поширеним, повним, неускладненим простим реченням. (Головні і другорядні члени речення, словосполучення аналізуються за схемою синтаксичного розбору простого речення).
9. Друга предикативна частина (аналіз за схемою простого речення).
10. Предикативні частини відділяються між собою комою
11. Графічна схема: □, □. Лінійна схема: [], [].

31. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Історія довго чекала народження Лінпергея, але він не справив її надій, хоча сконструював перший телескоп і спостерігав за його допомогою віддалені предмети.

Відповідь: Складна синтаксична конструкція із сурядним та підрядним зв'язками:

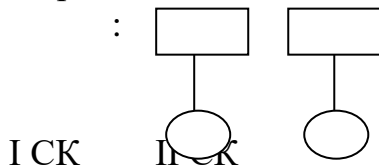

(II СК – складнопідрядне речення з однорідною супідрядністю, підрядне допусту, розчленована структура).

32. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Коли все оце сталося, так просто і непомітно, я не почув тиші: її глушили чужі голоси, дрібні, непотрібні слова, як тріски й солома на весняних потоках...

Відповідь: Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та підрядним зв'язком:

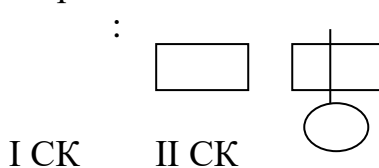
(I СК – складнопідрядне речення розчленованої структури з підрядним часу;

II СК – складнопідрядне речення розчленованої структури з підрядним порівняльним).

33. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Григорій Тарнавський був закоханий у Качанівку: він подбав, щоб сад навколо палацу перетворився на парк, добудував церкву, насипав два островці в ставку, з'єднавши їх містком.

Відповідь: Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та підрядним зв'язком:

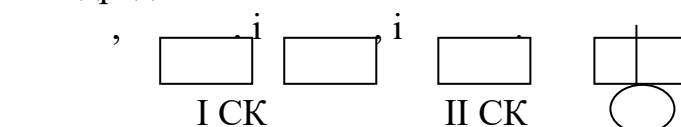

(II СК – складнопідрядне речення нерозчленованої структури з підрядним з'ясування, наявні однорідні присудки).

34. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Тоді над водою славно стелилися голоси, соковито гупали праники, і гарно окреслювалися жіночі постаті, і святістю віяло від їхніх персів, що вибивалися з грубих полотняних сорочок.

Відповідь: Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим, сурядним та підрядним зв'язком:

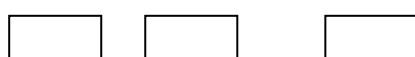

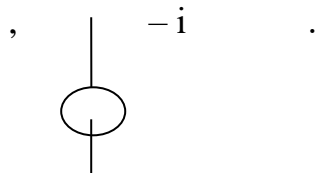
(II СК – складнопідрядне речення нерозчленованої структури з підрядним присубстантивно-атрибутивного типу).

35. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Ось щось злегка луснуло, наче перервалася нитка, що придержувала того кібчика на одному місці, злегка тріпнулися його крила — і кібчик опукою пустився на землю.

Відповідь: Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим, сурядним та підрядним зв'язком:

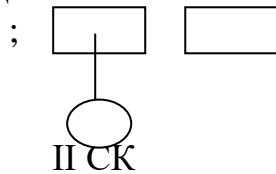
I SK II SK III SK

(I SK – складнопідрядне речення з послідовною супідрядністю, нерозчленованої структури; 1 підрядна частина – з’ясувального типу; 2 підрядна частина – присубстантивно-атрибутивного типу).

36. Зробіть повний синтаксичний аналіз речення. Накресліть схему.

Біля вітряка, що стояв на пагорбі, підіймався владар нічного неба; росячи траву, він погойдував тіні й змовницьки поглядав на землю.

Відповідь: Складна синтаксична конструкція з безсполучниковим та підрядним зв’язком:

I SK II SK

(I SK – складнопідрядне речення нерозчленованої структури з підрядним присубстантивно-атрибутивного типу).

37. Визначте кількість предикативних частин у запропонованому реченні.

Люди, котрі дійшли сюди і винесли на своїх натруджених плечах увесь тягар мало не трьох воєнних років, не думали про те, щоб вижити; але моторошно було й їм, бо не існує людини, якій у таку хвилину не страшно, є тільки такі люди, у яких свідомість слабша чи дужча за страх.

Відповідь: 5.

38. Що таке складне синтаксичне ціле?

Відповідь: Складне синтаксичне ціле – це відрізок мовлення з двох і більше речень, об’єднаних спільністю теми в композиційно-синтаксичну конструкцію.

39. Подайте дефініції основних ознак речення: предикативність, модальність, часова віднесеність, граматична організованість, семантична та інтонаційна завершеність.

Відповідь: Предикативність – комплексна синтаксична категорія, що виражає співвіднесеність повідомлення з дійсністю та формує речення як комунікативну одиницю. Модальність – це особисте ставлення мовця до власного висловлювання, що (ставлення) виражається за допомогою інтонації. Значення часової віднесеності має 2 смисли: реальне та ірреальне, виражається спеціальними мовними засобами для свого вираження: форми способу та часу, спеціальні частки тощо. Речення – це завжди граматично організована одиниця, що виражає відносно закінчений зміст. Для вираження певної думки необхідно граматично оформити зв’язки між словами, ставлячи їх у тих формах, яких вимагає речення, використовуючи як засоби зв’язку прийменники та сполучники. Семантична завершеність – закінчена думка в реченні. За інтонацією розрізняються й оформлюються основні функціональні

й разом з тим модальні типи речень — розповідні, питальні, спонукальні, модально-вставні.

40. Назвіть випадки, коли у складному реченні ставиться кома. Відповідь проілюструйте.

Відповідь: У складному реченні кома ставиться:

1. Для відокремлення речень, що входять до безсполучникового складного речення:

В житті синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (Коцюбинський).

2. Для відокремлення речень, що входять до складносурядного речення:

Один кривавим потом умивається, та робить, та дбає, а другий, ледащо, лінується... або ще п'є... (Грінченко).

3. Для відокремлення речень, що входять до складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком:

*Синіють води, зеленіє яр,
І стеляться сліпучі краєвиди (Зеров).*

4. Для відокремлення речень, що об'єднуються в одне складне речення за допомогою повторюваних сполучників **і...і, ні...ні, або...або, то...то, чи...чи** тощо:

*І розсвіте, і вийдуть смілі люди,
І порохом пропахне сніг і дим,
І розсвіте, і всесвіт видно буде,
Весь світ, всю долю видно стане їм (Бажан).*

5. Для відокремлення в складнопідрядному реченні підрядних частин, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних:

*Так тихо сходить місяця підкова,
Що аж завмерли гори та ліси... (Пушик).*

41. Встановіть різницю між реченням і судженням.

Відповідь: Специфіка речення та судження виявляється в тому, що:

1. судження завжди є реченням, а речення не завжди виражає судження;
 2. судження – логічна категорія, а речення – мовна;
 3. істинність судження завжди перевіряється практикою;
 4. одне судження може виражатись різними реченнями;
 5. судження завжди трикомпонентне, а речення складається з головних і другорядних членів;
 6. у судженні завжди наявні два головні члени, а речення може складатися й з одного або взагалі бути нечленованим;
 7. граматичний підмет речення та суб'єкт судження можуть не збігатися, оскільки суб'єкт може виражатися формою непрямого відмінка, який із синтаксичного погляду є додатком.
42. Уявіть ситуацію, що Ви журналіст і Вам необхідно взяти інтерв'ю у відомої людини (письменник, актор, політик, науковець). Складіть уявні

запитання (до 5) у формі простих та складних (складносурядні, складнопірядні, безсполучникові) речень.

Відповідь:

1. Ким Ви мріяли бути в дитинстві?
2. Наскільки тернистою була Ваша дорога до слави?
3. Якщо у Вас була б така можливість, чи виправили б Ви щось у своєму минулому?
4. Що рівнозначні у Вашому розумінні поняття: щасливий та відомий?

Питання до екзаменаційних білетів дисципліни «Загальний і прикладний синтаксис»

1. Предмет синтаксису.
2. Основні синтаксичні одиниці.
3. Елементарні та неелементарні синтаксичні одиниці.
4. Синтаксичні зв'язки. Основні типи синтаксичних зв'язків. Форми синтаксичних зв'язків (координація, керування, узгодження, прилягання).
5. Семантико-синтаксичні відношення.
6. Синтаксичні одиниці у сфері мови й мовлення.
7. Загальне поняття про словосполучення. Принципи класифікації словосполучень.
8. Типи словосполучень.
9. Сміслові відношення між компонентами словосполучень.
10. Види синтаксичного зв'язку у словосполученні.
11. Речення і його диференційні ознаки.
12. Речення і судження. Члени речення і члени судження.
13. Класифікація речень.
14. Парадигматика в системі речень, членів речення.
15. Речення і синтагма.
16. Актуальне членування речень.
17. Внутрішньосинтаксична структура речення.
18. Двоскладні речення.
19. Головні члени речення: підмет та присудок. Семантичні способи вираження.
20. Другорядні члени речення. Семантика. Способи вираження.
21. Односкладні речення.
22. Неповні та еліптичні речення.
23. Нечленовані конструкції (слова-речення).
24. Особливості простого ускладненого речення.
25. Речення з однорідними членами.
26. Речення з відокремленими другорядними членами.
27. Речення з вставними і вставленими компонентами.
28. Речення із звертаннями.
29. Типологія складного речення.
30. Проблеми дослідження складного речення.
31. Складне речення як синтаксична одиниця.
32. Засоби зв'язку частин складного речення.

- 33.Формально-синтаксична структура складного речення.
- 34.Семантико-синтаксична структура складного речення і її взаємозв'язок з формально-синтаксичною структурою.
- 35.Комуникативна організація складного речення.
- 36.Класифікація складних речень.
- 37.Складне речення і об'єднання речень складносурядних речень.
- 38.Складносурядні речення.
- 39.Загальна характеристика складносурядні речення.
- 40.Складносурядні елементарні речення.
- 41.Складносурядні багатокomпонентні конструкції.
- 42.Складнопідрядні елементарні речення. Розвиток учення про складнопідрядні речення. Структурні особливості складнопідрядних речень. Класифікації складнопідрядних речень. Семантико-структурні типи складнопідрядних речень.
- 43.Складнопідрядні багатокomпонентні речення. Загальна характеристика складнопідрядних багатокomпонентних речень. Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю. Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю. Контаміновані складнопідрядні багатокomпонентні речення.
- 44.Складні сполучникові речення з різними видами зв'язку. Класифікація складних сполучникових речень із сурядним і підрядним зв'язками. Складні речення із сурядністю і підрядністю. Складні речення з підрядністю і сурядністю.
- 45.Складні безсполучникові речення. Проблема статусу складних безсполучникових речень. Складні безсполучникові елементарні речення. Складні безсполучникові багатокomпонентні речення. Складні сполучниково-безсполучникові речення
- 46.Період як синтаксична структура
- 47.Конструкції з чужим мовленням
- 48.Сутність тексту і його особливості.
- 49.Складне синтаксичне ціле.
- 50.Сутність пунктуації. Розвиток української пунктуації.
- 51.Принципи української пунктуації.
- 52.Система розділових знаків та їх основні функції.
- 53.Особливості пунктуації в текстах різного функціонального призначення.
- 54.Поняття автоматичного синтаксичного аналізу тексту.
- 55.Основні методи подання (зображення) синтаксичної структури.
- 56.Способи і методи виявлення синтаксичної структури.
- 57.Аналіз за частинами мови і членами речення.
58. Проблеми автоматичного синтаксичного аналізу.

Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів

1. Синтаксичні дослідження мови: історіографічний огляд
Зробити комп'ютерну презентацію за поданою темою (не менше 10 слайдів).

2. Функціональний синтаксис як напрям теоретичного мовознавства
 1. Укласти тези за темою (2–3 сторінки).
3. Семантичний синтаксис
 3. Напишіть лінгвістичну казку про семантичну та синтаксичну валентності. Наведіть приклади речень (не менше 2), що репрезентують діатезу, актив, пасив, медій, рефлексиви.
4. Морфосинтаксис
 1. 1. Складіть схему основних понять, завдань і проблем морфосинтаксису.
5. Таксономічні моделі структурального синтаксису
 1. Побудуйте таксономічну модель речення: «Він був збіса мудрий, цей Русланбек, член парламенту непередставленого народу».
6. Комунікативний та референційний синтаксис.
 3. Визначити комунікативні властивості топіків та антитопіків, підібравши їх із творів української літератури.
Написати твір-мініатюру з теми «Краса душі та тіла: як вигідно це об'єднати», використавши екзистенційні, універсальні, атрибутивні, предикативні та родові нереперентні іменні групи.
7. Синтаксичне моделювання: витоки, принципи та перспективи
 1. Підготувати повідомлення за темою (не менше 10 сторінок).
8. Комп'ютерний синтаксис
 1. Зробіть синтаксичний аналіз речення «Ми йшли додому, цвіли гаї, співали пташки, але на душі було сумно» за допомогою однієї з відомих Вам комп'ютерних програм автоматичної обробки тексту.

Рекомендована література

Базова

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Бабайцева В. В. Русский язык и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1979. – 269 с.
3. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення : Лекція для студентів-заочників / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1958. – 23 с.
4. Ващенко В. С. Практикум із синтаксису української мови : Навчальний посібник / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1978. – 69 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : Підручник для студентів філологічних факультетів вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1983. – 368 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 119 с.
8. Вихованець І. Р. та ін. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.

9. Глазова О. П. Українська пунктуація [Текст] : Навчальний посібник / О. П. Глазова. – Харків : Ранок, 2004. – 352 с.
10. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
11. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.
12. Заборна М. С. Порівняльні конструкції в системі складнопідрядного речення української мови : Навчально-методичний посібник / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 28 с.
13. Заборна М. С. Просте речення: Складні випадки аналізу : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. С. Заборна. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 126 с.
14. Лаптева О. А. Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М. : Наука, 1976. – 490 с.
15. Ощепкова В. П. Односоставные синтаксические нечленяемые и неполные предложения / В. П. Ощепкова. – Николаев : НГПИ, 1994. – 37 с.
16. Ринберг В. Л. Конструкции связного текста в современном русском языке / В. Л. Ринберг. – Львов : Вища школа, 1987. – 166 с.
17. Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 198 с.
18. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз, 1960. – 170 с.
19. Синоніміка вираження присудка в українській мові // Методичні рекомендації на допомогу вчителю середньої школи. – Одеса : ОДП, 1975. – 34 с.
20. Синтаксис простого и сложного предложения : Лекции / под. ред. В. А. Белошапковой. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 52 с.
21. Синтаксична будова української мови. – К. : Наукова думка, 1968. – 203 с.
22. Слинко І. І. та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів педагогічних інститутів / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
23. Смеречинський С. Нариси з українського синтаксису у заявку з фразеологією та стилістикою / С. Смеречинський. – Мюнхен, 1990. – 383 с.
24. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис [Текст] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
25. Терлак З. М. Українська мова. Збірник вправ із синтаксису і пунктуації. – Львів : Світ, 1999. – 224 с.
26. Тимченко М. Ф. Сучасна українська мова. Синтаксис простого і складного речення (зразки повного синтаксичного розбору) [Текст] : Методичні рекомендації для студентів 3 – 4 курсів спеціальності «Українська мова і література» / М. Ф. Тимченко. – Миколаїв : [б. в.], 2010. – 48 с.

27. Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями : Материалы для спецкурса / Л. Д. Чеснокова. – Ростов-на-Дону, 1973. – 104 с.
28. Шведова Н. Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе: Словосочетание / Н. Ю. Шведова. – М. : Просвещение, 1966. – 156 с.
29. Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Інфінітив у функції другорядних членів речення : Лекції спецкурсу / І. Р. Швець. – Одеса : ОДПІ, 1972. – 58 с.
30. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.
31. Шульжук К. Ф. Складне речення в українській мові : Посібник для вчителя / К. Ф. Шульжук. – К. : Радянська школа, 1989. – 136 с.
32. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. – К. : Вища школа, 1986. – 183 с.

Допоміжна

1. Ахманова О., Микаэлян Г. Современные синтаксические теории / О. Ахманова, Г. Микаэлян. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 166 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
3. Былинский К. И., Розенталь Д. Э. Трудные случаи пунктуации / К. И. Былинский, Д. Э. Розенталь. – М. : Госиздат «Искусство», 1961. – 231 с.
4. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : Учебник для вузов специальности «Журналистика» / Н. С. Валгина. – М. : Высшая школа, 1978. – 439 с.
5. Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса (от Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В. В. Виноградов. – М. : МГУ, 1958. – 399 с.
6. Вопросы синтаксиса современного русского языка / под. ред. В. В. Виноградова. – М. : Учпедгиз, 1950. – 412 с.
7. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 192 с.
8. Дослідження з синтаксису української мови. – К. : АН УРСР, 1958. – 295 с.
9. Загнітко А. П. Морфологічні категорії в системі предикатності і предикативності речення / А. П. Загнітко. – К. : НМ КВО, 1990. – 68 с.
10. Исследования по синтаксису русского литературного языка : Сборник статей. – М. : АН СССР, 1956. – 199 с.
11. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1983. – 167 с.
12. Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення.: Складні випадки аналізу / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1989. – 63 с.

13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : Навчальний посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 312 с.
14. Кодомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення : Навчальний посібник для філологічних факультетів університетів / Л. О. Кодомцева. – К. : Вища школа, 1985. – 127 с.
15. Кононенко В. И. Семантико-синтаксические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – К. : Вища школа, 1976. – 208 с.
16. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / под ред. Н. Д. Арутюновой. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 198 с.
17. Плиско К. М. Синтаксис української мови із системою орієнтирів для самостійного вивчення : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів та педагогічних інститутів / К. М. Плиско. – Харків : Вид-во «Основа», 1992. – 149 с.
18. Тоцька Н. І. Українська пунктуація : Практикум : Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів / Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1990. – 160 с.